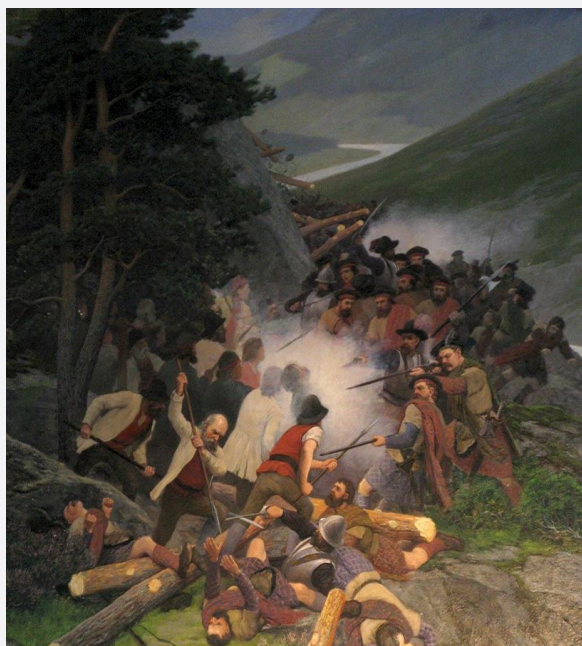

Bøtelagte lovbrudd i Oppland på 1600-tallet i lys av kriminalisering og rettsliggjøring

OLIVER HUUSE-THORVALDSEN

Slaget ved Kringen (maleri). 1897. Georg Nielsen Strømdal

VEILEDERE:

Knut Dørum
Terje Sødal

Universitetet i Agder, 2024

Fakultet for Humaniora og pedagogikk
Institutt for Religion, historie og filosofi

Forord

Denne oppgaven har vært i tankene siden september 2019, da Terje Sødal i en HI-124 forelesning presenterte Margit Løylands arbeid. Nå, snart 5 år senere, har jeg endelig fått lov til å bryne meg på gammeldansk og sikt- og sakfallslister. Oppgaven har vært et givende, men også utfordrende arbeid. En slik forsknings- og skriveprosess har naturlig nok sine opp- og nedturer, og god støtte har vært avgjørende gjennom hele prosessen.

Jeg vil takke mine medstudenter, som har lest utkast og gitt konstruktive tilbakemeldinger gjennom hele prosessen. Jeg vil også takke familie og venner, for utallige trøstende ord i perioder med lav motivasjon, og for å ha hørt på meg snakke på inn- og utpust om fascinerende funn i perioder med høy motivasjon. Uten hjelp fra familie og venner, hadde jeg aldri fått levert oppgaven. Også ansatte ved universitetsbiblioteket og UiA hjelp fortjener en takk. I et daglig morgenritual, ga de meg tilgang til pliktavlevert materiale ved nettbiblioteket med et smil, slik at jeg fikk tilgang til kilder essensielle i min analyse.

Jeg vil til slutt rette en stor takk til veilederne som har hjulpet meg gjennom prosessen. Til Trond Bjerkås som hjalp meg de første ukene av skoleåret, og som bidro med viktige innspill, perspektiver og refleksjoner jeg tok med meg i oppstartsfasen av prosjektet. Samt en enorm takk til Knut Dørum og Terje Sødal, som overtok veiledningen i september. Jeg har vært utrolig heldig som har fått arbeide med de to «perfeksjonistene», som stadig har motivert og utfordret meg gjennom hele prosessen. Deres støttende og konstruktive tilbakemeldinger, og alle våre diskusjoner og samtaler på kontoret, har vært helt essensielt i at oppgaven ble levert. Uten deres unike kombinasjon av teoretisk og empirisk kunnskap, ville forskningsprosjektet vært blottet for både teoretisk og empirisk rammeverk.

Abstract

During the 17th century, the Danish-Norwegian government underwent criminalization processes that effected its subjects. This dissertation will explore the impact of these processes, as seen on the crime pattern of the inland district of Oppland during the 1600s. The goal is to pinpoint how different crime categories, like violence, sexual offences, and opposition changed, and how these changes correlates to the increasing criminalization of the Norwegian subjects. By doing this, I will show how criminalization also brought with it juridification of groups previously exempted of punishment. Finally, I also hope to uncover some continuities, and show how some parts of the peasant mentality managed to survive these changes. My studies will focus on the finable offences (botamål), and my main source will be the lists of fines (sakfallslistene) as found in the county accounts (lensregnskap). I have divided the 1600s into three periodes: early (1612-26), middle (1651-61), and late (1680-94) 1600s and chosen 7 volumes in each period. 21 volumes in total. The dissertation is built on a quantitative basis, where I have recorded the number of fines in the categories violence, sexual offences, opposition to the regime, thievery and economic crimes. From there, I will compare the developments of the different categories, and show how and why they developed differently.

Oppland's crime pattern is often thought to be dominated by violence. My studies however, show that violence represented just below 25% of all fined criminal behavior at most. It is also the area that underwent the most successful criminalization. From the 1620-30s, the traditional handling of homicide seems to gradually disappear. Homicide, which in the right circumstances was considered a fineable offence, increasingly became unfineable (ubotamål). Settlements and fines were by the 1660s, substituted with execution and capital penalty. At the same time, nondeadly violence received harsher fines. This meant that the number of fines for violent behavior was reduced drastically throughout the century, and by 1651 violent crimes made up about 14% of all fines. While the Danish-Norwegian government managed to gain control over, and reduce the amount of violence, sexual offences increased drastically. Sexual offences went from 38% of fines in the early stages of the century, to 70% by the late 1600s. This development is related to 1617, when premarital intercourse received harsher penalties. The 1617 regulation meant that the man was to pay an increased fine of 12 riksdaler, and women were to pay 6. While this represents an attempt to increasingly criminalize premarital intercourse, I argue that the 1617 law somewhat represents a juridification of women. It marks an early example of women being seen as legally

responsible of their own actions. I will also argue that sexual offences show a continuity from an old peasant mentality, where marriage was seen as legitimate after the betrothal, not the matrimony. Because of this, the state never managed to gain control over sexual offences the same way it did violent ones. Finally, I also show how opposition against the crown can be seen as a product of the legalism that characterized the Norwegian subjects. Old rights and customs were frequently used to legitimize acts of disobedience. An ideology that's characteristic of both everyday acts of opposition and organized actions alike.

Innhold

Forord	i
Abstract	ii
Liste over figurer og tabeller	vi
Forkortelser	vii
1. Fra vold til seksuallovbrudd?	1
1.1 Problemstilling	2
1.2 Oppgavens avgrensninger	3
1.2.1 Tidligere forskning –en forhandlingsstat eller maktstat?	4
1.3 Metoder og kilder	8
1.3.1 Sikt- og sakfallslistene	9
1.3.2 Supplerende kilder.....	10
1.4 Hva er rettsliggjøring og kriminalisering?	11
1.4.1 Makt og interaksjon i rettsliggjøring og kriminalisering	13
2. Geografi og kriminalitetskategorier	15
2.1 Oppland på 1600-tallet	15
2.2 Kriminalitetstyper.....	16
2.2.1 Vold	17
2.2.2 Seksuallovbrudd	17
2.2.3 Opposisjon mot øvrigheten	18
2.2.4 Tyveri og økonomiske lovbrudd.....	19
2.2.5 Ukjent.....	20
3. Vold og ære i bygdesamfunnene	21
3.1 En ærefull kriminell? – Komparasjon av tyveri og vold.....	21
3.1.1 Var all vold ærefull?	23
3.1.2 Ulovlig handel og lovbrudd mot eiendom.....	25
3.2 Det voldelige innlandet? - Åpne og lukkede bondesamfunn	26
3.3 Kriminaliseringen av vold.....	29
3.3.1 Økende kriminalisering av vold og drap	29
3.3.2 Bruddet på 1630-tallet?	33
3.3.3 Kriminaliseringen i siste halvdel av 1600-tallet.....	35
3.4 En suksessfull statlig kriminalisering?	38
4. Kriminalisering og rettsliggjøring av seksuallovbrudd	42
4.1 Leiermål kriminaliseres	43
4.1.1 Leiermålsforordningen av 1617 – en kortvarig rettspraksis?.....	43

4.1.2	Økende andel kvinner etter 1650	48
4.1.3	Hvor unikt er Oppland?	51
4.1.4	En kvinneforfølgelse?	52
4.2	Seksuallovbrudd i familieband og horeri	55
4.2.1	Leiermål i nærskyldte ledd	55
4.2.2	Horeri i Hadeland/Valdres	58
4.3	En håpløs kamp mot leiermål? – komparasjon av vold og leiermål	59
5.	Motstand mot øvrigheten – gamle retter og nye plikter	63
5.1	Hverdagsmotstand i Oppland – legalisme i praksis	64
5.1.1	En lensmannsstevnings uteblivelse – stevnefall	66
5.1.2	Uvilje fra 1651 – en farlig skyssferd?	68
5.2	Aksjoner og opprør på tidlig 1600-tall	69
5.2.1	Desertering i Hadeland/Valdres	70
5.2.2	Supplikker og opprør i Gudbrandsdalen	72
5.3	Bondeaksjoner og hverdagsmotstand – legalisme i ulike former	75
6.	Ny rettskultur i møte med bygdenormer	78
	Primærkildeliste	82
	Litteraturliste:	82
	Vedlegg 1. Tabeller med antall lovbrudd i de ulike årgangene, fordelt i kategorier og fogderi	1

Liste over figurer og tabeller

Tabell 1: Omfang og andel av ulike kriminalitetstyper i sikt- og sakfallslistene for Oppland gjennom 1600-tallet.....	17
Tabell 2: Kriminalitetsmønsteret i Oppland og Agder.....	23
Tabell 3: Kriminalitetsmønsteret i Hadeland/Valdres mot Gudbrandsdalen.	27
Figur 1: Kriminalitetsmønsteret i Valdres, uten tall fra Hadeland.	28
Figur 2: Antall volds- og drapsbøter i Oppland per årgang mellom 1612-1625.	30
Figur 3: Antall voldsbøter per 1000 innbygger.	33
Figur 4: Antall bøter for mild og grov vold i de tre periodene.....	34
Figur 5: Antall kvinner bøtelagt for leiermål i Gudbrandsdalen i årgangene 1617-25.	45
Figur 6: Prosentandel kvinner i leiermålssaker etter 1650.....	48
Figur 7: Antall leiermålsbøter i Oppland etter 1680.	50
Figur 8: Seksuallovbrudd per 1000-innbygger.....	51
Figur 9: Antall bøtelagte leiermål i nærskyldte ledd.	56
Figur 10: Antall bøter for horeri i Oppland 1612-94.....	58
Figur 11: Bøter for hverdagsmotstand per 1000 innbygger.....	64
Figur 12: Fordelingen av hverdagsmotstand i Oppland 1651-1661.....	66
Figur 13: Antall opposisjonsbøter i Oppland per 1000 innbygger.	70

Forkortelser

CIV 1604 – Christian IVs norske lovbog av 1604

CIV 1643 – Christian IVs recess av 1643

CV 1687 – Christian Vs norske lov av 1687

1. Fra vold til seksuallovbrudd?

«Att efftersomb Olluff Sullestad haffuer udj sin æchteschabss hafft sammeleje, och beganget lejermaal med edt löst quindfolch, naffnlig Birgitte Ennersdaatter, da haffuer hand for samme hans forseelse med mig paa hans Ma: och den höje øffrigheds naadigste villie aff yderste formue med penge 100Rixdlr»¹

Sitatet over er hentet fra sikt- og sakfallslisten fra 1651/52, og er den største enkeltboten i Hadeland/Valdres i løpet av 1600-tallet. I denne oppgaven vil jeg gå nærmere inn på den bøtelagte kriminaliteten i kystfjerne strøk på 1600-tallet, nærmere bestemt Oppland. Oppgaven vil belyse hvordan endringer i straffelovgivning og rettspraksis på 1600-tallet, bidro til å endre kriminalitetsmønsteret. Samt vise hvordan ulike kriminaliseringsformer fikk ulikt utslag i møte med bygdenormene. Med kriminalisering menes en prosess der nye lovbrudd straffes, eller en skjerpet straffefølgelse av allerede ulovlige handlinger.²

Jeg vil argumentere for at voldskriminaliteten, som gjerne forbindes med innlandsstrøk, synes å være mindre frekvent i Oppland. Derimot ser seksuallovbrudd ut til å være en dominerende kriminalitetskategori gjennom hele perioden. Jeg vil gjennom arbeidet forsøke å gi et bilde av hvordan øvrighet og undersätter samhandlet, og vise hvordan ulike prosesser var iverksatt ovenfra, men også ble påvirket nedenfra. Jeg vil undersøke de tre største kriminalitetskategoriene i Oppland: seksuallovbrudd, vold og opposisjon. Innen få tiår fikk kriminaliseringen av vold effekt, og vold gikk fra 24% til 9% av kriminalitetsmønsteret. Kriminaliseringen av leiermål ser derimot ut til å være flere tiår forsinket, og seksuallovbrudd økte kraftig gjennom århundret. Fra 38% til 70% av kriminalitetsmønsteret. Embetsverket var her nødt til å gi tapt for bygdenormene. Er det da riktig å snakke om et voldsbelte som strakte seg fra Råbyggelag til Valdres, når vold utgjorde 21% av alle lovbrudd i Hadeland/Valdres før 1626? Hva kan vi si om rettsliggjøringen av kvinner og den statlige kampen mot leiermål, når seksuallovbrudd økte kraftig gjennom hele 1600-tallet?³

1600-tallet har gjerne blitt beskrevet som en periode preget av en *siviliseringsprosess*, et todelt begrep. På den ene siden snakker man om en rettslig og kulturell revolusjon, der

---

¹ Sitat er hentet fra transkribert versjon av lensregnskapene for Oppland, Nedrud, 2016. s. 246.

² Netterstrøm, 2017. s. 461.

³ Tallene er basert på analyse av sikt- og sakfallslistene for fogderiene Hadeland/Valdres og Gudbrandsdalen, transkribert i Nedrud, 2016 og i Nedrud, 2017. Tallene kan finnes i tabell 1.

statsmaktens makthegemoni vokste. Men på den andre siden beskriver det også en prosess der undersåttene ble mindre impulsstyrte, og i økende grad etterlevde siviliserte idealer.⁴ Blant annet inngikk en pasifisering av samfunnet, der vold og drap ble kriminalisert.

Straffeprosessen kom til å bli endret i både form og innhold. Den gammelnske drapsprosessen som vedvarte utpå 1600-tallet, besto av et privat forlik mellom partene, med lokaloffentlig medvirkning. Men også et oppgjør mellom drapsmannen og kongen, representert ved lokal embetsmann. Den nye straffeprosessen ble innsnevret til en rent offentlig rettsavgjørelse mellom drapsmannen og kongen i dom, representert ved sorenskriver og fogd. I denne prosessen ble forlik i økende antall tilfeller erstattet med henrettelser.⁵ Den samme utviklingen beskriver leiermål, hvor staten i økende grad forsøkte å slå ned på seksuelle relasjoner før ekteskapet. Fra og med 1617 ble lovverket strammet inn, og både menn og kvinner ble gjort strafferettslig ansvarlig i leiermålssaker.⁶ Kriminaliseringen av vold og leiermål utviklet seg derimot ulikt. For mens kriminaliseringen av vold og drap ble intensivert på 1620- og -30-tallet, kan man se en markant nedgang allerede på 1660-tallet.⁷ Leiermålssakene fortsatte på sin side å øke utover hele 1600-tallet, og tyder på at bondementaliteten aldri ble innordnet den nye rettskulturen.⁸

1.1 Problemstilling

Oppgavens problemstilling lyder som følger: Hvordan ble kriminalitetsmønsteret i Oppland endret gjennom 1600-tallet, og hvordan gjenspeiler disse endringene den dansk-norske statens nye straffesyn og rettspraksis i møte med en folkekultur og bygdenormer?

Jeg velger å definere kriminalitetsmønster på samme måte som Terje Sødal, som «det prosentvise forholdet mellom ulike typer kriminalitet».⁹ Jeg ønsker å kartlegge endring og kontinuitet i kriminalitetsmønsteret i Oppland gjennom 1600-tallet, og vil identifisere ulike kriminalitetstyper i antall og andel i tidlig, midten og slutten av århundret. Dette for å vise hvordan ulike kategorier økte eller minsket gjennom perioden. Videre vil jeg analysere hvordan statens kriminalisering og rettsliggjøring av ulike grupper kommer til syne i tallmaterialet. Til slutt vil jeg foreta en komparasjon mellom Oppland og andre distrikt. Jeg vil

---

⁴ Sandnes, 1990. s. 19.

⁵ Netterstrøm, 2017. s. 470.

⁶ Sandvik, 2005. s. 140.

⁷ Sødal, 2019. s. 34. Brendnes, 2022. s. 116. Høgasaas, 2023. s. 85.

⁸ Rudihagen, 2023. s. 91.

⁹ Sødal, 2010. s. 16.

forsøke å si noe om hvordan kriminaliseringen i innlandsstrøk ligner, og eventuelt skiller seg fra kyststrøk. Kan man snakke om kriminalitetsmønsteret i innlandsstrøkene som noe i og for seg unikt? På hvilke måter skilte kriminalitetsmønsteret i Oppland seg ut fra andre geografiske områder på 1600-tallet?

Jeg vil argumentere for at endring og kontinuitet i rettspraksisen må sees ut fra hvordan både statsmakt og lokale embetsmenn på ulike måter måtte tilpasse seg folkekultur og bygdenormer. Hovedmønsteret tilsier, at mens staten i løpet av noen få tiår på 1600-tallet gjennomførte en overgang fra bot og forlik til henrettelse i drapssaker, og på samme tid fikk redusert volden, måtte myndighetene i langt større grad ta hensyn til bygdenormer og folkelig praksis i rettsforfølgelsen av seksuallovbrudd. Det sistnevnte kom til uttrykk i at det tok flere tiår før kvinner ble straffet for løst leiermål, og i at trolovelse og festerøl fortsatt ble ansett av bøndene som starten av det seksuelle samlivet ut 1600-tallet. Dette betyr imidlertid ikke at bygdefolk var uten medvirkning i utviklingen som førte til færre drap og mindre vold. Også bygdefolket må ha sett gunsten med en slik form for sivilisering. Den ulike utviklingen for drap og vold, mot seksuallovbrudd, speiler derfor ulike grader av maktstat og forhandlingsstat. I kampen mot voldssamfunnet veier maktstaten tyngst, mens det i kampen for bedre seksualmoral er forhandlingsstaten som er mest fremtredende.

1.2 Oppgavens avgrensninger

Jeg har valgt å avgrense oppgaven til 1600-tallet, og nærmere bestemt 1612-1694. Oppgaven avgrenses slik, som følge av manglende kildegrunnlag før 1612. Oppgaven baserer seg på sikt- og sakfallslistene, hvor Gudbrandsdalen har bevarte kilder fra 1606,¹⁰ mens Hadeland/Valdres mangler bøtelister før 1612.¹¹ Jeg har valgt å hente inspirasjon fra Margit Løylands analyse av Agder,¹² og deler århundret inn i tre perioder: tidlig (1612-25), midtre (1651-61) og sent (1680-94) 1600-tall.¹³ Geografisk er oppgaven begrenset til Oppland, som vil si de to fogderiene Hadeland/Valdres og Gudbrandsdalen. Fogderigrensene forble relativt stabile gjennom hele perioden, noe som gjør det mulig å sammenligne de to fogderiene. Den indre inndelingen i hvert fogderi gjennomgikk derimot flere mindre endringer i løpet av 1600-

---

¹⁰ Nedrud, 2017. s. 1.

¹¹ Nedrud, 2016. s. 1

¹² Løyland, 1992.

¹³ Inndelingen forklares og begrunnes ytterligere i 1.3.

tallet, og sognene var ikke alltid stabile. Enkelte sogn ble splittet, slått sammen og endre gjennom århundret.¹⁴ Dette gjør det vanskelig å si noe om forskjellene sognene imellom.

Jeg vil ikke vektlegge ubotamåle kriminalsaker i stor grad. Dette var handlinger så alvorlige at de ikke kunne bøtes for. En ubotamål handling kunne utelukkende straffes ved kroppsstraff, landsforvisning eller døden.¹⁵ Det er tidligere gjort en dybdeanalyse av én kategori ubotamålskriminalitet i Oppland, ved Edvard Brendnes sin *Fra forlik til henrettelse*. Brendnes undersøkte hvordan drap gikk fra å løses med forlik og bøter, til å stadig oftere ende i henrettelser.¹⁶ Der hvor Brendnes gjorde en detaljert dybdeanalyse av én kriminalitetskategori, ønsker jeg å bidra med et bredere perspektiv. Jeg vil foreta en komparasjon mellom de ulike kriminalitetskategoriene, snarere enn å gjøre et dypdykk i én. Oppgavene har allikevel noe sammenfall, da Brendnes analyserte drap, mens jeg tar for meg den generelle volden. I dette arbeidet vil jeg derfor henwise til Brendnes funn, der hvor dette sammenfaller eller avviker fra mine funn. Jeg vil dermed bruke Brendnes masteroppgave til å supplere egen analyse. Jeg vil også bruke eventuelle henrettelser som oppføres under utgiftspostene i sikt- og sakfallslistene, der hvor disse bidrar til å belyse kriminaliseringen.

Av den bøtelagte kriminaliteten, vil oppgaven ha en hovedvekt på vold, seksuallovbrudd og motstand mot øvrigheten. Av hensyn til arbeidskapasitet og sideantall, har jeg valgt å fokusere på de største kriminalitetstypene, og kriminalitetskategoriene som gjennomgikk størst endring.¹⁷ Dette vil si at tyverier og økonomiske lovbrudd vil benevnes kortere enn de andre kategoriene, og ikke tillegges et eget kapittel.

1.2.1 Tidligere forskning –en forhandlingsstat eller maktstat?

Innen forskningen på statsutviklingen på 1600-tallet, har forskere vært preget av to perspektiver: interaksjons- og maktstatsperspektivet. Få historikere argumenterer utelukkende for den ene eller den andre, men perspektivene vektlegger gjerne ulike sider ved statsutviklingen i perioden 1500-1800. Forskningen preget av interaksjonsperspektivet har gjerne vektlagt, slik navnet tilsier, dialog og interaksjon mellom øvrighet og undersåtter.¹⁸ Steinar Imsen, Rolf Fladby og Eva Österberg er sentrale navn som representerer dette synet. 1600-tallets politiske kultur ble av Thomas Daltveit Slettebø beskrevet som et «politisk skuespill», et bilde som senere ble utviklet av Knut Dørum og Hilde Sandvik. Her spilte både

---

¹⁴ Nedrud, 2016. XII.

¹⁵ Sødal, 2010. s. 16.

¹⁶ Brendnes, 2022. S. 1-2.

¹⁷ Tallene presenteres ytterligere i tabell 1 i kapittel 2.2.

¹⁸ Dørum, 2022b. s. 47.

øvrighet og befolkningen hver sine roller. Øvrigheten skulle være både streng og rettferdig, så lenge undersåttene var lydige. Myndighetene hadde allikevel en viss aksept for motstand og ulydighet, så lenge denne ikke fremsto som truende og fulgte visse spilleregler. Motstand som virket truende ble derimot hardt straffet i første omgang, og senere mildnet over tid. Slik framsto kongen som streng, men også rettferdig ovenfor sine undersåtter.¹⁹ I dette systemet hadde staten all makt til å innføre skatter og byrder på sine undersåtter, men måtte påse at disse fremsto som legitime for allmuen. Hvis bøndene anså kravene fra statsmakten som ikke-legitime, tok bøndene i bruk flere former hverdagsmotstand for å vise sin misnøye.²⁰ Denne type mentalitet kalles gjerne for legalisme.

Et slikt syn på interaksjonen mellom myndigheter og undersåtter finner vi hos historikere som Rolf Fladby, som presenterer et harmonisk syn på samhandlingen mellom stat og undersåtter. Staten ønsket ikke åpne konflikter, som igjen førte til at statsmakten ikke presset allmuen for hardt med nye skatter og avgifter. Myndighetene søkte derfor dialog med allmuen, gjennom supplikkordningen og på tinget. På samme tid ønsket ikke bøndene å klage unødig, i frykt for å framstå som ulydige. Bøndene fryktet at provoserende motstand kunne føre til at statsmakten tok i bruk harde maktmidler for å tvinge allmuen i lydighet. Det hersket derfor en balanse mellom øvrigheten og bøndene, bygget på kompromisser og interaksjon.²¹ Her har begrepet «bondekommunalisme» stått sentralt, et begrep benyttet av Steinar Imsen. For Imsen var tinget et sentralt organ i den politiske kulturen på 1600-tallet. Her kunne øvrigheten møte undersåttene, og komme i dialog. Tingets rolle var todelt. Det var en arena der allmuen kunne pålegges krav og dømmes for retten, men også en arena der allmuen kunne ytre sin misnøye mot lovendringer og økt skattepress.²²

Motsatsen til interaksjonsperspektivet er maktstatsperspektivet. Historikere som legger mest vekt på det sistnevnte perspektivet, har sett på 1600-tallet som en periode med kontroll og disiplinering, to kjernebegreper i dette synet. Maktstatsperspektivet vektlegger den tidligmoderne staten som en stat hovedsakelig opptatt av å bevare og styrke sitt makthegemoni.²³ Her er historikere som Kåre Lunden og Øystein Rian sentrale. Øystein Rian omtaler blant annet det politiske systemet i tidligmoderne tid som en kombinasjon av «imøtekommende og tyrannisk».²⁴ I *Sensuren i Danmark-Norge* stiller Rian seg svært kritisk

---

¹⁹ Dørum & Sandvik, 2012. s. 11-12.

²⁰ Österberg, 1991. s. 188-189.

²¹ Fladby, 1986. s. 212.

²² Imsen, 1995. s. 66-67.

²³ Dørum, 2022b. s. 47.

²⁴ Rian, 2020. s. 573.574.

til «interaksjonsmodellen».²⁵ At staten var lydhør og tilgivende, var ifølge Rian ikke av frykt for åpne konflikter. Den ulydigheten bøndene utøvde var aldri truende for kongens makthegemoni.²⁶ For Rian var ikke den lydhøre staten et tegn på interaksjon, men en taktikk. Landssvik og forræderi skulle straffes med døden, men man kunne ikke regne alle former for ulydighet som forræderi. Da måtte man ha henrettet alle som begikk hverdagsmotstand. Svaret ble å isolere oppvigerne i større aksjoner. Disse ble hardt straffet. Mens den resterende allmuen mottok bøter. Slik sikret statsmakten inntekt fra de ulydige bøndene.²⁷ Videre var Rian svært kritisk til historikere som mener at bøndene hadde en gjennomslagskraft i det politiske systemet, og mot historikerne som harmoniserer den dansk-norske regjeringen. For Rian, var tidligmoderne tid en periode preget av en statlig monopolisering av makt.²⁸

De fleste historikere vil ha preg av begge de to perspektivene. Forskningen på vold og leiermål er eksempler på akkurat dette. I denne sammenheng står Jørn Sandnes sin *Kniven, ølet og æren* som et sentralt verk. Enkelte argumenter kan her minne om maktstatsperspektivet. Blant annet argumenterer Sandnes for at 1620-tallet var preget av en kriminalitetstopp, en direkte følge av et voksende embets- og rettsvesen. Det stadig mer omfattende statsapparat kunne i stadig større grad gripe inn i undersåttenes hverdagsliv, og var et viktig ledd i den statlige siviliseringsprosessen.²⁹ Sandnes fremmer samtidig en interaksjonstanke, og legger særlig fokus på bondementalitetens møte med øvrigheten. Pasifiseringen av bygdesamfunnet var en viktig del i siviliseringsprosjektet, argumenterer Sandnes. Volden Sandnes fant, var restene etter en vikingmentalitet. En mentalitet som særlig sto sterkt i *voldsbeltet* som strakte seg fra Setesdal til Valdres.³⁰ Dette området var ifølge Sandnes konservativt, og voldskriminaliteten fremstår både mer langvarig, men også grøvre enn andre steder.

Interessen for siviliseringen av bondesamfunnet, har de siste årene vist seg i en interesse for overgangen fra forlik til henrettelser i drapssaker. Siden 2022 har det blitt levert inn to masteroppgaver ved Universitetet i Agder, som begge har forsket på denne kriminaliseringsprosessen. Edvard Brendnes og Trond Kjetil Høgsaas, som har undersøkt Oppland og Rogaland respektivt, viser hvordan straffeprosessen gikk fra å være knyttet til forlik og bot. Med både et privat oppgjør mellom partene, og et offentlig oppgjør mellom

---

²⁵ Rian, 2020. s. 53.

²⁶ Rian, 2020. s. 627-628.

²⁷ Rian, 2020. s. 552.

²⁸ Rian, 2020. s. 44.

²⁹ Sandnes, 1990. s. 61.

³⁰ Sandnes, 1990. s. 117.

drapsmannen og kongen. Til å bli et rent offentlig oppgjør med kongen, der henrettelser i økende grad ble straffereaksjon på 1600-tallet. En endring viste seg på 1630-tallet, der drapene man før kunne lyse på seg og bøte for, ble stadig kriminalisert.³¹ Drap ble møtt med en todelt stigmatisering: drapsmannen ble i økende grad henrettet, noe som i seg selv ble ansett som vanærende. På samme tid skulle drapsmannen gravlegges utenfor kirkegården. Dette ekskluderte ikke bare drapsmannen fra det kristne samfunnet, men betød også evig fortapelse.³² Innen 1660-tallet finner begge forfattere at den tradisjonelle straffeprosessen var nærmest forsvunnet.³³ Etter dette, var det kun vådedrap og nødverge som ble straffet med bøter. De fleste drap derimot, endte med henrettelse av drapsmannen. Med dette, argumenterer forfatterne med at den gammelnorske straffehåndteringen forsvant.

Leiermål og seksuallovbrudd er et annet område som faller i krysningspunktet mellom maktstats- og interaksjonsperspektivet. Her står Hilde Sandvik og Kari Telste som viktige historikere. Kriminaliseringen av leiermål blir gjerne knyttet til statens religiøse fundamentalisme, og leiermåls- og trolldomsforordningene av 1617 forklares som en religiøst motivert opptrapping på kriminaliseringen av syndige handlinger. I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* viser Hilde Sandvik hvordan 1617-forordningen ikke bare betød en opptrapping av rettsforfølgelsen av leiermål, men også starten på en kriminalisering av kvinner. Ugifte kvinner skulle fra 1617 for første gang bøtelegges for leiermål. Dette med 6 riksdaler, halve mannens bot. 1617 markerer derfor et brudd i lovverket, men ikke et brudd i praksis. Den nye rettskulturen var flere tiår forsinket, og det var først på 1650-tallet at man systematisk bötela kvinner i leiermålssaker. Og først etter forordningen av 1671, da utskrevne soldater ble fritatt fra å betale bøter for førstegangsleiermål, mottok flere kvinner enn menn bøter.³⁴ Kari Telste forklarer dette ved at statens syn på ekteskap var ulikt bøndernes. Mens staten anså ekteskapet som legitimt etter vielsen, var det trolovelsen som markerte starten på samlivet i bondesamfunnet.³⁵

Av undersøkelser på kriminalitet som helhet, er det allikevel Margit Løylands *Slagsmål, leiermål og bötelagte egder 1600-1700* som er den mest gjennomførte. Denne hovedoppgaven utforsket den bötelagte kriminaliteten i Agder, og står som denne oppgavens utgangspunkt for både metode og kildeutvalg. Løylands mål var å undersøke hvordan kriminalitetsbildet i

---

³¹ Høgasaas, 2023. s. 39. & Brendnes, 2022. s. 47.

³² Høgasaas, 2023. s. 92 & 96.

³³ Brendnes, 2022. s. 116. & Høgasaas, 2023. s. 85.

³⁴ Sandvik, 2005. s. 140.

³⁵ Telste, 1993. s. 71.

Agder endret seg over tid, med fokus på hvorvidt siviliseringsprosessen gjorde at voldslovbrudd ble erstattet av økonomisk kriminalitet og eiendomsbrudd. Samt å utforske hvilken rolle kvinnene spilte i moderniseringen av samfunnet.³⁶ For å gjøre dette, delte Løyland 1600-tallet i tre 14-års perioder: 1601-15, 1646-60 og 1681-95. Innenfor hver periode ble det så valgt ut 7 årganger av sikt- og sakfallslistene.³⁷ Løyland konkluderte med at 1600-tallet var preget av en overgang, men ikke fra vold til økonomiske lovbrudd slik historikere som Sandnes før hadde ment. Det var leiermålsbrudd som overtok for volden.³⁸ Like interessant, er derimot Løylands funn i forbindelse med nettopp voldskriminalitet. I hovedoppgaven argumenterer hun for at distriktene som lå isolert til, som Råbyggelag, var lengre dominert av voldskriminalitet enn kyststrøkene. En vold som også var grøvre. De kystnære sognene var på den andre siden preget av en større mengde økonomiske lovbrudd.³⁹

1.3 Metoder og kilder

Denne oppgaven er, som nevnt over, inspirert av Løylands hovedoppgave. Oppgaven er derfor en kvantitativ analyse av utviklingstrekk slik de fremkommer i sikt- og sakfallslistene fra Gudbrandsdalen og Hadeland/Valdres. Gjennom lensregnskapene, vil jeg forsøke å kvantifisere kriminaliteten i ulike kategorier gjennom århundret, og knytte dette sammen med begrepene kriminalisering og rettsliggjøring. Jeg vil også benytte meg av komparativ metode, for å poengtere generelle utviklingstrekk på tvers av de ulike kriminalitetskategoriene, men også spesielle utviklingstrekk i enkelte kategorier. På samme måte vil jeg også gjøre en komparasjon med kriminalitetsutviklingen i andre områder der dette lar seg gjøre, slik som Margit Løylands Agder og Jorunn Dobbos Nordhordland. På denne måten kan jeg analysere hvorvidt mine funn underbygger, eller skiller seg fra tidligere kriminalitetsforskning.

For å kunne sammenligne mine funn med Løylands, vil også jeg dele 1600-tallet inn i tre perioder: tidlig (1612-1626), midt (1651-1661) og sent (1680-1694). I hver periode vil det analyseres 7 årganger. Dette for å gjøre arbeidet gjennomførbart med tanke på arbeidskapasitet, men også for å minimere effekten av eventuelle manglende eller ikke-tilstrekkelige årganger. I tidlig periode vil jeg ta utgangspunkt i årgangene 1612/13, 1614/1615, 1616/1617, 1618/1619, 1620/1621, 1622/1623 og 1624/1625. Midtre periode er

---

³⁶ Løyland, 1992. s. 10.

³⁷ Løyland, 1992. s. 20-21.

³⁸ Løyland, 1992. s. 45.

³⁹ Løyland, 1992. s. 140-141.

basert på årgangene 1651/52, 1653/1654, 1655/1656, 1657/1658, 1659/60, 1660/61 og 1661. Siste periode benytter årgangene 1681, 1683, 1685, 1688, 1690, 1692 og 1694. Grunnen til at årgangene før 1661 benevnes som med to årstall, mens årgangene fra 1661 benevnes med ett årstall, er en endring i regnskapsåret som ble innført i 1661. Før 1661 gikk regnskapsåret fra 1. mai til 30. april påfølgende år. Årgangen 1612/13 inneholder derfor bøtene mellom 1. mai 1612 og 30. april 1613.⁴⁰ Dette ble endret i 1661, hvor regnskapsåret ble gjort tilsvarende kalenderåret.⁴¹

Min periodisering er allikevel ikke identisk med Løylands, som igjen er en følge av det manglende kildegrunnlaget. Som tidligere nevnt, mangler sikt- og sakfallslistene fra Hadeland/Valdres før 1612. Dette gjør at den tidlige perioden må forskyves til 1612-26, og ikke 1601-15 slik Løyland opererer med. Også den midtre perioden skiller seg ut. For mens de andre periodene er 14 års perioder, er midtre periode 10 år. Igjen har dette sin forklaring i manglende kildegrunnlag. Årgangene i årene før 1651 og etter 1661 er ikke tilstrekkelig bevart i Hadeland/Valdres.⁴² Selv om denne perioden er kortere, er tallene for alle perioder basert på 7 årganger. Dette gjør tallene sammenlignbare, selv med manglende årganger.

1.3.1 Sikt- og sakfallslistene

Sikt- og sakfallslistene er en oversikt over innbetalte bøter i fogderiene, som vi finner i lensregnskapene. I tillegg viser regnskapet også en oversikt over eventuelle inntekter og utgifter i forbindelse med henrettelser. Sikt- og sakfallslistene for Oppland var i sin tid en del av Akershus lensregnskap, og er transkribert av Rune Nedrud. Disse ble utgitt i tobindsserien *Regnskapene for Akershus på 1600-tallet* i 2016 og 2017.⁴³ Nedruds transkripsjon vil derfor være denne oppgavens hovedkilde.

Det er viktig å være klar over at sikt- og sakfallslistene ikke dekker rettsgangen, men snarere inntekter og utgifter i fogderi og len. En dokumentasjon av hva som foregikk i tingstua finner man i tingbøkene.⁴⁴ Skulle man skrevet mer inngående om rettsprosessen ville man måtte supplere med tingbøkene. Det kan derfor være mørketall som ikke kommer fram ved å utelukkende bruke sikt- og sakfallslistene, som tingbøkene kunne belyst. Noen saker ble aldri ført opp i bøtelistene, fordi bøtene aldri ble betalt, eller fordi den anklagede ble dømt til

---

⁴⁰ Nedrud, 2017. s. 1.

⁴¹ Nedrud, 2016. s. 321.

⁴² Nedrud, 2016. s. 244. & s. 325-333.

⁴³ Serien kommer i to bind, en for Hadeland/Valdres og en for Gudbrandsdalen. Kan sees under Nedrud, 2016 og Nedrud, 2017.

⁴⁴ Sødal, 2010. s. 20.

kroppsstraff eller henrettelse. Jorunn Dobbe viser at tingbøkene fra Nordhordland i perioden 1642-1655 inneholder 573 dommer, mens 539 dommer kommer fram i sikt- og sakfallslistene. Bare 117 saker finnes i begge kilder.⁴⁵ Særlig skiller øvrighetsmotstand seg ut, hvor 320 personer benevnes utelukkende i tingbøkene og 120 personer i sikt- og sakfallslistene.⁴⁶ Man får også mer inngående informasjon om saker som endte i kroppsavstraffelse eller dødsdommer. Saker som i sakfallslistene benevnes med få linjer som utgifter til skarpretteren.⁴⁷

Allikevel får sikt- og sakfallslistene frem forhold og opplysninger som ikke finnes i tingbøkene. For eksempel ble enkelte saker sonet direkte med fogden. Å sone med fogden ville si å betale sin bot direkte til fogden, for å slippe at saken ble tatt opp i tingstua. Gjerne gjaldt dette saker som kunne oppleves stigmatiserende eller vanærende for forbryteren.⁴⁸ Ser vi igjen til Nordhordland, står seksuallovbrudd som en kategori som gjerne ble sonet på denne måten. Bare 4 personer nevnes utelukkende i tingboka i seksualsaker, mot hele 97 personer i bøtelistene.⁴⁹ Jeg har for denne oppgaven avgrenset meg til å benytte sikt- og sakfallslistene som min hovedkilde. Det er ikke å utelukke at dette vil gi enkelte kunnskapshuller og mørketall, men å gjennomføre en analyse av tingbøkene ville blitt for tids- og arbeidskrevende. På samme tid var det ikke lovpålagt å føre tingbøker før i 1633.⁵⁰ Jeg vil også argumentere for at sikt- og sakfallslistene gir de opplysningene som trengs for å besvare min problemsstilling. Oppgavens mål er ikke å bidra med detaljkunnskap om hver sak, eller om én kategori. Oppgavens mål er å finne generelle utviklingstrekk på tvers av ulike kategorier. Sikt- og sakfallslistene gir også et innblikk i de «vanligste» kriminalitetstypene, og gir oss en pekepinn på alvorlighetsgraden. Når Ola Sullestad, som vist innledningsvis, ble bøtelagt 100 riksdaler for horeri, viser dette alvorligheten som lå en slik handling.

1.3.2 Supplerende kilder

Jeg vil også ta i bruk en rekke supplerende kilder der dette trengs. *Norske herredags dombøger* vil være en kilde til drøfting rundt opposisjonsbrudd. Dette er en rekke transkriberinger av dombøkene fra ulike herredagssesjoner, og viser en håndfull supplikker som kan knyttes til ulike bondeprotester.⁵¹ For å tolke sammenhenger mellom

---

⁴⁵ Dobbe, 1996. s. 29.

⁴⁶ Dobbe, 1996. s. 30.

⁴⁷ Nedrud, 2017. s. 39.

⁴⁸ Sødal, 2010. s. 20-21.

⁴⁹ Dobbe, 1996. s. 29.

⁵⁰ Sødal, 2010. s. 20.

⁵¹ Et eksempel på dette kan sees i Thomle, 1893. s. 296.

kriminalitetsandel og folketall vil jeg ta i bruk Torkel Halvorsen Aschehougs *Statistiske studier over folkemængde og jordbrug i Norges landdistrikter i det syttende og attende aarhundrede*. Aschehoug gjennomgikk manntallet fra 1665, og gir en komplett oversikt over folketallet i alle Danmark-Norges fogderier og amt.⁵² Befolkningstallet slik det er presentert av Aschehoug gir derfor et godt utgangspunkt i komparasjon fogderiene imellom. Avslutningsvis vil jeg også ta i bruk Fladbys *Skattematriklen 1647*.

1.4 Hva er rettsliggjøring og kriminalisering?

Begrepene *rettsliggjøring* og *kriminalisering* vil være essensielle i denne oppgaven, og danne det teoretiske rammeverket for analysen. Begrepene, som opprinnelig kommer fra rettsvitenskapen, har siden 2020 vært utgangspunkt for et forskningsprosjekt ved UiA fokusert på tidligmoderne kriminalitetshistorie. Veiledet av Knut Dørum og Terje Sødal.⁵³ Denne masteroppgaven er en del av dette prosjektet. *Rettsliggjøring* kan forenkles til en prosess der flere klager, konflikter, lovbrudd og andre saksforhold bringes inn for domstoler og administrative instanser i regi av statsmakten.⁵⁴ Samtidig beskriver det en prosess der rettsvesenet i økende grad består av jurister med formell utdanning, og som er bedre rustet til å håndtere et stadig mer komplisert lovverk.⁵⁵ Dette resulterer i en mentalitetsendring, der innbyggerne i en stat ser på seg selv som rettslige individer. Man kan snakke om et samfunn der innbyggerne forstår seg selv som individer med autonomi, og som har en «moralsk frihet».⁵⁶

Dette er en definisjon som hviler sterkt på en moderne rettsforståelse. Det kan diskuteres hvorvidt tidligmoderne mennesker, med en helt annen forståelseshorisont, forsto seg selv som individer med moralsk frihet. Allikevel er det tydelig at 1600-tallet bærer preg av en *rettsliggjøringsprosess*. Ser man på behandlingen av drap i samfunnet, som i økende grad gikk fra å være et privat til et statlig anliggende, kan vi kalle dette for et steg i rettsliggjøringsprosessen.⁵⁷ Dette bidro til å styrke rettsapparatets stilling i samfunnet, og å bidra til å legitimere rettsapparatet som et offentlig konfliktløsningsorgan. At nye samfunnsgrupper og aktører ble rettslig ansvarlige kan også beskrives som en del av en

---

⁵² Aschehoug, 1890. s. 8-14.

⁵³ Se Brendnes, 2022, Høgsaas, 2023 og Rudihagen, 2023.

⁵⁴ Blichner & Molander, 2005. s. 2. & 16.

⁵⁵ Lundeberg, 2005. s. 36-37.

⁵⁶ Lundeberg, 2005. s. 32.

⁵⁷ Høgsaas, 2023. s. 17.

rettsliggjøringsprosess. Den første kvinnen bøtelagt for leiermål i sikt- og sakfallslistene i Oppland var Ingrid Jonsdatter i 1618/19,⁵⁸ og er et resultat av 1617-forordningen. Kvinner var før 1617 sett på som den krenkede part i leiermålssaker, men ble fra 1617 ansett som rettslig ansvarlig. Kvinner ble bragt inn for rettsapparatet, og ble ansvarliggjort i leiermålssaker. Kvinner kan sies å ha blitt omgjort til rettssubjekter i leiermålssaker, og førte langsiktig til å gi kvinner større rettslig handleevne i og utenfor tinget. Videre skulle dette få utslag ved kjøp og salg, økonomisk disposisjonsrett, status som part og vitne og at kvinner slapp å la seg representere med verge.⁵⁹ Mens dette utgjør en kriminalisering av kvinner, viser det også et steg i rettsliggjøringsprosessen hvor kvinner, som ble ansett som umyndige, ble strafferettslig ansvarlige. Dette representerer ikke en fullstendig rettsliggjøring, men viser et ledd i en lengre rettsliggjøringsprosess.

Kriminalisering beskriver på den andre siden en prosess der en før lovlig eller akseptert handling, blir gjort straffbar. I tillegg innbefatter begrepet skjerpet straff av allerede definerte lovbrudd. Dette kan skje hurtig, eller være en prosess som foregår over tid.⁶⁰ Mens rettsliggjøring beskriver både makt ovenfra, og interaksjon mellom stat og undersåtter, er kriminalisering i større grad preget av maktutøvelse. Endring av rettskulturen og straffeforfølgelsen av drap er igjen et eksempel på kriminalisering.⁶¹ Overgangen fra forliket mellom partene, der drapet kunne bøtes for, til at drap ble regnet som ubotamål, viser en statlig kriminalisering. Vold og drap hadde i de fleste lokalsamfunn en tradisjonsbundet håndtering, der fokuset var på forsoning mellom partenes familie.⁶² En tradisjon som ble gjort straffbar utover 1600-tallet.⁶³

I likhet med rettsliggjøring, er også kriminalisering en prosess, og jeg vil i denne oppgaven argumentere for at vi må snakke om to sider av kriminaliseringsbegrepet. Selve kriminaliseringen viser seg i et endret lovverk og rettskultur. Hvorvidt øvrigheten klarte å innføre en ny rettskultur, er derimot uinteressant hvis allmuen ikke lot seg underlegge denne. Derfor må man også se på hvorvidt kriminaliseringen bidro med varige endringer i mentalitet og handlingsmønster. La oss bruke leiermål som eksempel. Selv om lovverket var endret i 1617, fortsatte bøndene å begå leiermål. Dette viser seg i at antallet gravide bruder fortsatte å

---

⁵⁸ Nedrud, 2017. s. 38.

⁵⁹ Rudihagen, 2023. s. 93.

⁶⁰ Netterstrøm, 2017. s. 461.

⁶¹ Brendnes, 2022. s. 65.

⁶² Sandmo, 1999. s. 271.

⁶³ Denne utviklingen blir belyst i kapittel 3.

øke utover 1700-tallet.⁶⁴ Dette var i høyeste grad var en kriminaliseringsprosess. Allikevel er det tydelig at leiermål aldri ble fullstendig kriminalisert, fordi bondementaliteten overlevde.

1.4.1 Makt og interaksjon i rettsliggjøring og kriminalisering

I kapittel 1.2.1 ble det presentert to perspektiver som har preget forskningen på den tidligmoderne staten, men finnes det sammenfall mellom disse perspektivene og begrepene kriminalisering og rettsliggjøring? Maktstatsperspektivet vektlegger myndighetene i Danmark-Norge som hovedsakelig opptatt av å utøve makt, og beskriver en stat som ønsket å utøve kontroll ovenfor sine undersåtter. I denne sammenheng kan man argumentere for at kriminalisering kan sees som en side av maktstatsperspektivet. I likhet med maktstatsperspektivet, dreier kriminalisering seg om en samfunnsmessig og rettslig endring drevet fra toppen. Vi kan snakke om en stat som utøver sin makt, gjennom å kriminalisere befolkningen til fordel for eget makthegemoni. I *Statsutvikling nedenfra i Norge 1500-1814* viser Knut Dørum hvordan kongemakten forsøkte å disiplinere befolkningen til å bli lydige undersåtter ved religiøse begrunnelser og en teokratisk forståelse av straff. Kriminaliseringen og de strafferettslige endringene ble begrunnet som et forsvar mot guds vrede. Man mente at undersåttene som begikk umoralske og syndige handlinger, som drap, trolldom og leiermål, var en trussel mot lokalsamfunnet. Videre kunne gud straffe hele lokalsamfunnet for enkeltindividers handlinger.⁶⁵ Det var derfor statens ansvar å passe på, og våke over undersåttenes moral, og umoralske handlinger ble derfor stadig kriminalisert.

Perspektiv nummer to, interaksjonsperspektivet, vektlegger i større grad en gjensidig interaksjon mellom øvrigheten og allmuen. På samme måte impliserer rettsliggjøring et samspill mellom rettsvesenet og befolkning. Befolkningen ble mer ansvarliggjort, og fikk flere krav enn tidligere. Samtidig ble retts- og embetsvesen stadig mer profesjonalisert. Dette betyr ikke at alle patron-klient bånd forsvant fra statsforvaltningen i 1660, men embetsverket ble i større grad basert på profesjon, og preget av en utdannet elite.⁶⁶ Det bidro til en styrking av et kongelig rettsvern av undersåttene.⁶⁷ Noe som igjen innebærer at rettsvesenet ble mer tilgjengelig for befolkningen, og en større del av befolkningen kunne ta del i rettsprosessene.

Slik kan rettsliggjøring knyttes til interaksjonsperspektivet, men det skal allikevel sies at rettsliggjøring ikke nødvendigvis må være interaksjon. En rettsliggjøring av samfunnet kan

---

⁶⁴ Sandvik, 2005. s. 143.

⁶⁵ Dørum, 2022b. s. 48.

⁶⁶ Dørum, 2022b. s. 49.

⁶⁷ Høgsaas, 2023. s. 98.

også peke mot maktstatsperspektivet. Få steder er dette like tydelig som ved ekteskapsordinansen i 1589. Før ekteskapsordinansen var ekteskapet en ren privatrettslig avtale, og ekteskapet var rettslig bindende så lenge jentas familie hadde godtatt trolovelsen og festerølet var gjennomført. Ved 1589 forsøkte kongemakten og kirken å endre ekteskapsinstitusjonen på en slik måte at det privatrettslige elementet ble fullstendig fjernet. Trolovelsen måtte lyses tre søndager i kirken, og vielsen ble lovpålagt.⁶⁸ Et legitimt ekteskap skulle dermed utelukkende sanksjoneres av kirken og statsmakten, og erstattet den privatrettslige avtalens betydning. Dette bidro til en sterkere verdslig og religiøs regulering av samfunnslivet, samtidig som embetsverket tilegnet seg større makt i hverdagslivet på bekostning av den privat innflytelse. Ekteskapsordinansen skulle derimot møte motstand i bygdenormene, som ikke ser ut til å innrette seg det endrede regelverket. Noe som skal belyses ytterligere i kapittel 4.

---

⁶⁸ Telste, 1993 s. 68-71.

2. Geografi og kriminalitetskategorier

2.1 Oppland på 1600-tallet

Oppland var ikke et eget len på 1600-tallet, men besto av Gudbrandsdalen og Hadeland/Valdres fogderi. De to fogderiene utgjorde de nordligste distriktene i Akershus slottslen, som var administrert av Norges stattholder.⁶⁹ De to fogderiene ble derimot administrert av hver sin fogd, med oppgaver delegert fra lensherren. Disse oppgavene gikk blant annet ut på å forvalte krongods i fogderiet, organisere tingmøter og skatteinnkreving, samt som påtalemyndighet i kriminalsaker.⁷⁰

Hadeland/Valdres utgjør den sørlige delen av Oppland, og strakte seg fra Gran og flatbygdene langs Mjøsa,⁷¹ til dalbygdene i Valdres. Fogderiets ytre grenser forble relativt stabilt, mens den indre inndelingen av sogn gjennomgikk enkelte endringer i starten av 1600-tallet. Det største av disse endringene fant sted i perioden 1627 og 1639, der Hadeland/Valdres ble splittet i to separate fogderier. Hadeland fogderi dekket Land, Toten, Gran, Biri og Vardal, mens Valdres fogderi omfattet Aurdal, Slidre og Vang. De to fogderiene ble slått sammen igjen i 1639, og forholdt seg stabilt gjennom resten av århundret.⁷² Gudbrandsdalen på den andre siden, utgjorde områdene nord for Lillehammer. Fogderiet strak seg fra Fåberg i sør, til Lom og Lesja i Nord. Gudbrandsdalen så på sin side ingen større administrative endringer.⁷³

Geografisk lå Oppland mellom de tre bispesetene Hamar, Nidaros og Stavanger. Området var derfor et veiskille mellom de to kongsveiene fra Trøndelag og Rogaland. Kongsveiene gikk

Kart 1: Kart over fogderigrensene i Oppland 1647. Hentet fra Imsen & Winge, 1999. s. 327.

⁶⁹ Fladby, 1986. s. 162.

⁷⁰ Fladby, 1986. s. 178-179.

⁷¹ Med flatbygdene, menes her Toten, Vardal, Biri og Land. Bygdene som ligger i umiddelbar nærhet til Mjøsa.

⁷² Den fulle oversikten over grense- og navneendringer i Valdres/Hadeland kan sees i Nedrud, 2016. s. XII.

⁷³ For den full oversikt over Gudbrandsdalen fogderi, se Nedrud, 2017. s. XII.

gjennom Gudbrandsdalen og Valdres respektivt, og endte begge opp i Hamar.⁷⁴ Jørn Sandnes omtaler kongsveiene gjennom Oppland som å ha bidratt til å åpne samfunnene for impulser og ideer utenifra.⁷⁵ Allikevel ligger Oppland langt fra kysten, og reise var tidkrevende. Kongsveiene har bidratt i å åpne opp bygdesamfunnene, men tilførselen av nye impulser har sannsynligvis ikke vært like stor som i kystbygdene. Bygdesamfunnene ble kanskje åpnet opp av ferdselsveiene, men på samme tid var området preget av den konservative bondeideologien som preget norske lokalsamfunn. Brendnes omtaler Oppland som et sted mellom åpent og isolert.⁷⁶ Ikke like åpent som kystdistriktene, men ikke like isolert som områder tilsvarende Råbyggelag i Agder skal ha vært.

2.2 Kriminalitetstyper

Hvordan blir så de ulike lovbruddene kvantifisert og kategorisert? Jeg har valgt å kategorisere den bøtelagte kriminaliteten i 6 hovedkategorier: vold og drap, seksuallovbrudd, opposisjon, økonomiske lovbrudd, tyveri og ukjente lovbrudd. Tabell 1 under, viser omfanget og den prosentvise fordelingen mellom de ulike kategoriene i de ulike periodene. Statistikken er basert på hva den enkelte botposten er oppført som. Når Laurits Stenersen Bakkeberg fra Gudbrandsdalen ble idømt ½ riksdaler for stevnefall, da han ikke møtte på tinget i en leiermålssak,⁷⁷ blir boten plassert under opposisjon. Selv om denne oppføringen også nevner at Bakkeberg er anklaget for leiermål, har vedkommende kun blitt bøtelagt for å ikke møte i retten. Anklager mot personen regnes ikke med i statistikken. Derimot finnes det også poster der samme personer har betalt to bøter for to ulike forseelser. Et eksempel på dette er Herman Sande, som ikke møtte på tinget når vedkommende ble stevnet, samtidig som Herman også ble funnet skyldig i skatteunndragelse. Dette resulterer i at to ulike bøter er ført opp i samme post.⁷⁸ Denne posten vil derfor føres opp to ganger i statistikken, en for brudd på skattelovverket og en for stevnefall.

---

⁷⁴ Bjørkvik & Holmsen, 1972. s. 75-76.

⁷⁵ Sandnes, 1990. s. 111.

⁷⁶ Brendnes, 2022. s. 21-22.

⁷⁷ Nedrud, 2017. s. 253.

⁷⁸ Nedrud, 2016. s. 301.

	1612-1626		1651-1661		1680-1694		SUM	
	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel
<i>Vold og drap</i>	139	23,6 %	77	13,7 %	59	8,5 %	275	14,9 %
<i>Seksuallovbrudd</i>	224	38,0 %	285	50,8 %	486	69,7 %	995	53,8 %
<i>Opposisjon</i>	187	31,7 %	158	28,2 %	89	12,8 %	434	23,5 %
<i>Økonomiske lovbrudd</i>	25	4,2 %	19	3,4 %	45	6,5 %	89	4,8 %
<i>Tyveri</i>	15	2,5 %	22	3,9 %	13	1,9 %	50	2,7 %
<i>Ukjent</i>	0	0,0 %	0	0,0 %	5	0,7 %	5	0,3 %
<i>SUM</i>	590		561		697		1848	

Tabell 1: Omfang og andel av ulike kriminalitetstyper i sikt- og sakfallslistene for Oppland gjennom 1600-tallet.

2.2.1 Vold

I denne oppgaven vil vold deles inn i 4 underkategorier. Den første av disse er bøtelagte drap. Drap var fra gammelt av regnet som ubotamål, men i praksis var det mulig å slippe unna med bøter til kongen og forlik med offerets familie. Dette krevde at drapsmannen lyste drapet på seg, stilte minst to vitner i tingstua og fikk et gridsbrev.⁷⁹ Ble drapet regnet som uforsynt, ble drapsmannen dømt til å betale tegn og fredskjøp til kongen, samt betale erstatning til offerets familie.⁸⁰

Videre har man den ikke-dødelige volden. Den mest alvorlige av disse er grøvre voldskriminalitet med våpen, hvor særlig øksehogg og knivstikk er fremtredende. Deretter kommer mildere vold, som slag og slagsmål, enten med neve eller gjenstander. Men også skjegg- og hårdraging opptrer i bøtelistene.⁸¹ Avslutningsvis, velger jeg på samme måte som Margit Løyland, å plassere æreskrenkelse under voldskriminalitet.⁸² CIV 1604 omtaler viktigheten av saker som «mands ære angaar».⁸³ Falske anklager og skjellsord tolkes som et angrep på annen manns ære, og som en form for verbal vold.

2.2.2 Seksuallovbrudd

Seksuallovbrudd deles hovedsakelig inn i tre underkategorier: leiermål, horeri og leiermål i nærskyldte ledd. Leiermål var seksuelle relasjoner utenfor ekteskap, og man skiller mellom ekte og løst leiermål. Ekte leiermål var tilfeller der partene giftet seg etter leiermålet var begått, eller allerede var trolovet. Løst leiermål var derimot leiermål der partene ikke giftet seg i etterkant, og ble straffet med høyere bøtesummer enn ekte leiermål.⁸⁴

⁷⁹ Gridsbrev er et brev utstedt av konge eller kansler/stattholder, som sikret den siktede rettsbeskyttelse under rettsprosessen.

⁸⁰ Sødal, 2010. s. 34-36.

⁸¹ Nedrud, 2017. s. 69.

⁸² Løyland, 1992. s. 39.

⁸³ Se digital utgave av CIV 1604, Mandhelgebolk kapittel 21. s. 65.

⁸⁴ Rudihagen, 2023. s. 36.

Var derimot en eller begge parter gift, men hadde seksuelle relasjoner med andre enn sin ektefelle, ble dette klassifisert som hor. Horeri hadde svært strenge straffereaksjoner. Førstegangs-hor ble straffet med harde bøter, gjerne opp til halve formuen.⁸⁵ Andregangs-hor ble straffet ved pisking og en eventuell landsforvisning. Begikk man derimot hor tre ganger, skulle man straffes på sitt liv.⁸⁶

Den siste kategorien er her leiermål i forbudne ledd, eller innad i slektskapet. Fra ekteskapsforordningen av 1582, ble forbudne ledd regnet som tre ledd i slektsrekka, enten i slekts- eller svogerskap.⁸⁷ Dette skulle ifra 1615 straffes med landsforvisning og formuestap.⁸⁸

2.2.3 Opposisjon mot øvrigheten

Opposisjon mot øvrigheten vil være alle hverdagslige opposisjonsformer, der målet var å vise sin misnøye ovenfor statsmakten. Men også å nekte å rette seg etter krav fra husbonde og embetsmenn. Den største kategorien var stevnefall. Når en person som var stevnet på tinget, ikke møtte opp, ble dette straffet som stevnefall. Dette kunne være personer som var innkalt som vitne, eller som selv var siktet for en forbrytelse.⁸⁹ Møtte derimot den anklagede part opp på tinget, men nektet å godta pålegg, bøter eller andre straffer, falt dette under domrov.⁹⁰

Lovbruddene over er begge direkte relatert til tingstua, men det fantes også andre måter å vise sin misnøye på. Etter stevnefall, er skyssnekt det største opposisjonsbruddet. Bøndene var pålagt å gi øvrighetspersoner skyss når dette trengtes. Skulle derimot bøndene nekte å bistå, med eller uten grunn, ble dette regnet som skyssnekt.⁹¹ I forlengelse av dette, er det også fremtredende at bøndene i Oppland i enkelte tilfeller nektet å kjøre bergmalmen fra gruvene til nærmeste ladested.⁹² I denne oppgaven vil også dette plasseres under skyssnekt, da denne bota tilsvarte 2 mark sølv. Det samme som å ikke gi skyss til øvrighetsmenn.

Helligdagsbrudd kan kort sammenfattes til ulydighet ovenfor kirka, og kunne ta flere former. En person kunne være en forstyrrelse under gudstjenesten, som førte til bøter.⁹³ Samtidig innebefatter også denne kategorien bøter for å nekte å møte til gudstjenester.⁹⁴

---

⁸⁵ Nedrud, 2016. s. 13.

⁸⁶ Sødal, 2010. s. 46.

⁸⁷ Kirkeordinansen ble innført i Danmark i 1582, men ble gyldig i Norge fra 1589.

⁸⁸ Sødal, 2010. s. 48.

⁸⁹ Dobbe, 1996. s. 102.

⁹⁰ Løyland, 1992. s. 40.

⁹¹ Sødal, 2010. s. 58.

⁹² Nedrud, 2017. s. 180.

⁹³ Sødal, 2010. s. 62.

⁹⁴ Nedrud, 2017. s. 303.

Videre plasseres skattenekt og -undragelse under motstand. Disse sakene plasseres under opposisjon, nettopp fordi motstand mot skatteplikten ofte fremtrer som et resultat av misnøye mot økende skattenivåer. Eller som et resultat av misnøye mot statsmakten generelt.⁹⁵

Avslutningsvis vil ulike former for desertering, militærnekt, og annen uvilje plasseres under uvilje mot øvrigheten. Dette fordi disse kategoriene i seg selv er små i omfang, og det er dermed lite hensiktsmessig å skille de fra hverandre. Var uviljen derimot rettet mot husbonden, eller som arbeidsnekt, klassifiseres bota som uvilje mot husbonden.

2.2.4 Tyveri og økonomiske lovbrudd

Siden tyveri og økonomiske lovbrudd utgjør en liten del av Opplands kriminalitetsmønster, og endringene i de to kategoriene er relativt små sammenlignet med de tre foregående, vil de av hensyn til plass og tid ikke få sitt eget kapittel. De vil derimot plasseres under kapittel 3 om vold og æresbegrepet i bygdesamfunnet. I denne oppgaven vil økonomisk kriminalitet defineres som kriminelle handlinger der målet er å eksplisitt søke økonomisk vinning. Men også kriminalitet som innebærer ødeleggelse av enkelt personers materielle ressurser og hærverk mot eiendom. Tyveri vil i denne oppgaven innebefatte tyveri og ulovlig tak. Tyveri var i tidligmoderne tid en meget alvorlig handling, som ble sett på som æresløs. Straffene varierte fra bøter første gang, til kroppsstraff og henrettelse om tyven hadde blitt dømt for tyveri flere ganger før.⁹⁶ Ulovlig tak var en mindre alvorlig form for tyveri. Terje Sødal definerer forskjellen mellom de to kategoriene som en forskjell i den sosiale konteksten.⁹⁷ Ulovlig tak skjedde gjerne innad i bygda. Ofte dreier dette seg om ulovlig bruk og lån av verktøy, eller det å ta husdyr eller høste avlinger eiende av andre medlemmer i bygda. Ulovlig tak innebærer derfor mindre tyverier og «lån» innad i lokalsamfunnet, og ble derfor også løst innad i bygda.⁹⁸

Ressursbrudd er en kategori som er vanskeligere å definere, fordi den i enkelte tilfeller kan være vanskelig å skille fra uvilje mot øvrigheten. Ressursbrudd var ulovlig bruk av naturressurser, samt brudd på statens merkantilistiske politikk.⁹⁹ Dette kunne være ulovlig hogst, jakt og fiske, eller ulovlig handel. Sistnevnte er gjerne forbundet med lokalsamfunn langs kysten, som for eksempel trelasthandelen i Agder.¹⁰⁰ Ressursbrudd kan i enkelte tilfeller tenkes å skli over i uvilje mot øvrigheten, der ressursbruddene blir et uttrykk for misnøye mot

---

⁹⁵ Fladby, 1986. s. 210-211.

⁹⁶ Løyland, 1992. s. 41.s

⁹⁷ Sødal, 2010. s. 71.

⁹⁸ Dobbe, 1996. s. 70.

⁹⁹ Løyland, 1992. s. 41-42.

¹⁰⁰ Sødal, 2010. s. 68.

statsmakten. Det som allikevel skiller de to kategoriene, er at ressursbrudd har et klart økonomisk eller materielt motiv. Målet er å skaffe seg materielle goder, enten til eget bruk, eller ved salg.

2.2.5 Ukjent

Ukjentposten vil, slik navnet tilsier, være kriminaliteten som ikke kan plasseres med sikkerhet. Dette enten gjennom beskrivelse eller bøtesummer. Blant annet gir enkelte poster ingen klare årsaker, annet enn at «[navn] har betalt [antall] riksdaler».¹⁰¹ Det er også verdt å nevne at det er ytterst få slike tilfeller i Oppland, og de aller fleste bøtepostene var identifiserbare.

---

¹⁰¹ Nedrud, 2017. s. 297.

3. Vold og ære i bygdesamfunnene

Dette kapitlet vil dreie seg om æresbegrepet i norske bondesamfunn, med særlig fokus på kriminaliseringen og stigmatiseringen av vold. Jeg vil drøfte hvorvidt den statlige kriminaliseringen av vold var vellykket, og argumentere for at denne prosessen utgjør en svekkelse av det tradisjonelle æresbegrepet. Vold har vært en utpreget del av de europeiske samfunnene siden middelalderen, og Jørn Sandnes kalte den norske voldskulturen på 1500- og 1600-tallet for en «æreskodeks, som vi kan gjenfinne de fleste trekk av i vikingtid og tidlig middelalder».¹⁰² Denne æreskodeksen forsvant gradvis fra starten av 1600-tallet mener Sandnes, og ble erstattet av økonomiske kriminalitet og eiendomsbrudd. Sandnes beskriver denne prosessen som en «modernisering».¹⁰³ Videre har Erling Sandmo beskrevet denne prosessen i *Voldssamfunnets undergang*. Sandmo tilhører den historiografiske retningen «new cultural history», og vektla endringer i tankestrukturer og forståelsesformer foran maktutøvelse.¹⁰⁴ For Sandmo var voldssamfunnets undergang et resultat av en redefinering av voldsbegrepet på begynnelsen av 1600-tallet, og der rettsapparatets rolle gikk fra å skape forsoning, til straff av voldsmenn.¹⁰⁵ Denne utviklingen var derimot noe begrenset ifølge Sandmo, der det var voldsmenn som sto utenfor lokalsamfunnet som ble hardest straffet, mens vold innad i lokalsamfunnet ble behandlet mildere.¹⁰⁶

Forskningen på voldsutøvelse kan knyttes til den tyske sosiologen Norbert Elias, og hans siviliseringsteori. Et viktig aspekt i siviliseringen av befolkningen, var pasifiseringen av samfunnet. Siviliseringen begynte med pasifiseringen av adelsstanden, som i middelalderen var drevet av en feidekultur. Denne feidekulturen forsvant ifølge Elias i senmiddelalderen, noe som ga myndighetene mulighet til å rette søkelyset på undersåttene i tidligmoderne periode. Dette førte så til en sivilisering av allmuen på 1600-tallet.¹⁰⁷

3.1 En ærefull kriminell? – Komparasjon av tyveri og vold

Æresbegrepet var sentralt i bondesamfunnet, og var en tydelig drivkraft som ga utslag i kriminalitetsmønsteret. Ikke bare i Oppland, men i Norge generelt. For bonde- og

---

¹⁰² Sandnes, 1990. s. 117.

¹⁰³ Sandnes, 1990. s. 118.

¹⁰⁴ Sandmo, 1999. s. 28.

¹⁰⁵ Sandmo, 1999. s. 269-271.

¹⁰⁶ Sandmo, 1999. s. 192.

¹⁰⁷ Elias, 2000. s. 390-392.

bygdesamfunnene var æren en av de viktigste mekanismene, og tap av ære hadde sosiale, private og rettslige konsekvenser. Ikke bare mistet man anseelse i lokalsamfunnet når man mistet æren, man mistet også formelle rettigheter. Dette innebar retten til å fremme saker og vitne på tinget, retten til å være formynder og fadder og muligheten til å oppnå byborgerskap.¹⁰⁸ Viktigheten av æresbegrepet, gjenspeiles i mengden tyverier og vold. To kriminalitetstyper som var henholdsvis æreløse og -fulle handlinger.¹⁰⁹ Å stjele var ifølge bygdenormene svært vanærende, noe som ført til skillet mellom ulovlig tak og tyveri. Man ønsket å forhindre at småtyverier innad i lokalsamfunnet ble møtt med like stigmatiserende straffer som tyveri.¹¹⁰

Denne bondementaliteten, der æren var selve hjørnesteinen i lokalsamfunnet, er også fremtredende i bondesamfunnene i Oppland. Som vist i tabell 2 under, samt i tabell 1 innledningsvis, var mengden tyveri nærmest ubetydelig. Bare 2-4% av alle bøtelagte lovbrudd var tyveri, inkludert ulovlig tak. I 1614/15 kan vi lese at Torstein Andersen ble bøtelagt 11 riksdaler og 1 ½ ort, tilsvarende hans boslodd, fordi Thorstein hadde begått tyveri. Et tyveri som førte til at han senere rømte Gausdal.¹¹¹ Når knivstikk samme år i Vågå bøtelegges med 4-5 riksdaler, og leiermål bøtelegges mellom 4 og 7 riksdaler,¹¹² får man et inntrykk av ærens viktighet i det norske samfunnet. Det er viktig å presisere at Torstein valgte å rømme fogderiet, noe som var et skjerpene forhold. Allikevel viser botens sum, som var større enn enkelte bøter for vold med kniv, at tyveri var sett på som en svært alvorlig handling. Videre kan man også i utgiftsposten av 1655/56-årgangen lese at Johannes Jonssen fra Lomb ble hengt for flere tyverier begått over flere år.¹¹³ Det lå dermed strenge straffer forbundet til tyverier. Avhengig av verdien som ble stjålet, kunne en tyv idømmes til henging allerede etter andre tyveridom, dog det vanlige var etter fjerde tyveridom.¹¹⁴

Ulovlig tak ble derimot dømt langt mildere, og synes å være på rundt halvannen riksdaler i bot i mitt kildegrunnlag. Sjeldent overgår bøkene 3 riksdaler. I 1661 ble Torstein Hilden dømt til 1 ½ riksdaler i bot fordi han «haffuer tagit En Kaastspaan fra Lensmanden Lauritz Jorstad».¹¹⁵ Terje Sødal påpeker en viktig forskjell mellom tyverier og ulovlig tak, som også gjenspeiles i

---

¹⁰⁸ Sandmo, 1994. s. 82.

¹⁰⁹ Sandnes, 1990. s. 117.

¹¹⁰ Dobbe, 1996. s. 124-125.

¹¹¹ Nedrud, 2017. s. 16.

¹¹² Leiermålsbøkene varierte noe etter den ansvarliges evne til å betale. De individuelle bøkene i 1614/15 årgangen kan sees i Nedrud, 2017. s. 16-18.

¹¹³ Nedrud, 2017. s. 200-201.

¹¹⁴ Sødal, 2010. s. 74.

¹¹⁵ Nedrud, 2016. s. 321.

bøtesummene: ulovlig tak er gjerne tilfeller som omhandler mennesker i lokalsamfunnet. Tyverier var gjerne begått av mennesker som sto utenfor lokalsamfunnet, enten det var omreisende eller løsgjengere.¹¹⁶ Ulovlig tak ble derfor ofte løst direkte mellom partene involvert.

<i>Agder mot Oppland</i>	Tidlig		Midt		Sent		SUM	
	Agder	Oppland	Agder	Oppland	Agder	Oppland	Agder	Oppland
<i>Vold og drap</i>	48 %	24 %	38 %	14 %	33 %	9 %	42 %	15 %
<i>Seksuallovbrudd</i>	11 %	38 %	27 %	51 %	39 %	70 %	22 %	54 %
<i>Motstand mot øvrigheten</i>	28 %	32 %	24 %	28 %	18 %	13 %	25 %	24 %
<i>Økonomiske lovbrudd</i>	8 %	4 %	8 %	3 %	2 %	7 %	7 %	5 %
<i>Tyveri</i>	2 %	3 %	3 %	4 %	5 %	2 %	3 %	3 %
<i>Diverse</i>	2 %	0 %	1 %	0 %	3 %	1 %	2 %	0 %

Tabell 2: Kriminalitetsmønsteret i Oppland og Agder.¹¹⁷

3.1.1 Var all vold ærefull?

Mens tyverier var få og æresløst, forekom vold langt hyppigere. Lokalsamfunnet var på mange måter preget av et mannsideal, der vold var en mulig vei til aneelse og ære.¹¹⁸ Det å ty til vold var en måte å beskytte ættas og egen ære, og var gjerne et svar på æreskrenkelse.¹¹⁹ Gjennom slagsmål, men også drap, kunne voldspersonen komme ut av en konflikt med æren i behold. Det var å anse som en legitim konfliktløsningsmetode, og vold og drap skulle tradisjonelt sett løses mellom partene.¹²⁰ Få steder er dette så tydelig som i den gammelnorske drapsprosessen. Å drepe et annet menneske var ubotamål. Ble derimot drapet gjort utilsiktet eller i nødverge, og drapet ikke ble ansett som et rådrap, slapp man unna med bøter. I stedet for inngikk man et forlik med den dreptes familie. Denne prosessen innebar at morderen lyste drapet på seg, og stilte vitner på tinget. Straffen for legitime drap var todelt. En del gikk til kongen i form av tegngjeld og fredkjøp. Tegngjeld var selve drapsboten, og var på 13 mark og 8 ørtuger. Fredkjøpet var derimot drapsmannens måte å kjøpe tilbake sin rettsikkerhet. Den andre delen av straffen var en kompensasjon til den dreptes familie, forhandlet fram av 12 menn bestående av både den dreptes, men også drapsmannens familie.¹²¹ Den gammelnorske straffeprosessen var derfor et todelt rettsoppgjør. Det ene rettsoppgjøret var hovedsakelig

¹¹⁶ Sødal, 2010. s. 71.

¹¹⁷ Tallene er hentet fra Løyland, 1992 og egen analyse av sakfallslistene i Oppland. Tallene er avrundet.

¹¹⁸ Sødal, 2010. s. 39.

¹¹⁹ Dobbe, 1996. s. 118.

¹²⁰ Sandmo, 1999. s. 181.

¹²¹ Høgasaas, 2023. s. 33.

drevet av lokalsamfunnet og familiene involvert. Den andre siden av rettsoppjøret var mellom drapsmann og konge, gjennom fredkjøpet og tegngjelden.

Betyr dette at all vold var ærefull og godtatt? Svaret er nei. Nidingsverk er betegnelsen på ubotamåle handlinger.¹²² Dette skulle straffes med fredløshet eller døden, og formuen ble inndratt av kongemakten som forbrutt gods.¹²³ Rovdrap og mord, det vil si drap gjennomført med vilje, er et eksempel på nidingsverk. I mine årganger har jeg funnet 14 henrettelser for drap, oppført med inndragelse av boslodd. 11 av disse fant sted i perioden 1612-26.

Spedbarnsdrap var også regnet som nidingsverk, og var ansett som en svært alvorlig kriminell handling. Spedbarnsdrap kunne være, slik navnet tilsier, at en mor tok livet av sitt nyfødte barn. Men dette måtte ikke være et aktivt drap for å regnes som nidingsverk. Om moren fødte i dølgsmål, en fødsel i skjul, og barnet døde av naturlige årsaker, ble også dette regnet som spedbarnsdrap.¹²⁴ Ikke bare ble spedbarnsdrap straffet med henrettelse, men hodet skulle etter CV 1687 settes på stake som en advarsel til bygda.¹²⁵ Til slutt ønsker jeg også å trekke frem selvmord som nidingsverk. I eget kildemateriale finner jeg to forbrutte gods som følge av selvmord, begge i 1614. Den ene var Gunnar Alm fra Hadeland, som fikk sin formue på 38 ½ riksdaler beslaglagt da han «gikk ut i marken og skar strupen på seg selv».¹²⁶ Det andre tilfellet var en Sissel Eriksdatter, med et boslodd på 60 riksdaler, som hun tok sitt eget liv ved henging i Faaberg.¹²⁷

Foruten nidingsverk, må vi også nevne æreskrenkelse. Dette var en type verbal vold, og ble gjerne kalt munnhuggeri. Ifølge kapittel 21 av Mandhelgebolk i CIV 1604, skulle å føre «uærlig sak» bøtelegges med 4 mark sølv. Uærlig sak beskrives av loven som «alle saker som manns ære angår, og ikke kan bevise».¹²⁸ En slik bot kan man finne i 1683, der Loren Erstad anklaget Erik Klette for å være en tyv. Anklagen endte med at Loren ble bøtelagt 1 ½ riksdaler for æreskrenkelse.¹²⁹ Æreskrenkelse kunne også ta form som skjellsord, som fremkommer i 1651/52. Her finner man «Oulluff Knudsen Sörstad, for nogen schieltsord hand haffr tillagt Guldbrand i Hougen, och gaff penge – 2 Rdlr».¹³⁰ Bøtene tilsvarte bøtene for fysiske

---

¹²² Se digital versjon av CIV 1604, Mandhelgebolk kapittel 2.

¹²³ Se digital versjon av CIV 1604, Mandhelgebolk kapittel 1, s. 39.

¹²⁴ Netterstrøm, 2017. s. 465.

¹²⁵ Se digital versjon av CV 1687, Om misgjerninger kapittel 6, s. 241.

¹²⁶ Nedrud, 2016. s. 16.

¹²⁷ Nedrud, 2017. s. 16.

¹²⁸ Se digital versjon av CIV 1604, Mandhelgebolk kapittel 21, s. 65.

¹²⁹ Nedrud, 2016. s. 356.

¹³⁰ Nedrud, 2016. s. 247.

voldshandlinger. 2 riksdaler tilsvarer blant annet bøter for kuttskader med kniv.¹³¹ Noe som igjen forteller oss om posisjonen ære hadde i samfunnet, når skjellsord ble straffet på samme måte som kuttskader.

Når vi snakker om vold som ærefult i det norske samfunnet på 1600-tallet, er det derfor viktig å presisere at dette ikke innebærer nidingsverk. Det samme gjelder for egen analyse, som vil fokusere på vold som en ærefull handling. Det er liten tvil om at vold var en etablert del av samfunnet, og mye tyder på at stikk- og huggskader, slagsmål og tidvis drap i større grad var normalisert av datidens samfunnsliv enn i dag. Gjerne forekom voldshendelser i samsvar med øl og festligheter, i alkoholpåvirket tilstand.¹³² På samme tid som at volden var en mer integrert del av samfunnslivet på 1500- og 1600-tallet, forekom det voldshendelser som også datidens samfunn anså som æresløst. Disse forekommer derimot sjeldnere i sikt- og sakfallslistene, fordi disse sjeldent ble bøtelagt.

3.1.2 Ulovlig handel og lovbrudd mot eiendom

Økonomisk kriminalitet er ikke det samme som tyverier, men utgjør omtrent en like stor andel av kriminalitetsmønsteret i Oppland. Selv om prosentandelen dobles i siste periode, fra 3% til 6%, er denne kategorien så liten i det store kriminalitetsmønsteret at den bare kort vil benevnes her. Økonomisk kriminalitet deles opp i to underkategorier: innbrudd/hærverk og ressursbrudd. Innbrudd forekommer i liten grad i bøtelistene. Løyland finner at rundt 3% av alle tyverier og eiendoms- og økonomiske lovbrudd i løpet av århundret var hærverk.¹³³ Dette tilsvarer 6 av til sammen 343 økonomiske lovbrudd.¹³⁴ Tallene for Oppland viser at innbrudd står for 11% av alle tyveri og eiendoms- og økonomiske lovbrudd, eller 15 av 139 økonomiske lovbrudd. Et eksempel på dette finner man i 1681, der Einar Hol og Engebret Holsbrekken ble bøtelagt 5 riksdaler hver for å ha brutt seg inn i Erlend Hols kjeller. Her skal de ha tappet ut hans øl. Deres 4 medsammensvorne ble bøtelagt ytterligere 1 ½ riksdaler for å ha deltatt i innbruddet, og til sammen bøtela de 6 personene 16 riksdaler.¹³⁵

Ressursbrudd forekom derimot i langt større grad enn innbrudd. Av 139 totale økonomiske lovbrudd og tyverier, var 124 ulike former for ressursbrudd. I de fleste tilfeller omhandler ressursbruddene i Oppland ulovlig jakt, fiske eller skogshogst. I 1624/25-årgangen finner man et slikt eksempel, hvor Nils Bogerud ble bøtelagt for å ha skutt en elg: «Niells Brogerud for

---

¹³¹ Nedrud, 2017. s. 10.

¹³² Sødal, 2019. s. 30.

¹³³ Løyland, 1992. s. 93-94.

¹³⁴ Løyland, 1992. s. 96-102.

¹³⁵ Nedrud, 2017. s. 299.

ett Ellsdiur, hannd schiöd udj ulouglig och forbuden Thiider gaff Penninge – 6 ½ dlr 10s 2 alb». ¹³⁶ Eller i 1683, hvor Laurits Hvaleby ble bøtelagt 32 skilling for å ha hugget i lagmannens skog. ¹³⁷ At ressursbruddene er preget av ulovlig hogst, jakt og fiske kan virke som et innlandstrekk. Kystnære strøk var også preget av ulovlig jakt og fiske, men her finner man også mer omfattende handelsbrudd. ¹³⁸ Noe som kommer til syne i den lukrative trelasthandelen i Agder, hvor Agderbønder solgte ulovlig eik til Nederland. ¹³⁹ Dette henger tydelig sammen med områdets nærhet til kontinentet og eksportmarkedet, noe som gjorde det lettere å bedrive eksportvirksomhet langs kysten.

3.2 Det voldelige innlandet? - Åpne og lukkede bondesamfunn

I kapittel 1 så vi på hvordan Jørn Sandnes etablerte et voldsbelte som strakte seg fra Råbyggelag. Voldsbeltet kjennetegnes av at voldskriminalitet var den dominerende kriminalitetskategorien i dette området. Dette ble senere underbygget av Margit Løyland, som fant at nærmere 80% av all kriminalitet i sakfallstene fra Råbyggelag i perioden 1601-15 var voldslovbrudd. ¹⁴⁰ Videre styrker også Terje Sødals analyse av straffereaksjonene i drapssaker i Agder mellom 1601 og 1663 synet på Råbyggelag som begynnelsen av et slikt voldsbelte. Av 146 totale drap i perioden, fant Sødal 56 drap i Råbyggelag. ¹⁴¹ Voldsbeltet startet i Råbyggelag, og dekket indre Telemark og Valdres. Denne utbredelsen blir delvis bekreftet av Brendnes, som finner at drapsraten i Valdres tilsvarte både den i Råbyggelag og indre Telemark. Brendnes trekker allikevel dette et steg videre. Drapsraten i Valdres og Gudbrandsdalen var relativt lik, og Brendnes argumenterer forsiktig for at Oppland som helhet kan underlegges voldsbeltet. ¹⁴² Denne analysen har på sin side en svakhet, noe Brendnes selv også poengterer. Analysen tar kun hensyn til drapsraten, ikke hele kriminalitetsmønsteret. ¹⁴³ Tabellen under viser mine funn, og sammenligner kriminalitetsmønsteret i Gudbrandsdalen og Hadeland/Valdres i de tre periodene. Denne viser at vold var den tredje største kategorien sett i andel, og ingen dominerende

---

¹³⁶ Nedrud, 2016. s. 60.

¹³⁷ Nedrud, 2016. s. 78.

¹³⁸ Løyland, 1992. s. 104-105.

¹³⁹ Sødal, 2010. s. 66-67.

¹⁴⁰ Løyland, 1992. s. 47.

¹⁴¹ Sødal, 2019. s. 30.

¹⁴² Brendnes, 2022. s. 46.

¹⁴³ Brendnes, 2022. s. 45.

kriminalitetskategori i hverken Hadeland/Valdres eller Gudbrandsdalen. Jeg vil med dette utgangspunktet argumentere for en moderering av både Sandnes og Brendnes syn.

<i>HV mot Gudbrandsdalen</i>	1612-26		1651-61		1680-94		SUM	
	HV	Gud.dalen	HV	Gud.dalen	HV	Gud.dalen	HV	Gud.dalen
<i>Vold og drap</i>	21 %	25 %	15 %	12 %	16 %	6 %	17 %	13 %
<i>Seksuallovbrudd</i>	37 %	38 %	41 %	66 %	36 %	81 %	38 %	63 %
<i>Motstand mot øvrigheten</i>	34 %	30 %	34 %	19 %	27 %	8 %	33 %	18 %
<i>Økonomiske lovbrudd</i>	5 %	4 %	5 %	1 %	18 %	3 %	8 %	3 %
<i>Tyveri</i>	3 %	2 %	5 %	2 %	3 %	2 %	4 %	2 %
<i>Diverse</i>	0 %	0 %	0 %	0 %	0 %	1 %	0 %	0 %

Tabell 3: Kriminalitetsmønsteret i Hadeland/Valdres mot Gudbrandsdalen. Tallene er avrundet.

Hovedfunnet som argumenterer mot både Sandnes og Brendnes påstand, er den lave andelen voldskriminalitet i Oppland. Tabellen viser at hverken Gudbrandsdalen eller Hadeland/Valdres har en tilsvarende voldsfrekvens som det man finner i indre Agder. Videre utgjør vold kun 21% av kriminalitetsmønsteret i Hadeland/Valdres, og er en kontrast til Sandnes analyse. Sandnes argumentasjon baserte seg på en antagelse om at områder med en høy andel bondeselveie langt fra kysten, var preget av æresmentaliteten som førte til en høy volds- og drapshfrekvens.¹⁴⁴ Hvorvidt dette stemmer andre steder kan jeg ikke svare på, men dette er tilsynelatende ikke tilfellet i Hadeland/Valdres. Først og fremst hadde Gudbrandsdalen en høyere andel bondeselveie enn Valdres. I Gudbrandsdalen var hver tredje bonde selveiende, mens hver fjerde bonde var selveiende i Valdres.¹⁴⁵ Dette, kombinert med at vold utgjør en relativt lav andel av kriminalitetsmønsteret kontra Råbyggelag, virker å tale mot at Valdres var en del av voldsbeltet.

Dette betyr ikke at mine funn fullstendig avkrefter at voldsbeltet preget de ytre dalførene i Oppland. Ser man på andelen grov vold i den tidlige perioden, er denne høyere i Hadeland/Valdres enn i Gudbrandsdalen. Hadeland/Valdres hadde 4 bøtelagte drap i den tidlige perioden, samt 18 knivstikk og øksehogg av totalt 46 voldbøter. Grov vold utgjør dermed 48% av den bøtelagte volden, mens den samme andelen var 34% i Gudbrandsdalen.¹⁴⁶ Noe som skal belyses ytterligere i kapittel 3.3.4. Videre viser tabell 3 at kriminaliseringen av vold aldri kom like langt i Hadeland/Valdres, hvor voldsandelen stabiliserte seg på 15-16% de

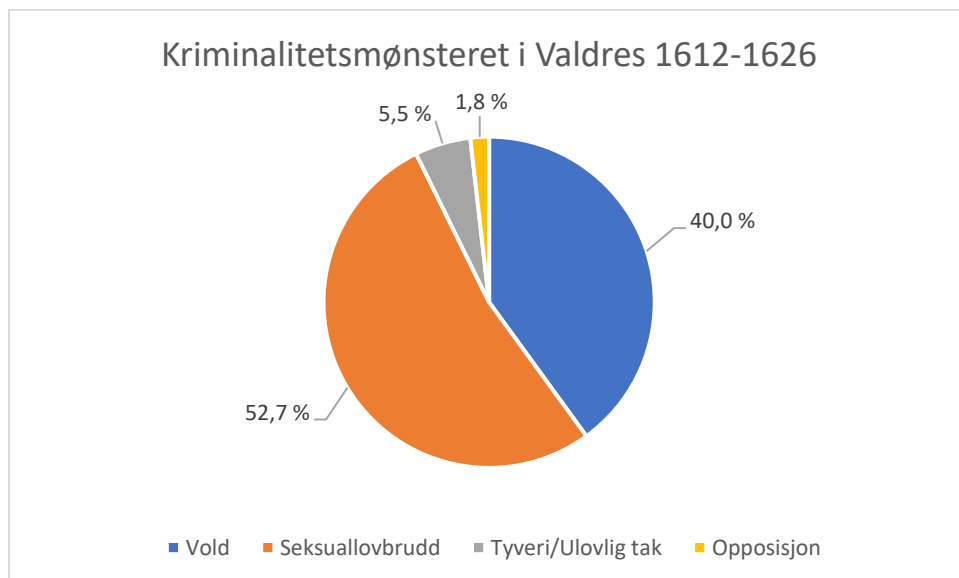
¹⁴⁴ Sandnes, 1990. s. 78-79.

¹⁴⁵ Bjørkvik & Holmsen, 1972. s. 72-73.

¹⁴⁶ 5 drap og 27 knivstikk/øksehogg av totalt 93 voldshandlinger.

to siste periodene. Volden i Hadeland/Valdres kan derfor sies å være både grøvre og mer langvarig enn den i Gudbrandsdalen.

Det viktigste argumenter oppstår allikevel når man isolerer Valdres fra Hadeland. Jeg har foretatt en mindre analyse av Aurdal, Slidre og Vang, og forsøkt å fremstille kriminalitetsmønsteret utelukkende for Valdres. Resultatet kan sees i figuren under. Av totalt 55 bøter, var 22 av disse voldslovbrudd. En andel på 40%.¹⁴⁷ Voldsandelen i Valdres er dermed høyere enn den i Hadeland og Gudbrandsdalen, og taler for at Sandnes har ett poeng. Valdres ser dermed ut til å være området i Oppland sterkest preget av voldskriminalitet, men heller ikke her er vold noen dominerende kategori. Seksuallovbrudd er den største kategorien, med 53% av alle bøter.

Figur 1: Kriminalitetsmønsteret i Valdres, uten tall fra Hadeland.

Jeg vil dermed argumentere for at Valdres kan sees som en periferi av voldsbeltet, men ikke like voldspreget som Råbyggelag. Dette underbygger en av Brendnes andre påstander, at Oppland var et sted mellom isolert og åpent.¹⁴⁸ Voldskriminalitet er gjerne tiltenkt å være overrepresentert i de isolerte bondesamfunnene langt fra folk og ferdselsveier. En følge av den lave til- og gjennomfarten, var at nye ideer, tenkemåter og lovpraksiser hadde vanskeligheter å nå bygdene. Slik opprettholdt man den gamle bondementaliteten.¹⁴⁹ Sett i sammenheng med kriminalitetsmønsteret i resten av Oppland, vitner voldsandelen i Valdres om et lokalsamfunn i større grad isolert enn Hadeland og Gudbrandsdalen. Samtidig som voldsandelen vitner om

¹⁴⁷ Nedrud, 2016.

¹⁴⁸ Brendnes, 2022. s. 21.

¹⁴⁹ Løyland, 1992. s. 67.

et mindre lukket samfunn enn Råbyggelag. Dette har sannsynligvis sammenheng med kongsveiene, som gjorde Oppland til et veikryss i reiser til Stavanger og Trøndelag.¹⁵⁰ Dette vil ha bidratt til å åpne samfunnene i noen grad, og bidratt til å binde Oppland til resten av landet. Samtidig vet vi at kongsveien mellom Lærdal og Valdres, som gikk over Filefjell, var en krevende ferd. Særlig på vinterstid, hvor forholdene gjorde fjellet uoverkommelig. Noe Valdres bøndene klaget på gjentatte ganger.¹⁵¹

Jeg vil også presisere at Oppland ikke var et selvstendig len på 1600-tallet, men en del av Akershus slottslen.¹⁵² Noe som er sentralt fordi lensherren for Akershus len var den norske stattholderen. Kongens øverste representant i Norge, ansvarlig for å påse lov og rett, grensesikkerhet, bergverks- og handelsdrift og andre kongelige interesser i Norge.¹⁵³ Kombinerer vi dette med områdets nærhet til både Akershus og svenskegrensa, kan man anta at det må ha vært et ønske om å holde lov og orden her.

3.3 Kriminaliseringen av vold

3.3.1 Økende kriminalisering av vold og drap

Kriminaliseringen av vold ble iverksatt lenge før 1600-tallet, men 1620-tallet markerer opptrappingen i rettslige endringer som søkte å forhindre vold og drap i samfunnet. Som videre nådde sin topp på 1630-tallet, hvoretter antallet volds- og drapssaker sank.¹⁵⁴ Hvorvidt 1630-tallet utgjør en topp i volden i Oppland, vil jeg ikke kunne bekrefte med min periodisering. Derimot viser figur 2 antallet voldsbøter i Oppland i perioden 1612-26. Figuren viser en topp på 31 voldsbøter i 1612/13, før antallet sank i perioden 1614-19. Deretter fulgte en fordobling i antall voldsbøter i 1620/21.

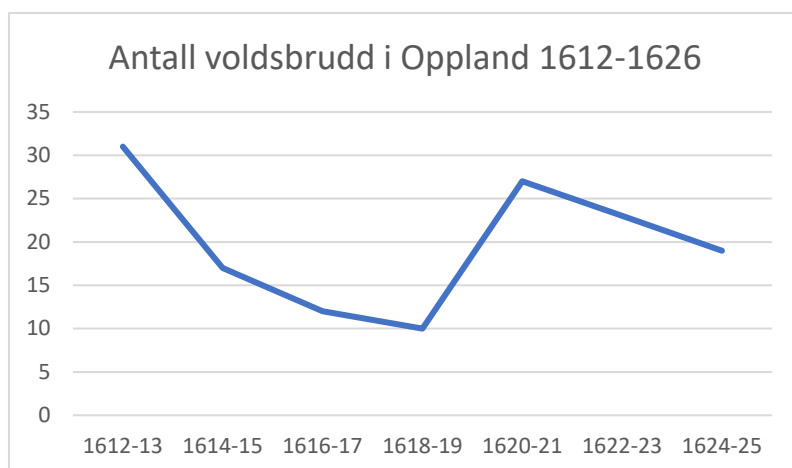
¹⁵⁰ Sandnes, 1990. s. 53.

¹⁵¹ Lillebrænd, 1973. s. 213.

¹⁵² Nedrud, 2017. XII.

¹⁵³ Weidling, 2000. s. 27.

¹⁵⁴ Høgsaas, 2023. s. 48.

Figur 2: Antall volds- og drapsbøter i Oppland per årgang mellom 1612-1625.

Dette vitner om et skifte i statsmaktens syn på vold, og en økt innsats i å forhindre at vold fant sted. Jeppe Büchert Netterstrøm argumenterer for at 1500-tallet var preget av en endelig kriminalisering av rovdrap og feidekulturen i Danmark, noe som gjorde at statsmakten kunne fokusere på kriminaliseringen av spedbarnsdrap, dueller og annen vold på 1600-tallet.¹⁵⁵ I 1618 ble det innført en ordinans som forbød dueller med våpen, og som fastslo at personer henrettet som følge av drap og dueller skulle gravlegges utenfor kirkegården. Dette skulle virke avskrekkende, og ble ansett som vanærende og stigmatiserende i det kristne samfunnet på 1600-tallet. Videre ble det i 1620 bestemt at vitner til et slagsmål som endte i dødsfall, som ikke hadde forsøkt å bryte inn, skulle motta bøter.¹⁵⁶ Under Christian IV ble statsmakten stadig mer fokusert på å få bukt med det voldspregede samfunnet, noe som også vises i rettsforfølgelsen av både drap og vold i Oppland.

Med det økende antallet bøter på 1620-tallet, fulgte det også tilsynelatende en endring i bøtesummene. Sammenligner man bøter for identisk vold før og etter 1620, finner man at lovbrudd ble bøtelagt langt mildere i 1620. I 1612/13 ble Peder Guldbrandsen bøtelagt 1 riksdaler for «hand slog Olluff Stockekeestadt ett kandeslaug, Penndinge – 1 dlr».¹⁵⁷ En identisk voldshandling fant sted i 1622/23, hvor «Hans Storust for it slag hannd slog Mickel Bardssenn med enn kande ½ march söloff her pening – 1 ort».¹⁵⁸ På bare få år ser bøtesummene ut til å ha blitt redusert fra 1 riksdaler, til 1 ort. Det samme har tilsynelatende skjedd ved slag og slagsmål. I 1612/13 ble Anders Bjørnstad idømt 3 riksdaler for å ha gjort

¹⁵⁵ Netterstrøm, 2017. s. 466.

¹⁵⁶ Netterstrøm, 2017. s. 465.

¹⁵⁷ Nedrud, 2017. s. 11.

¹⁵⁸ Nedrud, 2017. s. 62.

Bardun Schou «Bloduide».¹⁵⁹ Anders hadde slått Bardun Schou til blods, og i 1622/23 ble den samme forseelsen bøtelagt ½ riksdaler.¹⁶⁰

Det finnes flere forklaringen på dette. Kanskje kan det være en tilfeldighet, der slagene i 1622/23 faktisk var mildere enn de 1612/13, uten at dette fremkommer i bøtelistene. Eller kanskje kan det være at forbryterne i 1622/13 var fattigere, men i slike tilfeller står det gjerne presisert at forbryteren har betalt av «ytterste formue».¹⁶¹ Et annet argument er at dette utgjør en overgangsfase i kriminaliseringsprosessen. Den samme overgangsfasen har blitt funnet i kriminaliseringen av drap, som henger direkte sammen med kriminaliseringen av vold generelt. Både Brendnes og Høgasaas finner en periode der den gamle og den nye straffehåndteringen eksisterte parallelt, fordi bøndene måtte tilvenne seg en endret rettshåndtering av drap.¹⁶² Dette førte med seg en overgang, der stadig flere drap endte i henrettelse i perioden etter 1620. Samtidig som man også beholdt den gamle forliksformen i enkelte saker.¹⁶³ I denne perioden finner Brendnes at drapene som endte i forlik i Oppland gjerne ble benevnt som «ufyrirsynja», eller «kom til skade» å drepe.¹⁶⁴ Det ble allikevel stadig vanskeligere å slippe unna med bot for drap, og innen midten av 1600-tallet virker den gammelnorske forlikstradisjonen å være borte i Oppland. Bare åpenbare nødvergedrap ble fra 1650-tallet bøtelagt i Oppland.¹⁶⁵ Den samme utviklingen som Høgasaas fant i Rogaland. Fra 1660 var forlikene fullstendig erstattet.¹⁶⁶

Mye kan tyde på at vold følger samme mønster, og at 1620-tallet kan sees på som en overgang. Det er påfallende at voldsbøtenes sum minsker på samme tid som voldskriminaliseringen tok seg opp. Dette kan tolkes som en legitimering av tingstuas myndighet, og som en forsiktig begynnelse på en økende straffeforfølgelse av vold. Lave bøter tillot statsmakten å straffe vold, men summen var ikke så stor at det vakte motstand. Dette kan tolkes som en interaksjon mellom den lokale og den statlige mentaliteten. En bot på ½ riksdaler for slagsmål signaliserte ovenfor allmuen at dette ble straffet, og satte en presedens for at vold skulle møtes med bøter. Straffen var på den andre siden av en slik

---

¹⁵⁹ Nedrud, 2017. s. 11.

¹⁶⁰ Nedrud, 2017. s. 59-63

¹⁶¹ Nedrud, 2017. s. 47.

¹⁶² Høgasaas, 2023. s. 93.

¹⁶³ Høgasaas, 2023. s. 65.

¹⁶⁴ Brendnes, 2022. s. 65.

¹⁶⁵ Brendnes, 2022. s. 73.

¹⁶⁶ Høgasaas, 2023. s. 85.

størrelse at statsmakten ikke risikerte motstand fra undersåttene. Slik kunne man gradvis kriminalisere volden.

Selv om den mildere volden ble møtt med lavere bøtesummer, er det viktig å presisere at alvorlige voldshandlinger ble møtt med harde straffer. Blant annet ble knivstikk bøtelagt for 6 ½ riksdaler 11 skilling i både 1612/13 og 1624/25.¹⁶⁷ Her kan man skille mellom legitim og illegitim voldsbruk. Erling Sandmo beskriver denne forskjellen som et «kulturelt skille mellom legitime slagsmål uten våpen og illegitim eller farlig våpenbruk».¹⁶⁸ Her er det våpenbruken som skiller mellom den legitime og illegitime volden. Jeg vil derimot argumentere for at det ikke er våpenet i seg selv som er utslagsgivende. I Vang i 1624/25 finner man blant annet Knut Johansen, som ble bøtelagt 3 riksdaler for å ha gjort Håvard Gudmundsen «blodig i armen» med kniv.¹⁶⁹ I samme årgang ble Jørgen Hansen dømt til 6 ½ riksdaler og 11 skilling for å ha gjort Nils Schinder «blodig i hans ansikt med en kniv» i et bryllup.¹⁷⁰ Her ser vi altså at det ikke er kniven i seg selv som fremstår utslagsgivende, men nettopp omgivelsene det hendte i. På samme måte viser Terje Sødal til hvordan beltespenning ble brukt som tvekamp i bygdesamfunnene i Agder. Beltespenning var et ritual der to personer festet sine belter bak ryggen, slik at de to var festet sammen. Deretter gjaldt så å stikke den andre med kniven. Den som sto igjen til slutt hadde «vunnet» duellen.¹⁷¹ Det er tydelig at dette ble straffet av øvrigheten, og kunne i flere tilfeller være en dødelig tvekamp. Allikevel er dette et eksempel på hvordan kniven ikke var et æresløst redskap i seg selv. Snarere tvert imot, kniven var et redskap som kunne vinne ære i bygdesamfunnet.

Det ser derimot ut til at det er alvorlighetsgraden og omstendighetene som var utslagsgivende for hvorvidt bøkene minsket i sum eller ikke, og ikke våpenet. Bøkene som ikke ble reduserte på 1620-tallet, og som ble bøtelagt med standardboten på 6 ½ riksdaler, er gjerne bøter for å ha «stucken» eller hugget med øks og kniv.¹⁷² Dette var alvorlige voldshandlinger lik den Sødal beskriver i beltespenning, og tyder på at statsmakten prioriterte å slå ned på den alvorlige og grove voldsbruken. Den milde volden mottok lavere bøtesummer, men til gjengjeld ble det delt ut flere bøter. Samtidig som den grove volden, uavhengig av hvorvidt bøndene så på denne som legitim eller ikke, ble hardt straffet.

---

¹⁶⁷ Nedrud, 2017. s. 9 & 69.

¹⁶⁸ Sandmo, 1999. s. 235.

¹⁶⁹ Nedrud, 2016. s. 61.

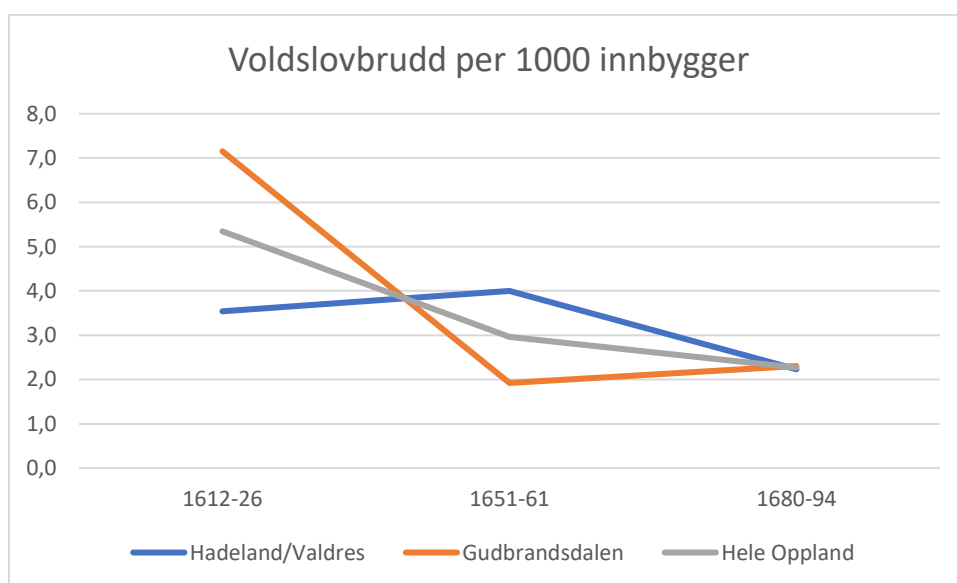
¹⁷⁰ Nedrud, 2016. s. 61.

¹⁷¹ Sødal, 2019. s. 32.

¹⁷² Nedrud, 2016. s. 60.

3.3.2 Bruddet på 1630-tallet?

Der hvor Brendnes beskrev 1630-tallet som et brudd i utviklingen av drap,¹⁷³ har jeg undersøkt voldslovbruddene generelt. Men finnes det noen likhetstrekk mellom de to? Tabell 3 over, viser at voldsandelen sank fra 24% til 14% mellom 1626 og 1651.¹⁷⁴ Det samme viser figuren under, som viser antall voldsbøter per 1000 innbygger.¹⁷⁵ Figuren viser at det største fallet i voldsbøter fant sted mellom 1626 og 1651, hvor andelen gikk fra 5,4 til 3 voldsbøter per 1000 innbygger. Fallet påvirkes av voldsfrekvensen i Gudbrandsdalen, som gikk fra 7,2 voldsbøter per 1000 innbygger, til 1,9 i den midtre perioden. Oppland som helhet, og Gudbrandsdalen spesielt, underbygger at et brudd har funnet sted mellom 1626 og 1651. Figuren viser også en oppgang i voldsbøter i Gudbrandsdalen på 1680-tallet, men dette kommer av at det totale antallet bøter i fogderiet økte fra midtre til siste periode. I samme tidsrom fortsatte volden å utgjøre en mindre andel av kriminalitetsmønsteret i Gudbrandsdalen, og utgjorde kun 6% av den bøtelagte kriminaliteten i 1680-94. På samme tid antyder figuren at kriminaliseringen opptrådte i noe ulik hastighet i de to fogderiene. Mens man kan plassere et klart brudd i Gudbrandsdalen mellom første og andre periode, virker tallene for Hadeland/Valdres mer tvetydige.

Figur 3: Antall voldsbøter per 1000 innbygger.

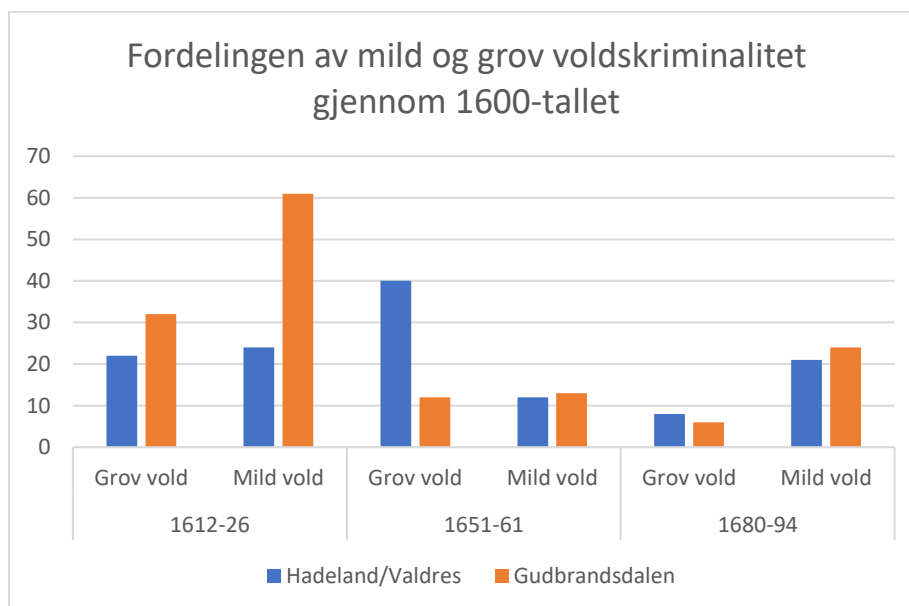
Når bruddet fant sted i Hadeland/Valdres fremstår som et definisjonsspørsmål. Figur 3 viser en økning i voldsbøter fra 1612-26 til 1651-61, og kan tolkes som et motargument til at et

¹⁷³ Brendnes, 2022. s. 65.

¹⁷⁴ Se tabell 1, s. 16.

¹⁷⁵ Befolkningsantallet er basert på 1665 manntallet, og viser at Gudbrandsdalen hadde en befolkning på 13 100 mot Hadeland/Valdres 13 020. Tallene er hentet fra Aschehoug, 1890. s. 9.

brudd fant sted på 1630-tallet. Økningen har allikevel sammenheng med at det totale antallet bøter i Hadeland/Valdres økte i denne perioden. Bruker man kriminalitetsmønsteret som utgangspunkt, som presentert i tabell 3, finner man at voldsandel utelukkende endres mellom 1626 og -51. I dette rommet falt voldsandelen fra 21%, til 15% den siste halvdel av århundret. Sett fra kriminalitetsmønsteret, kan man derfor argumentere for at denne perioden også utgjør bruddet i Hadeland/Valdres. Nettopp fordi dette er den eneste endringen i voldsandel. Dette er derimot ikke eneste måte å tolke bruddet i straffeforfølgelsen av vold. Den franske historikeren Robert Muchembled argumenterte for at pasifiseringen av samfunnet ikke betød at volden forsvant, og viser til at vold også påvirker vårt samfunn i dag. For Muchembled innebærer pasifiseringen at rettsapparatet klarte å stoppe den dødelige volden fra å finne sted. Voldsutøvelsen gikk fra å være preget av alvorlig voldsbruk, til mildere vold.¹⁷⁶

Figur 4: Antall bøter for mild og grov vold i de tre periodene.

Figuren over viser fordelingen av mild og grov vold i de to Opplandsfogderiene.¹⁷⁷ Vi så tidligere i kapitlet at 48% av all vold i Hadeland/Valdres i 1612-26 var grov vold. Denne andelen ser videre ut til å øke til 77% i 1651-61,¹⁷⁸ før den igjen minsket til 28% i 1680-94.¹⁷⁹ Selv om voldsfrekvensen i Hadeland/Valdres falt mellom 1626 og 1651, ble volden mer ekstrem. Bruker man Muchlembeds teori, kommer bruddet først i 1661-1680. Det er i dette tidsrommet at mild vold overgår den grove voldsutøvelsen i Hadeland/Valdres.

¹⁷⁶ Muchembled, 2012. s. 232-233.

¹⁷⁷ Med grov vold, mener jeg her drapsbøter og økse/knivhogg. Mild vold defineres vold som resulterte i mildere voldsbøter.

¹⁷⁸ 40 av 52 voldsbøter er grov vold.

¹⁷⁹ 8 av 29 voldsbøter.

Samme argumentasjon kan også tillegges Gudbrandsdalen, der grov vold utgjorde 48% av den bøtelagte volden i 1651-61,¹⁸⁰ før den til slutt sank til 20% i 1680-94.¹⁸¹ Dette tyder på at kriminaliseringen i 1651-61 var preget av en rettsforfølgelse av grov vold, som var større enn i både den tidlige og sene perioden. Forskjellen på de to fogderiene er derimot at Gudbrandsdalens kriminalitetsmønster viser en kontinuerlig nedgang i andelen vold. Figur 3 og 4 viser kanskje at antallet voldsbøter økte i Gudbrandsdalen, men dette er et resultat av det økende totalantallet bøter i siste periode. Hvorav vold, som nevnt over, utgjorde kun 6% av kriminalitetsmønsteret i 1680-94.

Jeg vil argumentere for at vi kan snakke om et brudd for Oppland som helhet mellom 1626 og 1651, og med tanke på at Brendnes funn, er det ikke utenkelig at dette også faller på 1630-tallet. Dette bruddet tilsier ingen umiddelbar mentalitetsendring, men tyder på det ble gjennomført en strafferettslig endring som fikk effekt på 1630-tallet. Brendnes viser hvordan overgangen i straffehandlingen tok tid, men der tegnene til varig endring forekom hyppigere fra 1630.¹⁸² I likhet med Brendnes vil jeg derfor argumentere for denne perioden utgjør et brudd i straffehandlingen av den generelle volden, fordi dette tidsrommet gir oss den største endringen i voldsandelen. Fra 1630/40-tallet utgjorde vold en mindre del av kriminalitetsmønsteret. Det samme gjelder for Gudbrandsdalen, som fra 1630-tallet så et varig fall i voldsandel. Fokuserer man derimot på Hadeland/Valdres, vil jeg argumentere for at dette vendepunktet er upresist. Med tanke på at endringene i voldsandelen i fogderiet var relativt små, vil jeg snarere her plassere vendepunktet i kriminaliseringen rundt 1660-tallet.

3.3.3 Kriminaliseringen i siste halvdel av 1600-tallet

Til nå har søkelyset vært rettet mot første halvdel av 1600-tallet, hvor de største endringene i kriminalitetsmønsteret fant sted. Jeg vil nå ta for meg hvordan kriminaliseringen artet seg i siste halvdel av århundret. Som vist tidligere, ble bøtesummene redusert på 1620-tallet, på samme tid som antallet voldsbøter økte. Denne trenden ser ut til å ha snudd på 1650-tallet, hvor bøtesummene igjen økte. I 1655/56 kan man lese at Ola Knudssen ble dømt 4 mark sølv for slagsmål, eller tilsvarende 2 riksdaler.¹⁸³ Likeså ble Torstein Kleppe i 1681 bøtelagt 2 riksdaler for å ha slått Erlend Næss med en manglestokk.¹⁸⁴ Ser man tilbake til bøndene presentert i 3.3.1, ble Hans Storst bøtelagt 1 ort for et kanneslag¹⁸⁵ og slagsmål bøtelagt ½

---

¹⁸⁰ 12 av 25 voldsbøter.

¹⁸¹ 6 av 30 voldsbøter.

¹⁸² Brendnes, 2022. s. 65.

¹⁸³ Nedrud, 2017. s. 198.

¹⁸⁴ Nedrud, 2017. s. 298.

¹⁸⁵ Nedrud, 2017. s. 62.

riksdaler.¹⁸⁶ Sakfallslistene vitner om en reversering i bøtesummene, som fant sted i takt med kriminaliseringen. Hvor bøtene på 1650-tallet igjen fremstår som høyere i sum enn på 1620-tallet.

Dette sammenfaller med Jorunn Dobbess funn fra Nordhordland i perioden 1642-55. Dobbe identifiserte også en økning i bøtesummene på 1650-tallet, hvorav bøtene i flere tilfeller var strengere enn lovparagrafene tilsa. Blant annet fant Dobbe at alminnelige slagsmål ble bøtelagt 8 ørtuger og 13 mark.¹⁸⁷ 8 ørtuger og 13 mark var den forskrevde bota for knivstikk i CIV 1604.¹⁸⁸ Et ordinært slagsmål skulle etter loven bøtes med 1 mark sølv per slag, til og med det fjerde slaget. Dette førte til en bot på opptil 2 riksdaler. Slo man derimot en femte gang, skulle man etter loven også her bøte 8 ørtuger 13 mark.¹⁸⁹ Ser man tilbake til Oppland, er det ytterst få voldsbøter som endte på 8 ørtuger 13 mark. Unntakene var grov eller alvorlig vold, som i 1683 der «Jörgen Moshuus formeldest hand hafver Stocket hans broder med en knif tilfunden at böde 8te örtuger och 13 m sölf».¹⁹⁰ Slagsmålene som i mine sakfallssteder bøtelegges så strengt, er gjerne gjort på hellig tid, på gridssted eller ved andre skjerpene omstendigheter. Et av unntakene fremkommer også her i 1683, der Jon Jonsgård ble bøtelagt for å ha begått slagsmål på Karen Nilsdatter.¹⁹¹ Hvor den skjerpene årsaken ser ut til å være at Jon begikk slagsmål med en kvinne.

Dobbess funn i Nordhordland fremstår derfor som mer ekstreme enn de i Oppland, og Dobbe forklarer de økte bøtesummene med to potensielle forklaringer. Den første er at dette var et resultat av fogdenes ønske om å erverve seg ytterligere inntekt. Fogdene mottok en andel av inntektene fra sakfallslistene, og kanskje kan fogdene og sorenskriverne aktivt ha dømt bøndene til strengere straffer. Dette ga dermed et større overskudd for fogden selv. På samme tid avviser Dobbe dette som en reell forklaring. Fordi fogdene og sorenskrivere ikke satt med nok makt i egne hender, ville de ikke være i stand til å idømme undersåttene strengere bøter enn loven tilsa så systematisk.¹⁹² Den mer troverdige forklaringen, har ifølge forfatteren sammenheng med at vold var et motsvar på eventuelle æreskrenkelser. Noe som i bygdesamfunnene var en alvorlig handling. At volden ble hardt straffet, har sammenheng med

---

¹⁸⁶ Nedrud, 2017. s. 59-63.

¹⁸⁷ Dobbe, 1996. s. 112-113.

¹⁸⁸ Se digital versjon av CIV 1604, Mandhelgebolck kapittel 13. s. 53.

¹⁸⁹ Se digital versjon av CIV 1604, Mandhelgebolck kapittel 17. s. 58.

¹⁹⁰ Nedrud, 2017. s. 303.

¹⁹¹ Nedrud, 2017. s. 303.

¹⁹² Dobbe, 1996. s. 116.

den lokale bondementaliteten. En bot for slagsmål skulle ikke bare straffe voldshandlingen i seg selv, men ble også en måte å straffe æreskrenkelsen som fant sted i forkant.¹⁹³

For Oppland vil jeg argumentere for at denne overgangen vitner om en rettslig utvikling, hvor rettssystemet utvikler seg til det Eva Österberg kaller et «theater of power».¹⁹⁴ Österberg beskriver rettssystemet i tidligmoderne tid som i en overgangsfase. Retten representerer en sosial arena, og en møteplass mellom øvrighet og undersåtter. I løpet av 1600-tallet skal dette derimot ha endret seg, og rettsapparatet ble i stadig større grad benyttet til å utøve kontroll over befolkningen.¹⁹⁵ Brendnes finner at kriminaliseringen av drap kan knyttes til sorenskriverens økte innflytelse på tinget, og hvordan sorenskriveren fremstår som et symptom på en økende maktstat. Lagrettemenn henviste ofte til den gamle heimeretten i drapssaker, eller til lokale sedvaner og rettskulturer. Man viste til gammelrett, som tilsa at drapsmannen skulle ha mulighet til å kjøpe sin fred og inngå forlik.¹⁹⁶ Sorenskriverne kom derimot utenfra, som kunne virke konfliktskapende. Sorenskriverne dømte gjerne strengere enn lagrettemennene, og fremmet en annen rettskultur.¹⁹⁷ Tidvis finner Høgsaas at myndighetene i Rogaland i perioden 1620-1660 avviste forlik, tross allmuens ønske.¹⁹⁸

Sorenskriveren ble først lovpålagt i tingstua som sekretær i 1590/91, og ble så meddommer i 1633, og til slutt enedommer i de fleste kriminalitetssaker med CV 1687.¹⁹⁹ Som en utdannet dommer på tinget fikk sorenskriveren en sentral posisjon, også før 1687. Det nye rettssystemet, med utdannede dommere, overtok domsavsigelsen. Med dette, minsket også lokalsamfunnets innflytelse.²⁰⁰ Arvid Nedkvitne argumenterer for at embetsmenn i kriminaliseringen av indre strøk, som det vi her har med å gjøre, måtte spille en aktiv rolle. I kystfjerne strøk, som fikk mindre innslag av impulser utenfra, var embetsverkets fremvekst essensielt for å sivilisere befolkningen.²⁰¹ Dette skal ha skapt et paradoks ifølge Österberg. Fremveksten av et sentralisert og profesjonalisert embetsverk, bidro til å sivilisere befolkningen. Samtidig som den også forsinket siviliseringen. Jo sterkere statsmakten forsøkte å sivilisere sine undersåtter, jo mer motstand møtte den.²⁰² Muchembled poengterer

---

¹⁹³ Dobbe, 1996. s. 117.

¹⁹⁴ Österberg, 1992. s. 92.

¹⁹⁵ Österberg, 1992. s. 95.

¹⁹⁶ Brendnes, 2022. s. 98.

¹⁹⁷ Brendnes, 2022. s. 100-101.

¹⁹⁸ Høgsaas, 2023. s. 73.

¹⁹⁹ Unntaket var saker som omhandlet odel og dødsstraff. Sødal, 2010. s. 28.

²⁰⁰ Høgsaas, 2023. s. 93.

²⁰¹ Nedkvitne, 2011. s. 268-269.

²⁰² Österberg, 1991. s. 121.

at «The people in the countryside tried to preserve its essentials, while doing enough to satisfy the external powers that increasingly weighed down on them».²⁰³ Når embetsverket forsøkte å endre befolkningens mentalitet og handlingsmønster, møtte dette motstand. Undersåttene var villige til å endre adferd nok til å fremstå lydige, men ønsket samtidig å beholde sine gamle tradisjoner. Dette er essensielt, fordi vi vet at bøndene i Oppland klaget på sorenskrivernes inntekt. Slik Brendnes også viser til, klaget bøndene på at sorenskriveren tok for mye i avgifter.²⁰⁴ Supplikkene viser at bøndene anså sorenskriverens «schriffuertold», og andre avgifter for ulike tjenester som for høy.²⁰⁵

Dette forteller oss om en sterkere maktstat. Ser vi på den synkende voldsandelen fra 1620-tallet, og den minskede andelen grov vold etter 1660 i sammenheng med kriminaliseringen av drap, kan vi argumentere for at vi her har med en voksende maktstat å gjøre. Følger vi voldsbøtene for slagsmål gjennom århundret, ser vi bøter for 3 riksdaler i 1612/13, ½ riksdaler i 1622/23 og 2 riksdaler i 1655/56 og 1681. Jeg vil argumentere for at dette viser hvordan rettsvesenet fikk en stadig større plass i samfunnet, og med dette ble straffehandlingen av vold i mindre grad preget av lokale interesser og tradisjoner. Dette fikk igjen en selvforsterkende effekt på kriminaliseringen. Med sterkere kontroll over rettsapparatet, og mindre lokale innflytelse, kunne statsmakten innføre enda strengere dommer som gikk på tvers av bygdenormene. Noe som igjen bidro til å fremtvinge en endring i bygdelivets mentalitet.²⁰⁶

3.4 En suksessfull statlig kriminalisering?

Endringene i kriminalitetsmønsteret, der voldsandelen stadig minsket utover 1600-tallet, viser en gjennomført kriminalisering av vold og en påfølgende mentalitetsendring. Magne Njåstad har tidligere hevdet at nærvær og statlig kontroll kan knyttes opp mot et områdes økonomiske ressurser, som bergverk og handel. Jo sterkere statlig interesse i et område, jo sterkere ble kontrollen utøvet. Hvorvidt stemmer dette med Oppland? Her vil jeg nok en gang henvise til Brendnes studier av Oppland, hvor denne påstanden settes i sammenheng med bergverksdriften i Gudbrandsdalen.²⁰⁷ I en mikroanalyse av kriminalitetsmønsteret i Vågå,

---

²⁰³ Muchembled, 2012. s. 226.

²⁰⁴ Brendnes, 2022. S. 104.

²⁰⁵ Eriksen & Fladby, 1989. s. 136.

²⁰⁶ Høgsaas, 2023. s. 88.

²⁰⁷ Brendnes, 2022. s. 109-110.

finner forfatteren ingen sammenheng mellom de to. Mens privilegiene for å starte gruvedrift ble gitt i 1642, begynte nedgangen av vold allerede på 1630-tallet, lenge før gruvedriften ble opprettet.²⁰⁸ Mine funn kan delvis bekrefte dette. Kriminaliseringen av vold var en prosess som tok tid, og hadde gruvedriften i Vågå fra 1642 vært bakgrunnen for voldskriminaliseringen, ville vi fortsatt sett en pågående prosess i bøtelistene på 1650-tallet. Påfallende er det da at Vågå i mitt kildeutvalg kun har én voldsbot mellom 1651 og 1661. Bota finner man i 1660/61, hvor «Knudt Meegaard Störuig affsonit for hand haffde tilföyet Arne Störuig it kniffsting, gaff Penge – 7 Rixdlr».²⁰⁹ Endringene i kriminalitetsmønsteret i Gudbrandsdalen viser at kriminaliseringen hadde kommet langt på 1650-tallet, hvor både antall og andel voldsbrudd var sunket siden 1620-tallet.

Basert på årgangene jeg har analysert, vil jeg argumentere for at vi her har med en kriminalisering med samme utgangspunkt som drap. Det kontinuerlige fallet i voldsandelen i Oppland etter 1620-tallet vitner om en endret mentalitet, og en gjennomført kriminalisering av bondementaliteten som førte til voldsutøvelsen. Kriminalitetsmønsteret viser at volden ble mindre hyppig, og fra 1660-tallet ble også volden mindre ekstrem. Dette tyder på at bondebefolkningen gjennomgikk en pasifisering, der vold i økende grad ble stigmatisert. Det som før var forbundet med ære og anseelse, ble stadig større grad forbundet med straff.²¹⁰ Denne kriminaliseringen ser også ut til å ha kommet lengre i Oppland enn i Agder. I tabell 2 kan man se at volden utgjorde 48% av all bøtelagt kriminalitet i Agder. Denne andelen var på slutten av århundret 33%.²¹¹ I begynnelsen av århundret utgjorde vold 24% av antall lovbrudd i Oppland, men innen 1694 var denne andelen sunket til hele 8,5%.²¹²

Allikevel kan det virke som om kriminaliseringen kom lengre i Gudbrandsdalen. Tabell 3 viser hvordan Gudbrandsdalen gikk fra 25% til 6%, mens Hadeland/Valdres utviklet seg fra 21% til 15%.²¹³ Dette står i motsetning til drapsprosessen, der kriminaliseringen virker å foregå synkront i de to fogderiene.²¹⁴ Allikevel er det verdt å nevne, at selv om forliket ble borte, var majoriteten av drapene begått i Oppland fra 1680, begått i Hadeland/Valdres.²¹⁵ Dette betyr ikke at Hadeland/Valdres ikke gjennomgikk noen form for kriminalisering av

---

²⁰⁸ Brendnes, 2022. s. 110.

²⁰⁹ Nedrud, 2017. s. 231.

²¹⁰ Österberg, 1992. s. 91-92.

²¹¹ Løyland, 1992. s. 45.

²¹² Se tabell 1, s. 16.

²¹³ Se tabell 3, s. 26.

²¹⁴ Brendnes, 2022. s. 116-117.

²¹⁵ Brendnes, 2022. Vedlegg 1.

vold. Som vist tidligere i kapittelet, ble volden i området mildere i siste halvdel av 1600-tallet. Dette er helt klart en del av kriminaliseringen. Dog virker det som om bondementaliteten overlevde lengre i Hadeland/Valdres enn i Gudbrandsdalen.

Forskjellen mellom Oppland og Agder og Opplandsfogderiene seg imellom, vitner kanskje om en ulik grad av statlig tilstedeværelse. Skal vi tro Bjørkvik og Holmsen, var innlandsstrøkene i Oppland viktig som følge av ferdselsveiene nord- og vestover. Dette gjorde igjen at kongemakten ønsket å sikre seg jordeiendom og krongods i disse områdene. Dette skulle bidra til å holde oversikt over de viktige ferdselsårene.²¹⁶ Dette gjenspeiles i krongodsens andel av jordskylden i Oppland. I 1661 sto krongods for 31% av landskylden fra Gudbrandsdalen, og den samme andelen finner man i Hadeland/Valdres. Isolerer man Valdres, finner man at krongodsene sto for 20%.²¹⁷ I Råbyggelag utgjorde derimot jordegodsene kun 7,5% av landskyld, og i Nedenes 12%.²¹⁸

Det er viktig å presisere at kriminaliseringen av vold og drap fremstår som eksempler på at staten stadig sikret seg makt i samfunnet. Det er dermed lett å se på dette som en maktpolitisk prosess. Kriminaliseringen inngår derimot i en større prosess, der målet var å slå ned på umoralske og syndige handlinger. Blant annet skal vi i neste kapittel se på utviklingen av leiermål og seksuallovbrudd som en forlengelse av dette. Kongemakten hadde to hovedansvar: å forsvare riket fra ytre trusler, og å forsvare den kristne moralen hos sine undersåtter.²¹⁹ Med sammensmeltningen av verdslig og geistlig makt, ble statsmakten og rettssystemet også ansvarlig for oppsyn for de kristne og moralske verdiene. I forordet av CIV 1604 presiseres at syndige og umoralske gjerninger fører til «Guds heffn og vrede».²²⁰ Målet var å skape lydige borgere, med kristne holdninger og verdier. Denne siviliseringen må derfor sees som delvis rettslig motivert, men like viktig var de religiøse motivene.

Avslutningsvis vil jeg drøfte et av Høgsaas sine poenger, at kriminaliseringen av drap også bidro til en rettsliggjøring av samfunnet. Dette fordi den lokale rettshåndteringen basert på et privat forlik, ble fullstendig underlagt rettsapparatet. Det som før ble løst gjennom heimeretten og lokale tradisjoner, ble stadig mer uniformt.²²¹ Fordi mine kilder utelukkende viser bøtene som ble betalt, kan jeg ikke trekke noen konklusjoner om hva som har foregått

---

²¹⁶ Bjørkvik & Holmsen, 1972. s. 75-76.

²¹⁷ Basert på tabellen i Bjørkvik & Holmsen, 1972. s. 72-73.

²¹⁸ Bjørkvik & Holmsen, 1972. s. 43.

²¹⁹ Spellman, 1998. s. 24.

²²⁰ Se digital versjon av CIV 1604. s. 6.

²²¹ Høgsaas, 2023. s. 95.

utenfor den bøtelagte volden. Jeg kan heller ikke si noe sikkert om eventuell vold som ikke ble bøtelagt. Samtidig vil jeg presisere at kriminaliseringen av vold, i likhet med kriminaliseringen av drap, viser et stadig mer sentralisert og profesjonalisert rettsvesen. Økningen voldsbøter på 1620-tallet, etterfulgt av den minskede voldsandelen og de økende bøtesummene fra 1650-tallet, tyder på at rettsvesenet har fått en sentral posisjon i samfunnet. Hilde Sandvik viser hvordan ulike historikere har ment at rettsutviklingen i denne perioden bidro i å svekke lagrettemennene og de lokale dommernes innflytelse. Som i økende grad ble tilsidesatt for statsmaktens dommere. En prosess som ble fullført i 1687.²²² Mens det styrkede rettsvesenet bidro til å svekke lokale interesser og tradisjoner, og på mange måter markerer en overgang fra interaksjon til makt, inngår det også i et ledd i rettsliggjøringsprosessen. Hvorav en viktig del av rettsliggjøringsprosessen er nettopp styrkingen av rettsvesenets posisjon i samfunnet, samt en styrking av rettsvesenets sakkyndighet.²²³

---

²²² Sandvik, 1992 s. 90.

²²³ Blichner & Molander, 2005. s. 18.

4. Kriminalisering og rettsliggjøring av seksuallovbrudd

I dette kapittelet vil jeg belyse kriminalitetskategorien som dominerte kriminalitetsmønsteret i Oppland: seksuallovbrudd. En kategori som utgjorde 54% av all den bøtelagte kriminaliteten om vi ser århundret under ett, og som økte i omfang alle tre gjennom perioder.

Kriminaliseringen av seksuallovbrudd, særlig leiermål, burde hatt en lignende utvikling som vold. I 1617 kom Christian IV med to forordninger, den ene strammet inn på regelverket rundt trolldom, den andre relatert til leiermål. *Forordning om løsaktighet* markerer et klart skille i lovverk og straffeforfølgelse av leiermål, hvor kvinner ble gjort rettslig ansvarlig for løse leiermål. Den fastslo at mannen skulle betale 12 riksdaler i bot, mens kvinner, som før var fritatt straff, skulle bøtelegges 6 riksdaler. I tillegg ble også begge parter dømt til å skrifte for menigheten.²²⁴ Noe som vil si at de to dømte måtte bekjenne sine synder offentlig foran menigheten. Leiermål skulle ikke bare straffes med høyere bøtesummer, men medførte også en sosial straff. Eva Österberg kaller denne typen straff for «reintegrative shaming», eller reintegrerende shaming.²²⁵ Forbryteren skulle oppleve å skam og angst, før den kan reintegreres i samfunnet igjen.

Hvorvidt denne lovgivningen har markerer et brudd eller ikke, har vært diskutert av historikere. Historikere som Hilde Sandvik og Kari Telste har presentert 1617-forordningen som et klart brudd i både lovverk og rettskultur. Det tok tid å innføre en endret rettspraksis, men fra 1650-tallet ble kvinner systematisk bøtelagt i løse leiermål. Allikevel skulle det ta ytterligere noen tiår før flere kvinner enn menn mottok leiermålsbøter. Først da soldater fikk amnesti ved førstegangsleiermål i 1671 utgjorde kvinner mer enn 50% av bøtene.²²⁶ Telste argumenterer på sin side for at lovendringene utover 1600-tallet markerer en endring i hvem som ble ansett som forbryteren i leiermålssaker. Blant annet ble bevisbyrden i farskaps- og leiermålssaker lagt på kvinnen, mens menn stadig kunne slippe fri.²²⁷ Lovbestemmelsene på 1600-tallet gjorde at kvinnene gikk fra å være den krenkede part, til å bli ansett som løsaktige.²²⁸ Derimot har historikere som Anne Irene Riisøy argumentert for at tidligmoderne periode i realiteten var en videreføring og bar preg av kontinuitet fra middelalderens syn på seksualitet.²²⁹ Riisøy argumenterer for at forordningen av 1617 ikke bidro med store

---

²²⁴ Secher, 1894. s. 515.

²²⁵ Österberg, 1992. s. 91.

²²⁶ Sandvik, 2005. s. 140.

²²⁷ Telste, 1993. s. 64-65.

²²⁸ Telste, 1993. s. 139.

²²⁹ Riisøy, 2006. s. 163.

endringer. Hun argumenterer for at selv om kvinner etter loven skulle bøtelegges, var det ytterst få kvinner som ble bøtelagt.²³⁰

I dette kapitlet skal vi se nærmere på leiermål, og hvorvidt kriminaliseringen førte til en endret rettspraksis, men også et mentalitetsskifte. For i motsetning til voldsbrudd, som ble mindre i omfang utover 1600-tallet, økte antall seksuallovbrudd kraftig. Hvorfor utviklet de to seg forskjellig, og hvordan så utviklingen av seksuallovbrudd ut i Oppland?

4.1 Leiermål kriminaliseres

4.1.1 Leiermålsforordningen av 1617 – en kortvarig rettspraksis?

Leiermålsforordningen av 1617 viser et statlig ønske om å bekjempe leiermål, og et ledd i kampen mot synd og umoral. En kamp som for statsmakten var en eksistensiell kamp, like mye som en rettslig kamp. Fordi kirken i etterkant av reformasjonen var underlagt statsmakten og kongen, ble det som før var kirkens ansvar, undersåttenes moral og frelse, underlagt verdslig kontroll.²³¹ Gjennom denne sammensmeltingen fikk staten en mulighet til å gripe enda mer inngående inn i undersåttenes privatliv. Trusler mot det kristelige tankegodset, ble også trusler mot selve statsmakten. En tanke som særlig vises i Christian IVs regjeringstid, en konge som var særlig opptatt av kampen mot umoral og synd.²³² Under Christian IV ble det blant annet innført en rekke lovendringer og -presiseringer, som CIV 1604,²³³ forordningene av 1617 og CIV 1643 for å nevne de mest sentrale. Dette er ikke å si at leiermål var en ny kriminalitetskategori i 1617. Slik Riisøy viser, eksisterte leiermål som et lovbrudd også i middelalderen.²³⁴ Allikevel markerer 1617 en tiltagende kriminalisering av leiermål, og et klart forsøk på å kriminalisere kvinners seksualitet.

Det skulle allikevel ta lang tid før kvinner ble bragt inn for retten i betydelig grad. Hilde Sandvik finner at overgangen fant sted på 1650-tallet, og før dette var det hovedsakelig menn som ble bøtelagt for leiermål. Forordningen av 1617 utgjorde lite annet enn en kortvarig endring i rettspraksis i de påfølgende årene etter 1617, før man falt tilbake til den tradisjonelle straffehåndteringen. Det tok dermed flere tiår før forordningen virkelig tredde i kraft.²³⁵

---

²³⁰ Riisøy, 2006. s. 131.

²³¹ Sandvik, 2005. 153-54.

²³² Rian, 2020. s. 375.

²³³ En oversettelse av landsloven gjeldende i Norge fra middelalderen. Imsen, 1995. s. 111.

²³⁴ Riisøy, 2006. s. 18.

²³⁵ Sandvik, 2005. s. 140.

Det samme mønsteret finner jeg i mitt kildeutvalg. Hadeland/Valdres hadde ingen registrerte kvinner bøtelagt i leiermålssaker før 1650-tallet. Det ser heller ikke ut til at bøtene fulgte summene slik de sto forskrevet i leiermålsforordningen. Leiermålsbøtene jeg har funnet i Hadeland/Valdres i perioden 1612-1626, viser seg hovedsakelig å være 6 ½ riksdaler 1 ort. Dette kan vi blant annet se i sakfallslistene fra Hadeland i 1622/23, hvor «Arne Alm for lös leyermaall med sin festequinde Karin N: Daater, gaff Pendinge – 6 ½ dlr 1 ortt».²³⁶ Det virker som om Hadeland/valdres i liten grad ble påvirket av lovendringene i 1617, før etter den tidlige perioden. Ser man derimot til Gudbrandsdalen, kan man se den kortvarige rettsendring i de påfølgende årene fra 1617, slik det er forskrevet over.

Figuren under viser antallet kvinner bøtelagt for leiermål etter 1617. For å skape et bilde av den reelle utviklingen har her jeg valgt å utvide min analyse, og har funnet antall kvinner bøtelagt i alle årgangene mellom 1617 og 1625. Figuren under viser at Gudbrandsdalen hadde 3 kvinner bøtelagt i leiermålssaker allerede i 1618. Dette er første gang kvinner nevnes som forbrytere i leiermålssaker. Blant annet kan vi i 1618 lese at «Iffuer Iffuersenn haffuer et berögtet quindfolck, wed Naffn Ingeborre Alffsdaater derfor giffuet Penninge – 12 dr: Samme Ingeborre haffuer och böt effter henndis formuffue, Penninge – 4 dr».²³⁷ Dette er første eksempel på en bøtelagt kvinne i sakfallslistene for Oppland. Kvinner nevnes også før dette, som i 1612/13 der «Annammid aff Biörn Schreder for Löest leyermaall, hannd haffde md Anne Siffuersdaatter Penndinng – 6,5 dlr, 1 ort».²³⁸ Men ikke før 1618 ble kvinnene stilt til ansvar for det begåtte leiermålet. De to andre kvinnene, Karen Lauritsdatter og Margrete Eivindsdatter, ser derimot ikke ut til å ha betalt boten selv. I begge tilfellene virker mannen å ha betalt for «begge deris forseelse».²³⁹

I de to neste årgangene øker antallet kvinner ytterligere. Først til 4 kvinner i 1619/20 og til 8 kvinner i 1620/21. Det er også her man finner de første leiermålsbøtene betalt utelukkende av kvinnen. I 1620/21 ble «Affsonnet med Kierstin Oluffsdater paa Bome som bleff belegt aff Hanns Houff, och waar alle hinded formoue penning – 2 dlr:».²⁴⁰ Hans Hoff virker derimot ikke å ha blitt bøtelagt. Vi ser også at bøtene som ble idømt i Gudbrandsdalen mellom 1617 og 1625 følger bøtesatsene i leiermålsforordningen i relativt stor grad. Unntaket er i tilfeller som i boten over, der man fikk redusert bøtesummen til ytterste formue som følge av

---

²³⁶ Nedrud, 2016. s. 38.

²³⁷ Nedrud, 2017. s. 38.

²³⁸ Nedrud, 2016. s. 1.

²³⁹ Nedrud, 2017. s. 38.

²⁴⁰ Nedrud, 2017. s. 45.

manglende betalingsevne. Leiermålsbøtene kan derfor sies å gjenspeile lovteksten relativt hurtig. Det tar kun ett år før lovene tas i bruk ved at kvinner i Gudbrandsdalen bøtelegges. Samtidig som bøtene ser ut til å systematisk ligge på 12 riksdaler for menn og 6 for kvinner.

Figur 5: Antall kvinner bøtelagt for leiermål i Gudbrandsdalen i årgangene 1617-25.

Dette viser en umiddelbar endret rettspraksis iverksatt i årene etter loven ble endret, men utgjør ikke en langvarig prosess. Utviklingen fant sted i et begrenset tidsrom, og fra 1621/22-årgangen er det igjen utelukkende menn som ble bøtelagt for leiermål. Straffereaksjonene virker å falle fort tilbake til den tradisjonelle straffemetoden: kun mannen betaler for leiermålsbrudd. En tendens som fortsetter ut den første perioden. I 1621 kan vi blant annet lese at Nils Torgersen ble bøtelagt 10 riksdaler for å ha begått leiermål med Ane Karlsdatter,²⁴¹ men i samme liste finner man ingen oppførte bøter for Ane. Ytterligere ser det ut til at bøtesummene faller tilbake til sitt tradisjonelle nivå innen 1623. I 1623/24 kan vi lese at «Laurids Gulbrandsdönn for ett quindfolek ved naffn Guru, hannd haffuer besoffued. Giffued peninge – 6 ½ dlr 10 s 2 alb».²⁴² Den samme summen som bøndene i Hadeland/Valdres ble bøtelagt, og langt under summene lovparagrafen fastslo.

Hvordan kan vi så forklare at den umiddelbare kriminaliseringen og rettspraksisen foregikk i et så begrenset tidsrom? En lignende utvikling har også vært påvist andre steder, blant annet i Nedenes. I en studie av seksuallovbrudd i Nedenes, fant Rudihagen at de første kvinnelige leiermålsbøtene i sikt- og sakfallslistene var i 1619-21.²⁴³ I det påfølgende tiåret, fram til

²⁴¹ Nedrud, 2017. s. 50.

²⁴² Nedrud, 2017. s. 67.

²⁴³ Rudihagen, 2023. s. 52.

1630, ble kun 4 kvinner dømt for leiermål. I likhet med Oppland, ser også dette ut til å falle bort etter 1630.²⁴⁴ Begge steder hadde en kortvarig rettshåndtering, som raskt ble overtatt av den tradisjonelle straffehåndteringen.

Det finnes flere måter å forklare en slik utvikling på. Den ene forklaringen kan være at dette handler om individuelle forskjeller mellom embetsmenn. Blant annet ser vi at Gudbrandsdalen fikk ny fogd i 1619, mens Oppland fikk ny lagmann i 1620. Lagmannen Rasmus Hansen satt bare ett år før hans død, og Tage Eriksen tok over i 1621.²⁴⁵ Det skjedde altså flere skifter i embetsmennene som var ansvarlig for oppsynet av Gudbrandsdalen og Oppland i perioden, særlig blant lagmennene. Det kan derfor være en mulighet for at de nye embetsmennene har tatt med seg ny rettskunnskap og -praksis inn i Oppland. På samme tid er det viktig å presisere at lagmannen var enedommer i lagtinget, og sakene som ble tatt opp her måtte ankes fra bygdetingene.²⁴⁶ Ser man på lagtingsprotokollen fra 1611-13, som vel og merke er fra perioden før leiermålsforordningen, ser man at ytterst få leiermålssaker nådde lagtinget.²⁴⁷ Selv om straffehåndteringen ble ytterligere innstrammet, er det ingen grunn til å tro at antallet leiermålssaker på lagtinget vokste betydelig. Særlig ikke i så betydelig grad at den kortvarige rettsendringer utelukkende kan forklares gjennom utskiftningen av lagmenn.

Mer sannsynlig er det at vi her, i likhet med voldslovbruddene, ser motsetning mellom den statlig motiverte kriminaliseringen og bygdenormene. De norske bøndene var rettslig konservative, og opererte etter gammel lov og rett.²⁴⁸ I praksis ville dette si at bøndene forholdt seg til den gamle rettskulturen, hvis de anså den nye rettskulturen motstridende den gamle. Dette er relevant, fordi kirkeordinansen som ble innført i Norge i 1589 markerer en slik konflikt i holdning og rettskultur. Den gamle rettstradisjonen, som var gjeldende før 1589, tilsa at ekteskapet var fullbyrdet etter festerølet. Paret måtte bli trolovet med vitner, og jentas foreldre måtte gi samtykke til ekteskapet. Når denne trolovelsen var offentliggjort, og festerølet gjennomført, var paret erklært gift.²⁴⁹ Den gamle ekteskapsinstitusjonen var derfor en rent privatrettslig avtale. Ved kirkeordinansen ble derimot vielsen lovpålagt som ekteskapets begynnelse. Stat og kirke krevde at vielsen skulle være den formelle starten på ekteskapet. For at paret skulle være regnet som gift, måtte trolovelsen gjøres foran presten og

---

²⁴⁴ Rudihagen, 2023. s. 47.

²⁴⁵ Nedrud, 2017. XII-XIII.

²⁴⁶ Sødal, 2010. s. 27.

²⁴⁷ Lagtingsprotokollene for Oppland kan sees under Kleivane, 1987.

²⁴⁸ Dørum, 2022b. s. 51.

²⁴⁹ Telste, 1993. s. 71.

fem vitner, trolovelsen måtte så lyses i kirka tre søndager og ble så avsluttet med vielsen. Først da kunne paret startet samlivet.²⁵⁰

Vi snakker her om en prosess, der stat og kirke ønsket å sikre seg kontroll over selve ekteskapsinstitusjonen. Ved å lovfeste vielsen som den formelle startet på ekteskapet, fikk statsmaktene definisjonsmakt over hva som skulle regnes som et legitimt giftemål. Ikke bare snakker vi om en kriminalisering av bøndenes ekteskapsoppfatning, men også om en rettsliggjøring av selve ekteskapsinstitusjonen. Trolovelsen og giftemålet gikk fra å være en privatrettslig avtale, til å bli kontrollert av det offentlige embetsverket.²⁵¹ Man forsøkte å fjerne kraften og legitimiteten som lå i de private avtalene. Ekteskapet kunne bare sanksjoneres av stat og kirke, og samlivet kunne ikke starte før ekteskapet var sanksjonert.

Ifølge den tradisjonelle ekteskapsoppfatningen, var derimot ekteskapet fullbyrdet og legitimt når paret var trolovet, og festerølet gjennomført. Var disse kriteriene oppfylt, så var ikke samleiet et leiermål. Dette var et legitimt ekteskapeleg samliv. Mye tyder på at bøndene har fortsatt å praktisere dette, selv etter ekteskapsordinansen i 1589 og forordningen av 1617. 1620/21 kan man lese at «Peder Soedstad foer Løes Leÿermaall hannd bedreff med sin feste quinde gaff aff yderste formuffue Penndinge – 4 ½ dlr».²⁵² Festekvinne defineres som mannens trolovede kvinne.²⁵³ At den gamle bygdekulturen overlevde underbygges av hyppigheten av ekte leiermål i bøtelistene, og hoppet i leiermålsbøter i 1687.²⁵⁴ Både Sandvik og Telste argumenterer for at kriminaliseringen av leiermål ble akseptert på overflaten, og bøndene betalte bøtene for leiermål. På samme tid praktiserte man det gamle ekteskapsritualet i praksis, og det tradisjonelle syn på ekteskap og samliv ble opprettholdt.²⁵⁵ Rudihagen beskriver det tidlige forsøket på rettsendringer som en kamp mot «motstandsdyktige folkelige ritualer og utbredte rettsoppfatninger med tradisjoner flere hundre år tilbake i tid».²⁵⁶ Mine funn, i likhet med både Rudihagen, Telste og Sandvik, tyder det på at statsmakten umiddelbart forsøkte å innføre en rettslig endring. Endringen ble derimot kortvarig, hvor den nye rettspraksisen måtte se seg slått av den gamle rettstradisjonen.

---

²⁵⁰ Winge, 1988. s. 218-219.

²⁵¹ Telste, 1993. s. 68.

²⁵² Nedrud, 2016. s. 33.

²⁵³ Festekvinne kunne også omtales som festemø i bøtene. Telste, 1993. s. 85.

²⁵⁴ Med CV 1687 ble begge parter bøtelagt for ekte leiermål, og sammenfaller med et hopp i antall leiermålssaker som undersøkes i kapittel 4.1.2.

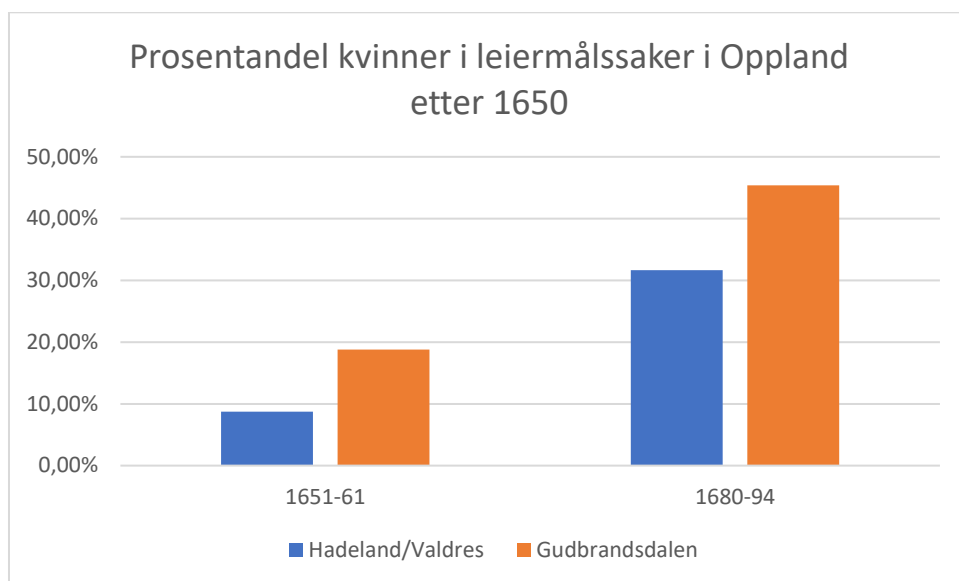
²⁵⁵ Sandvik, 2005. s. 140.

²⁵⁶ Rudihagen, 2023. s. 91.

4.1.2 Økende andel kvinner etter 1650

Dette betyr ikke at staten ga opp kriminaliseringen av før-ekteskapelig samliv, og i eget kildemateriale finner også jeg en tydelig endring i rettskultur mellom 1626 og 1651. Den samme utviklingen tidligere påpekt av Hilde Sandvik. Figur 6 viser hvor stor prosentandel kvinner utgjorde i leiermålssaker i midtre og siste periode, og viser at kvinner stadig hyppigere ble bøtelagt. Figuren har videre tatt utgangspunkt i bøter som eksplisitt bøtelegger kvinner ved navn, eller fordi bøtesummen tilsvarer at både mann og kvinne betalte for forseelsen. Figuren viser at andelen kvinner økte etter 1650, og at andelen fortsatte å øke fram til slutten av århundret.

Figur 6: Prosentandel kvinner i leiermålssaker etter 1650.

Det er helt tydelig at kongen og embetsverket ønsket å få bukt med leiermål, og i CIV 1643 ble det ytterligere en gang gjentatt at bøtene for leiermål skulle være 12 og 6 riksdaler for henholdsvis mann og kvinne. Videre ble det fastslått at personer som ikke kunne betale sin bot skulle betale etter formue, og straffes på kroppen. Gjerningspersonen skulle også straffes på kroppen ved tredjegangsleiermål.²⁵⁷ I likhet med kriminaliseringen av vold, ser vi her antydninger til en sterkere maktstat som evner å gripe mer inngående inn i lokalsamfunnene.²⁵⁸ Dette gjenspeiles i bøtene fra 1650, hvor rettsvesenet i større grad maktet å innføre leiermålsbøtene slik de sto forskrevet i lovverket. Ikke bare økte antallet leiermålsbøter, men fra 1650-tallet ble kvinner systematisk bøtelagt for løse leiermål. Den nye rettskulturen ser ut til å få et gjennombrudd.

²⁵⁷ Se digital versjon av CIV 1643, Norsk historisk kjeldeinstitut, 1981. s. 259.

²⁵⁸ Rudihagen, 2023. s. 92.

Det er allikevel viktig å nevne at selv om flere kvinner ble bøtelagt, tilsvarer dette kun 8-18% av alle leiermålssaker på 1650-tallet. Det er en tydelig oppgang i andel kvinner sammenlignet med 1612-26, og kvinner ble hyppigere bøtelagt. Samtidig var utviklingen fortsatt relativt beskjeden i midtre periode. Denne lave andelen kvinner i leiermålssaker, kan tillegges de ekte leiermålene. Fram til 1687 var det kun mannen som ble bøtelagt i ekte leiermål,²⁵⁹ noe som gjenspeiles i bøtene. Ved ekte leiermål skulle mannen betale 2 ¼ riksdaler, eller 9 ort sølv. Dette kan vi blant annet se i 1657/58: «Hans Østensen Sönsteböe, Sonid for Leiermaall med Anne Erlandsdaater, som hand will Echte, Sonid och gaff effter Mandaten Penge – 9 ort».²⁶⁰ Kvinnene som ble bøtelagt i midtre periode, var derfor utelukkende i løse leiermål.

Det store bruddet kommer, som vist i figur 6, på 1680-tallet. Igjen underbygger dette Sandvik og Telstes funn. Sandvik plasserer bruddet i rettsforfølgelsen i etterkant av lovendringen i 1671.²⁶¹ Telste fant også det samme bruddet i sine studier av leiermål i Ringerike og Hallingdalen, hvor kvinner fra 1671 utgjorde majoriteten av leiermålsbøter.²⁶² Begge fant at 1680-tallet var preget av en kvinnelig majoritet i leiermålsbøtene. Mine funn viser også en økning i kvinneandelen på 1680-tallet, men jeg vil hevde at det store bruddet i rettskulturen i Oppland ikke følger lovendringene i 1671. Snarere vil jeg hevde at det er CV 1687 som fremstår som det mest markante skillet. CV 1687 videreførte de fleste paragrafene fra forordningen av 1617 og CIV 1643, og bok 6 kapittel 13 fastslo nok en gang at leiermålsbøtene skulle være 12 og 6 riksdaler til de to partene. På samme måte ble det også her videreført at individer som ikke kan betale boten skulle straffes på kroppen. Derimot bidro loven også med nye straffeutmålinger, hvorav den viktigste var at boten for ekte leiermål skulle være 9 ort for mannen, men også 4,5 ort for kvinnen.²⁶³ Ekte leiermål skulle med CV 1687 straffes av begge parter, hvor kvinnen skulle bøtelegges halve mannens ekteskapsikt.

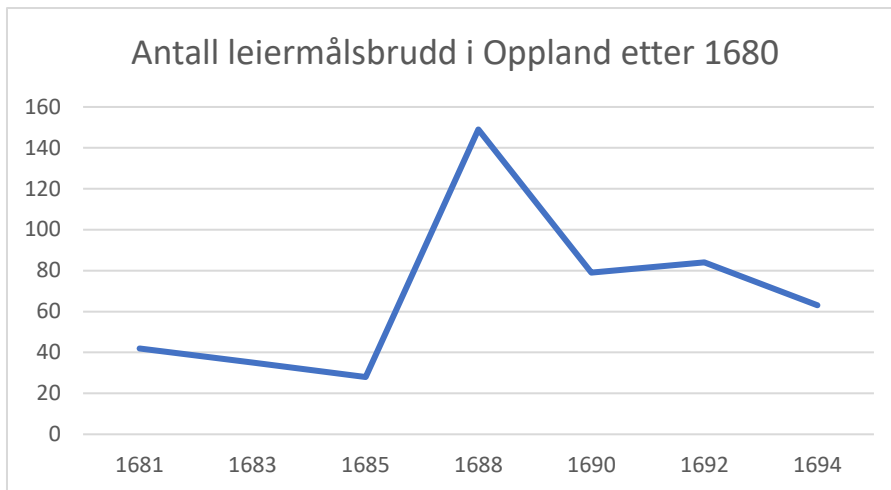
²⁵⁹ Dübeck, 2013. s. 60.

²⁶⁰ Nedrud, 2017. s. 211.

²⁶¹ Sandvik, 2005. s. 140-141.

²⁶² Telste, 1993. s. 89.

²⁶³ Se digital versjon av CV 1687, Om Misgierninger kapittel 13. s. 253.

Figur 7: Antall leiermålsbøter i Oppland etter 1680.

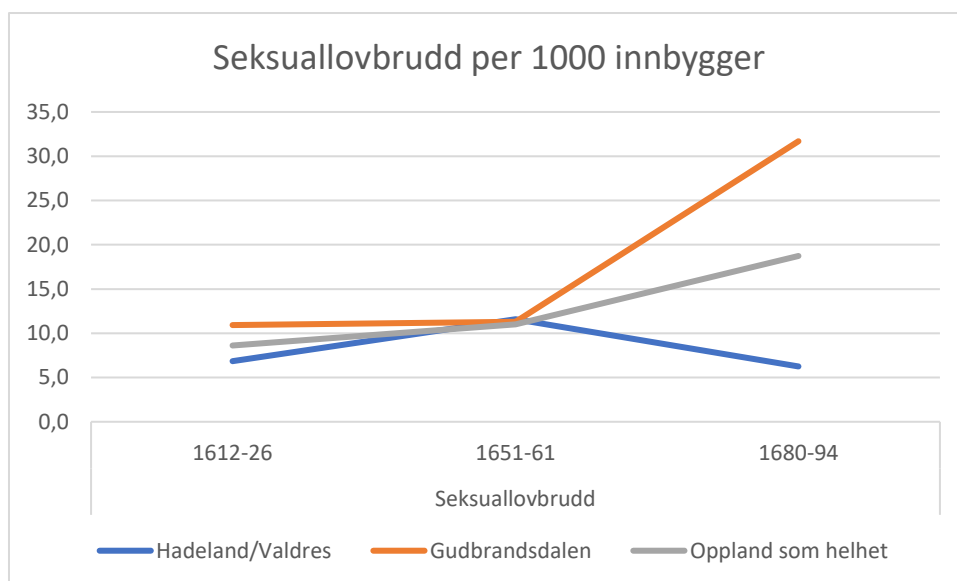
I 1685 kan man lese at to menn ble dømt 9 ort for å ha begått leiermål med sine «feste quinder»,²⁶⁴ tilsvarende mannens ekteskapsikt. Ser man så til 1688, ser man at den endrede straffeutmålingen tredde i kraft: «Bor Gutormsen, formeldest hans hustrue Marte Arnesdaatter, er kommen for tilig i barselseng, er til dömbt, hand med 4 ½ lod sølf, och for hindes person halft saa megit».²⁶⁵ At kvinner fra 1687 ble bøtelagt for ekte leiermål kan forklare både økningen i kvinneandelen på 1680-tallet, og den markante økningen i antall leiermålsbrudd i 1688. Dette betød ytterligere at kvinner som giftet seg med utskrevne soldater også kunne straffes. I slike tilfeller ble kvinnen dømt til å betale sin ekteskapsikt, mens mannen slapp unna straffen. Et slikt tilfelle finner man i 1692, hvor Anne Pedersdatter ble dømt til å betale 1 ¼ riksdaler, sin ekteskapsikt. Hennes trolovede, som var en utskrevet soldat, ser ut til å ha sluppet å betale.²⁶⁶ På samme tid ser det ut til at denne utviklingen kom noe senere i Hadeland/Valdres. Her var det først i 1690 at både kvinner og menn ble bøtelagt for ekte leiermål.²⁶⁷ Samtidig som kvinner totalt sett utgjorde en mindre andel av leiermålsbøtene enn i Gudbrandsdalen.

²⁶⁴ Nedrud, 2017. s. 312.

²⁶⁵ Nedrud, 2017. s. 335.

²⁶⁶ Nedrud, 2017. s. 361.

²⁶⁷ Nedrud, 2016. s. 373-376.

Figur 8: Seksuallovbrudd per 1000-innbygger.

Økningen av seksuallovbrudd viser seg også i bruddfrekvensen per 1000 innbygger, hvor blant annet Gudbrandsdalen har en tredobling i antall bøter for seksuallovbrudd per 1000 innbygger. Den samme utviklingen kan ikke sies om Hadeland/Valdres, som også her virker å være på etterskudd i kriminaliseringsprosessen. Figuren viser en nedgang i antall seksuallovbrudd, noe som skyldes at antallet bøter totalt i Hadeland/Valdres sank fra 1661 til 1680. Kriminalitetsmønsteret viser derimot at Hadeland/Valdres hadde en stabil andel seksuallovbrudd i både 1651-61 og 1680-94, hvor seksuallovbrudd utgjorde 41% og 39% respektivt.²⁶⁸ Sammenligner man bruddfrekvensen i figuren over med Løylands analyse av Agder, finner man allikevel at frekvensen seksuallovbrudd i begge fogderier må ha vært langt høyere enn i Agder. På sin høyde var bruddfrekvensen 11,6 i Hadeland/Valdres, og 31,7 i Gudbrandsdalen. Løyland fant i sin studie at Lista var fogderiet i Agder med den høyeste bruddfrekvensen per 1000 innbygger. På sitt høyeste var bruddfrekvensen her 1,6 seksuallovbrudd per 1000 innbygger i 1681-95. Dette mens de resterende fogderiene varierte mellom 0,2 og 0,8 seksualbrudd per 1000 innbygger.²⁶⁹ Selv om Hadeland/Valdres var på langt nær like ekstremt som Gudbrandsdalen, var også bruddfrekvensen høy sammenlignet med den i Agder.

4.1.3 Hvor unikt er Oppland?

Tallene fra Oppland ser ut til å underbygge funnene til Telste, Sandvik og Rudihagen. I årene etter 1617 fulgte en umiddelbar endring i rettskultur, hvor kvinner en kort periode ble

²⁶⁸ Se tabell 3, s. 26.

²⁶⁹ Løyland, 1992. s. 120.

bøtelagt. Etter kort tid overtok derimot den tradisjonelle rettskulturen igjen, hvor kun menn ble dømt. Først på 1650-tallet ble kvinner systematisk bøtelagt for løse leiermål, og på 1680-tallet var kvinneandelen over 50% i leiermålssaker. Jeg finner allikevel noen avvik.

Rudihagen fant i sin analyse, at kvinner utgjorde 23 av leiermålsbøtene i 1680-90, mot 15 menn.²⁷⁰ Hilde Sandvik går her enda lengre, og sier at det «fra 1671 er først og fremst kvinner som blir dømt til bøter for leiermål».²⁷¹ En like sterk ensidighet i kjønnsbalansen viser seg ikke i mine tall for Oppland. Det er først i 1685 at kvinner i Gudbrandsdalen utgjør mer enn 50% av leiermålsbøtene, med 54%.²⁷² De to påfølgende årgangene, i 1688 og 1690, varierer tallet mellom 44 og 52%. Dette fram til 1694-årgangen, der 59% av bøtene er kvinner.²⁷³ For Hadeland/Valdres utgjør kvinner 50% av leiermålsbøtene i 1690.²⁷⁴ Hvorvidt kvinneandelen økte utover 1690-tallet, og videre ut i 1700-tallet, vil jeg ikke kunne si noe om. Det ville kreve en analyse av årgangene etter 1694. Det er derimot ikke utenkelig å tro at denne andelen vokste med tiden.

At Oppland så en kraftig økning i ikke bare antall leiermålsbøter, men også andel kvinner i 1687, vitner derimot om den gamle ekteskapsoppfatningen stilling i bygdesamfunnet. Ifølge Riisøy skal den middelalderske ekteskapsinstitusjonen ha overlevd helt fram til 1700-tallet, hvor man fortsatt praktiserte de gamle ekteskapsritualene som festermål.²⁷⁵ At man fortsatte å begå ekte leiermål, tilsier at bøndene anså ekteskapet som fullbyrdet før vielsen var gjennomført.

4.1.4 En kvinneforfølgelse?

Det er viktig å ikke forveksle kriminaliseringen av leiermål som en ren maktpolitisk prosess. Heller ikke som en prosess som aktivt forsøkte å undertrykke kvinner. Vi har her med en prosess med utgangspunkt i datidens religiøse forestillingsverden. Kriminaliseringen av leiermål må sees en religiøs prosess, og et ledd i en kamp mot umoral og synd. Det religiøse og verdslige embetsverket fryktet et moralsk forfall, som i sin tur kunne true hele det kristne samfunnet. I datidens forestillingsverden, kunne en synder bringe guds vrede over hele det samfunnet.²⁷⁶

---

²⁷⁰ Rudihagen, 2023. s. 74.

²⁷¹ Sandvik, 2005. s. 141.

²⁷² Basert på bøtene i Nedrud, 2017. s. 311-313.

²⁷³ Nedrud, 2017. s. 374-378.

²⁷⁴ Nedrud, 2016. s. 376.

²⁷⁵ Riisøy, 2006. s. 152.

²⁷⁶ Dørum, 2022b. s. 48.

På samme tid må man slå fast at 1617-forordningen gikk hardere ut over kvinnene i samfunnet, og betød en kriminalisering av kvinners seksualitet. Kvinner var rettslig og økonomisk sett umyndige. Økonomisk sett var ugifte kvinner underlagt foreldrenes ansvar, og hadde ikke selv en egen økonomi.²⁷⁷ Bøtene, som i seg selv var høye, må derfor ha påvirket kvinnene hardere. Sandvik beskriver i denne sammenheng hvordan kvinner ofte ble straffet hardere på tinget enn menn, og i senere tid oftere endte opp i tukthus.²⁷⁸ At bøtesummene var høye skal også være bakgrunnen for lovendringene i 1671. Man anså at utskrevne soldater som kjempet for riket, ikke hadde midlene til å stå til ansvar for bøtene. Noe Sandvik beskriver som et «amnesti for store deler av den mannlige befolkning».²⁷⁹

I kildegrunnet jeg har analysert, blir det tydelig at kvinner var mer utsatt for kroppsavstraffelse som følge av manglende betalingsevne. Fra og med 1688-årgangen avsluttes sakfallslistene med bemerkningen: «saa mange af dem som iche hafuer at betalle med deris formue, da for Resten at lide med fengsel paa deris krop».²⁸⁰ Dette har en klar sammenheng med CV 1687, og er nærmest direkte hentet fra CV 1687 bok 6 kapittel 13.²⁸¹ Fra 1688 årgangen fremkommer flere eksempler på kroppsavstraffelse. Blant annet Kari Olsdatter fra Ringebu, som ble dømt til «fengsel på kroppen» fordi hun «ikke eier klærne på kroppen» og «søker sitt opphold hos allmuen».²⁸² Å bli straffet på kroppen er ikke noe i og for seg unikt for kvinner, og man finner også tilfeller der begge parter ble dømt til kroppslig straff. Blant annet i en leiermålssak i 1688, der både mann og kvinner ble dømt til å «trælle for deris zigter».²⁸³ Det er allikevel liten tvil om at kvinnene i leiermålssaker var mer utsatt for kroppsstraff i leiermålssaker. Saker som Dorte Hansdatter, en «intet eiende kvinne» som i 1688 ble «beligget» av en utmarsjert soldat.²⁸⁴ Slik sett kan fremstå kriminaliseringen av leiermål som noe som påvirket kvinner mer negativt enn menn.

Det er allikevel ikke slik at kroppsavstraffelse var eneste utvei ved manglende betalingsevne. Det var også muligheter for samarbeid og kompromisser. I tilfeller der den dømte var for fattig til å betale bøtene, kunne man få tillatelse til å betale deler av boten. Dette med et løfte om å betale resterende sum så fort dette lot seg gjøre. Som i 1685, der Iver Jonsen Holen

---

²⁷⁷ Sandvik, 2002. s. 46.

²⁷⁸ Sandvik, 2005. s. 142.

²⁷⁹ Sandvik, 2005. s. 140.

²⁸⁰ Sandvik, 2005. s. 340.

²⁸¹ Se digital utgave av CV 1687, Om Misgjerninger kapittel 13, s. 253.

²⁸² Nedrud, 2017. s. 337.

²⁸³ Nedrud, 2017. s. 334.

²⁸⁴ Nedrud, 2017. s. 335.

betalte 6 riksdaler. De resterende 6 skulle betales «naar hand kand tiene dem».²⁸⁵ Et annet alternativ var å få familie eller bekjente til å betale sin sikt, der man ikke klarte å betale sin bot selv. To slike tilfeller fremstår i 1694, der Kari Leifsdatters husbonde²⁸⁶ og Gunhild Engelbretsdatters far lovte å betale deres sikt.²⁸⁷ Samt i 1692, der Jørgen Hage betalte på sin sønns vegne.²⁸⁸ Dette var en utvei for bøndene som ikke kunne betale den dyre boten, og en måte å unngå korporlig avstraffelse.

Det er tyder derfor på at kriminaliseringsprosessen påvirket fattige kvinner, gjerne på utkanten av lokalsamfunnet, hardere enn kvinner integrert i lokalsamfunnet. Hadde kvinnen et nettverk, kunne vedkommende stille noen til å betale sin sikt for seg. Noe som kunne være forskjellen på en bot og korporlig straff. Her kan man trekke enkelte paralleller til de norske trolldomsprosessene, ved at prosessene gikk hardere utover mennesker lavt på den sosiale rangstigen. Næss argumenterer for at rykter, anseelse og tilhørighet spilte inn i straffeutmålingen av «trollfolk».²⁸⁹ Dette underbygges også av Terje Sødal, som viser til at det ofte var fattige kvinner uten nettverk i lokalsamfunnet som ble hardest rammet av trolldomsprosessene.²⁹⁰

Dette er ikke for å si at kriminaliseringen av leiermål er en forlengelse av trolldomsprosessene. De to prosessene er to vidt ulike rettsforfølgelser, og to vidt ulike prosesser. Mens kriminaliseringen av leiermål innebærer en økning i bøtesatser, og at kvinner ble rettslig ansvarlige for leiermål, innebærer trolldomsprosessene en rettsforfølgelse der 300 mennesker mistet livet. Hvorav 85% var kvinner.²⁹¹ Allikevel er begge prosesser iverksatt av Christian IV, og begge prosesser var en del av en kamp mot en «djevlesk umoral».²⁹² Samtidig var det også i leiermålssaker en fordel å være integrert i samfunnet, og å ha noen som kunne gå god for en selv. Dette kunne være forskjellen mellom å slippe unna med en bot og offentlig skrifte, og å straffes med pisking. Jeg skal heller ikke påstå at kriminaliseringen av leiermål ikke påvirket den gjennomsnittlige kvinne, som fra 1617 måtte betale bøter. Men jeg vil samtidig argumentere for at kriminaliseringen gikk hardere utover svakerestilte kvinner, enn den gjorde kvinner med et nettverk.

---

²⁸⁵ Nedrud, 2017. s. 312.

²⁸⁶ Nedrud, 2017. s. 377.

²⁸⁷ Nedrud, 2017. s. 378.

²⁸⁸ Nedrud, 2017. s. 369.

²⁸⁹ Næss, 2005. s. 144.

²⁹⁰ Sødal, 2010. s. 160-161.

²⁹¹ Hagen, 2012. s. 29.

²⁹² Rian, 2020. s. 375.

Kriminaliseringen av leiermål påvirket derfor kvinner i økende grad, men hvordan gikk de rettslige endringene utover mannens posisjon? Telste argumenterer for at forordningene og lovendringene utover 1600- og 1700-tallet skal ha svekket mannens ansvar i leiermålssaker. Blant annet ble bevisbyrden i farskapssaker lagt på kvinnen med CV 1687.²⁹³ Videre førte kriminaliseringen til at kvinnen gikk fra å være den krenkede part, til å bli «kvinnen som forfører».²⁹⁴ Kriminaliseringen bidro derfor å svekke kvinners kontroll over egen seksualitet, på samme tid som den opprettholdt og styrket mannens kontroll. På samme tid vil jeg trekke fram et argument hos av Rudihagen: kriminaliseringen bidro også til en rettsliggjøring av kvinner, der kvinner ble behandlet som rettssubjekter.²⁹⁵ At kvinner ikke bare nevnes ved navn, men også ansvarliggjøres, viser at kvinner i større grad ble behandlet som selvstendige rettsindivider i leiermålssaker. Et av kjennetegnene til et rettsliggjort samfunn, er ifølge Blichner og Molander at samfunnets medlemmer har både rettslige plikter og rettigheter.²⁹⁶ Mens man ikke kan påstå at kvinner som ble bøtelagt for leiermål viser et rettsliggjort *samfunn*, utgjør dette et ledd i en rettsliggjøringsprosess. Det er et tidlig eksempel på at kvinner også ble underlagt lovverket, og der kvinner, frivillig eller ufrivillig, stilte i tingstua på egne vegne. Dette uten å måtte stille en verge. Mens kriminaliseringen av leiermål bidro til harde straffer av kvinner, bidro den derfor i noen grad å rettsliggjøre dem.

4.2 Seksuallovbrudd i familieband og horeri

4.2.1 Leiermål i nærskyldte ledd

Leiermål i nærskyldte ledd var en underkategori leiermål, der de to involverte hadde en form for slektskapsrelasjon med hverandre. Sett i forhold til alminnelige leiermål, forekom leiermål i nærskyldte ledd på langt nær like ofte. Figuren under viser alle tilfeller av leiermål i nærskyldte ledd, og forteller at det kun var 24 slike tilfeller i de utvalgte årgangene mellom 1612 og -94. Dette er sannsynligvis en følge av både sosialt stigma og de strenge straffene.

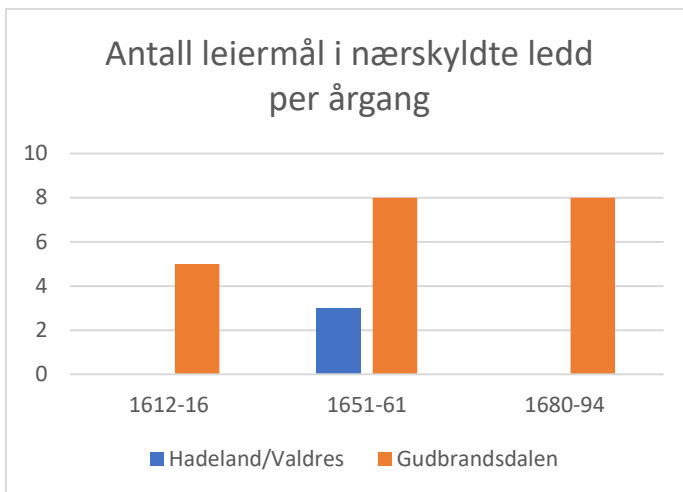
²⁹³ Telste, 1993. s. 65.

²⁹⁴ Telste, 1993. s. 139.

²⁹⁵ Rudihagen, 2023. s. 93.

²⁹⁶ Blichner & Molander, 2005. s. 24.

Figur 9: Antall bøtelagte leiermål i nærskyldte ledd. Figuren viser bøtene, og inneholder ikke leiermål mellom søskenbarn i perioden 1612-25, hvor dette ble endte med dødsstraff.

Ifølge CIV 1643, var forbudne ledd regnet som andre og tredje ledd i slektskapet. Dette skulle straffes på formuen, og med landsforvisning. Nektet man å forlate landet, skulle man deretter straffes med døden.²⁹⁷ Leiermål i nærmere slektskapsbånd enn andre ledd, det vil si søsken og umiddelbar slekt, var regnet som blodskam og ble straffet med døden. 1610-1637 skilte seg derimot ut, hvor også andre ledd var

regnet som blodskam. Hvor leiermål med søskenbarn ble bøtelagt før 1610 og etter 1637, førte det i denne perioden til dødsstraff.²⁹⁸ Jeg finner ett tilfelle henrettelse for leiermål i andre ledd i mine årganger, der Sigrid Heddal i 1620/21 ble henrettet for å ha begått leiermål med sitt søskenbarn.²⁹⁹ Dette er ikke det eneste eksemplet på leiermål i andre ledd, og man finner en lignende sak i 1657/58. Her kan man lese at Knud Nilsen Bø ble dømt for å ha begått leiermål i andre ledd, men siden dette tilfellet forekom etter 1637, ble Knud bøtelagt 30 riksdaler og dømt til å forlate lenet.³⁰⁰

Med et begrenset omfang, er det vanskelig å peke på særlige utviklingstrekk. De tilfellene jeg derimot finner i mine undersøkte årganger, viser at leiermål i nærskyldte ledd ser ut til å ha blitt straffet etter lovens ord gjennom hele århundret. I 1620 finner man blant annet at Synnøve Nilsdatter ble dømt til å betale «på sin formue», og deretter rømme landet.³⁰¹ Dette fortsatte helt fram til 1685. Synne Amundsatter var den siste i Oppland som ble bøtelagt og landsforvist for leiermål i nærskyldte ledd. Dette som følge av et leiermål begått med sitt søskenbarn Hans Lydersen, som senere rømte før han kunne stevnes for tinget.³⁰²

Straffeforfølgelsen gjennomgår deretter en endring i 1685. I 1694 finner man 4 leiermål i nærskyldte ledd, hvorav alle ble dømt på sin formue. Derimot ble ingen dømt til landsforvisning, men snarere måtte betale seg fri fra gapestokken.³⁰³ Dette har sammenheng

²⁹⁷ Norsk historisk kjeldeinstitutt, 1981. s. 253.

²⁹⁸ Sødal, 2010. s. 48.

²⁹⁹ Nedrud, 2017. 49.

³⁰⁰ Nedrud, 2017. s. 212.

³⁰¹ Nedrud, 2017. s. 48-49.

³⁰² Nedrud, 2017. s. 312.

³⁰³ Nedrud, 2017. s. 378.

med CV 1687, hvor leiermål i nærskyldte ledd stadig skulle straffes med å bøte etter ytterste formue, men landsforvisningen bortfalt. Nytt av lovverket var tvangsarbeid i 2, 3 eller 4 år. Avhengig av hvor den dømte oppholdt seg, skulle den arbeide på fiskerier i nord, eller ved bergverk i sør.³⁰⁴ Hvor vidt dette ble gjennomført i praksis, gir ikke sakfallslistene svar på. Det virker derimot som om gapestokken har blitt aktivt brukt i etterkant av 1687, og samtlige av leiermålene i nærskyldte ledd spesifiserer at forbryteren «paa at di kand undgaae den straf at Staa J Gabestauchen».³⁰⁵ Samtlige av bøtene for leiermål i nærskyldte ledd spesifiserer dermed at den dømte betalte seg fri fra gapestokken.

Det er også interessant å bemerke seg at leiermål i nærskyldte ledd ser ut til å være en kategori som hovedsakelig opptrådte i Gudbrandsdalen. Hadeland/valdres hadde på sin side kun 3 tilfeller i årgangene som ble analysert. Det kan finnes flere forklaringer på dette. Det kan være en tilfeldighet, og at det er utvalget av årganger som har påvirket resultatet. Men like sannsynlig er det at det er en reell forskjell mellom de to fogderiene som gir utslag her. Harriet Marie Terjesen presenterer i *Blodskam og leiermål i forbudne ledd* det forfatteren kaller «isolasjonshypotesen». Denne teorien går i all hovedsak utpå at leiermål i nærskyldte ledd kan sees på som et resultat av små bygdesamfunn, der valgmulighetene i valg av ektefelle gjorde det vanskelig å luke ut slekten til og med tremenninger. Dette underbygges av at det er Dalane, de isolerte innlandsområdene i Rogaland, som bærer statistikken over blodskam og nærskyldte ledd.³⁰⁶

Telste fant på sin side at enkelte distrikter så mildere på leiermål i nærskyldte ledd enn andre, særlig når man snakker om tredje ledd i slektskapet. I enkelte områder var dette en mer normalisert praksis, hvor blant annet Hallingdal skal ha vært et slikt område. Som et resultat av dette, skal myndighetene ha brukt tiden på å forfølge andre kriminalitetstyper og lovbrudd.³⁰⁷ Forfatteren viser også til en studie gjort av Saugstad og Ødegård fra 1976, som finner at det i Valdres var en norm å finne en ekteskapspartner fra nabogården.³⁰⁸ Dette kan igjen knyttes opp til Terjesens «kriminalitetshypotese». Denne går utpå at myndighetene vil rettsforfølge kriminaliteten den anså som en alvorlig kriminell handling, særlig i områder der embetsverket hadde mindre kontroll.³⁰⁹ Kanskje kan man dermed argumentere for at Valdres var preget av mer stabile samfunn enn det Gudbrandsdalen var, og at behovet for å slå ned på

---

³⁰⁴ Se digital versjon av CV 1687, Om Misgjerninger kapittel 13. s. 255.

³⁰⁵ Sitert fra Nedrud, 2017. s. 378. Bøtene fra 1688 og utover kan finnes fra Nedrud, 2017. s. 334.

³⁰⁶ Terjesen, 1994. s. 152-153.

³⁰⁷ Telste, 1993. s. 152.

³⁰⁸ Telste, 1993. s. 143.

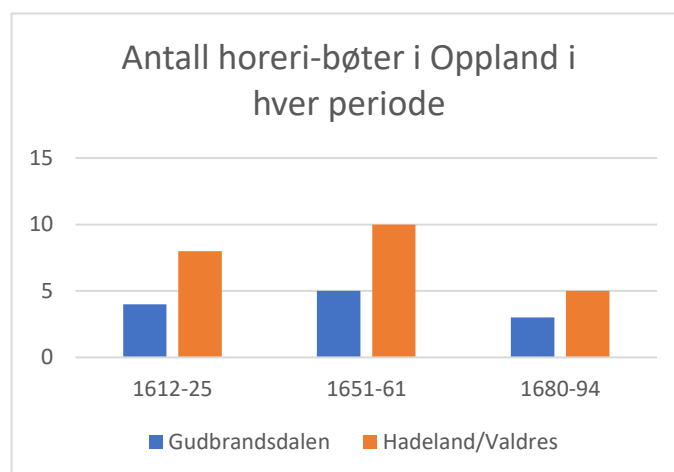
³⁰⁹ Terjesen, 1994. s. 163.

lovbrudd var større i Gudbrandsdalen. Eller kanskje kan forklaringen være at samliv i nærskyldte ledd var mer normalisert og akseptert i Valdres, og at de små bygdesamfunnene gjorde dette nødvendig.

4.2.2 Horeri i Hadeland/Valdres

Når vi snakker om seksuallovbrudd, var horeri ansett som en svært alvorlig handling. Horeri var seksuell relasjon mellom to parter, hvorav den ene eller begge var gift. Horeri var derfor ikke bare et leiermål, men det ble ansett som et brudd på det hellige ekteskapet. Dette skapte harde straffereaksjoner for horeri. Førstegangshoreri ble straffet ved å inndra formue og gods, begikk man horeri for andre gang ble man ytterligere forvist fra len eller land, og ved tredje gang skulle man henrettes.³¹⁰ Henrettelsesmetodene ble ytterligere presisert i CV 1687, hvor mannen skulle halshugges og kvinnen skulle druknes i en sekk.³¹¹ Dette gjaldt derimot hvis man begikk horeri med tre ulike personer. Ble man straffet for horeri, men fortsatte å ha relasjoner til den samme personen, skulle man henrettes på forskrevne måte allerede andre gang.³¹²

Jeg finner ingen henrettelser for horeri i mine årganger, men finner derimot 34 bøtelagte tilfeller hor. Også her er det en skjevfordeling i geografien, hvor Hadeland/Valdres har 23 av de 34 bøtene. Bøtene utgjorde på sin side en liten andel av totalantallet bøter i begge fogderier, og 10 saker i Hadeland/Valdres i 1651-61 er det største omfanget gjennom århundret. I Gudbrandsdalen er også 1651-61

Figur 10: Antall bøter for horeri i Oppland 1612-94.

høydepunktet i antall horeribøter, med 5 bøter. Figur 10 viser en antydning til at kriminaliseringen nådde sitt høydepunkt på 1650-tallet, og sank deretter. Allikevel er antallet bøter så lavt, at det er vanskelig å trekke noen sikre konklusjoner. For å gjøre dette ville man trenge et større kildegrunnlag.

Horeri virker å ha blitt håndtert i Oppland relativt stabilt gjennom hele århundret. I begge fogderier er det påfallende at kun mannen bøtelegges for horeri, og det med store bøter. Den

³¹⁰ Terjesen, 1994. s. 70.

³¹¹ Se digital versjon av CV 1687, Om Misgjerninger kapittel 13. s. 256-257.

³¹² Se digital versjon av CV 1687, Om Misgjerninger kapittel 13. s. 257.

største av bøtene ble sitert i oppgavens innledning, hvor Ola Sulestad ble bøtelagt 100 riksdaler for hor.³¹³ Ett tilfelle fra 1614/15 viser også at en mann i Vang ble tvunget til å betale 20 riksdaler for hor, tross at det var kvinnen fra Hallingdal som var gift.³¹⁴ Rettsforfølgelsen av hor-saker ser i Oppland ut til å være en svært mannsdominert affære, og i de fleste sakene i mine årganger slapp kvinnen uten straff. Unntakene var gjerne når kvinnen selv var gift, eller i tilfeller der samme kvinner var involvert i flere hor-saker. Dette har sin naturlige forklaring i kvinnens rettsposisjon. Terjesen fant i sin analyse av horeri i Rogaland, at ugifte kvinner ble straffet i 13% av horeri-sakene, mens den en ugift mann ble straffet i 57% av sakene.³¹⁵ Dette henger på sin side sammen med at kvinner ikke var forventet å ha egen økonomi, og var, med unntak av leiermål, rettslig umyndige. Dette betød at kvinner i all hovedsak ble dømt for horeri når de selv var den forbrytende part.³¹⁶

Dette viser seg også i Oppland, hvor kvinner sjeldent ble dømt i horsaker. Dette betyr ikke at kvinner aldri ble straffet. I 1657/58 ble både Ola Ledem og Marte Nilsdatter bøtelagt, fordi de begge var gift.³¹⁷ Jeg har også funnet enkelte tilfeller der ugifte kvinner ble straffet, men dette dreide seg i hovedsak om kvinner som hadde vært involvert i flere horeri-saker. Blant annet ser vi et slikt tilfelle i 1661, der Astrid Torkildsdatter ble bøtelagt for løst leiermål som en følge av at hun hadde hatt seksuelle relasjoner med to ulike ektemenn. For dette betalte hun 7 riksdaler.³¹⁸ Kanskje det mest ekstreme eksemplet finner man derimot i 1660/61. I denne årgangen finner man Dorte Jonsdatter, som var involvert i to ulike hor-saker og ett leiermål. Dorte mottok allikevel ingen bøter for disse forseelsene, men endte selv opp på skafottet for å ha født i dølgsmål og tatt livet av sitt nyfødte barn.³¹⁹ Tilfellene der ugifte kvinner ble bøtelagt i horerisaker er derimot et unntak, og ikke reglen.

4.3 En håpløs kamp mot leiermål? – komparasjon av vold og leiermål

Selv om staten fortsatte å kriminalisere leiermål og seksuallovbrudd, økte både antall og andel gjennom hele 1600-tallet. Dette gjenspeiles også i andelen barn født utenfor ekteskap i Norge, hvor 1-4% av barn født på 1600-tallet var født utenfor ekteskap. Ved 1820-tallet var denne

---

³¹³ Nedrud, 2016. s. 246.

³¹⁴ Nedrud, 2016. s. 13.

³¹⁵ Terjesen, 1994. s. 79.

³¹⁶ Terjesen, 1994. s. 84.

³¹⁷ Nedrud, 2017. s. 210.

³¹⁸ Nedrud, 2016. s. 323.

³¹⁹ Nedrud, 2016. s. 311-312.

andelen 10-20%.³²⁰ Dette forteller oss at kriminaliseringen av seksuallovbrudd, og da særlig leiermål, aldri ble fullstendig vellykket. Dog i likhet med vold, var kriminaliseringen av leiermål et forsøk på å kriminalisere og endre et handlingsmønster med utgangspunkt i en langvarig bygdementaltitet. La oss derfor gå nærmere inn på kriminaliseringen av leiermål og vold, og se på hvorfor disse kan ha utviklet seg ulikt. Kriminaliseringsprosessen av vold og drap, som ble intensivert på 1620-tallet, førte til at den gamle voldstradisjonen i stor grad forsvant. Derimot klarte statsmakten aldri å gjennomføre en mentalitetsendring hos undersåttene i forbindelse med leiermålsbrudd. Spørsmålet blir da, hvorfor var kriminaliseringen av vold vellykket, mens kriminaliseringen av leiermål slo feil?

Kanskje kan man forklare dette maktpolitisk. For staten må det ha vært en større trussel med voldelige bønder, enn bønder som begikk leiermål? Maktstaten kunne ikke ha bønder som tok livet av hverandre, og som ikke lot seg kontrollere. Allikevel foregikk volden, slik Øystein Rian trekker frem i *Sensuren i Danmark-Norge*, rettet mot egne samfunnsgrupper.³²¹ Volden var ingen direkte trussel mot statens makthegemoni. Volden var derimot en trussel mot den kristne moral. Det verdslige lovverket var basert på arkaisk rett, og religionen gjennomsyret samfunnet. Man fryktet at brudd kristenretten skulle bringe guds vrede. Både på den dømtes etterkommere, men også hele lokalsamfunnet.³²² Dette var bakgrunnen for stigmatiseringen av voldshandlinger, som igjen førte til at vold og drap ble gjort æresløst. Blant annet ble drapsmenn gravlagt utenfor kirkegården, noe som ikke bare innebar en ekskludering fra det kristne fellesskap, men innebar også evig fortapelse for den henrettedes sjel.³²³ Dette er dog ikke unikt for vold. Sett fra kristenretten, anså statsmakten leiermål som en like stor trussel. Utenomekteskapelige relasjoner var truet selve samfunnsordenen, og kunne føre til et samfunnsmessig forfall.³²⁴ I det religiøse samfunnet, var det derfor lite forskjell i vold og leiermål, som begge utgjorde en fare for statsmakten på hver sin måte.

Kanskje kan forskjellen i kriminalitetsutvikling ha en materiell forklaring. Sandvik trekker frem at leiermålsbruddene fra 1600- til 1800-tallet kan ha en sammenheng med manglende ressurser. Når man ikke hadde ressurser til å gjennomføre vielsen, ble denne utsatt.³²⁵ Det er ikke utenkelig at dette har påvirket kriminalitetsmønsteret. Rian viser hvordan 1600-tallet var en periode med et økende skattepress, og hvor statens skatteinntekter mellom 1560/70 og

---

³²⁰ Sandvik, 2005. s. 143.

³²¹ Rian, 1992. s. 129-130.

³²² Dørum, 2022b. s. 48.

³²³ Høgsaas, 2023. s. 92.

³²⁴ Telste, 1993. s. 110.

³²⁵ Sandvik, 2005. s. 143.

1690 skal ha seksdoblet seg.³²⁶ Skattepresset toppet seg derimot rundt 1670-tallet.³²⁷ Et økt skattepress vil ha påvirket bøndenes ressuroverskudd. Dette kan igjen ha ført til at bøndene ikke klarte å betale avgiftene til presten. Bøndene måtte både få trolovelsen lyst for menigheten, men også betale for selve vielsen. I sakfallslistene for Oppland har jeg funnet tilfeller der ekte leiermål ble omgjort til løse leiermål, fordi paret var trolovet i flere år uten å gifte seg. Som Iver Eriksen Årnes som ble bøtelagt 15 rikdsaler 3 ort for han «tol forig foget 9 ort paa det hand schulle Egte quindfolchet, som ej scheede».³²⁸ Hvorvidt dette var et resultat av manglende ressurser, eller om dette var et forsøk på å få boten redusert ved å troloves, vites ikke. Det viser allikevel at et par kunne være trolovet i så lang tid at prestene anså ekteskapsløftet som brutt.

Jeg mener allikevel at forskjellene i kriminalitetsutviklingen i vold og leiermål må sees som en sammenheng med bygdenormene. Sandnes siterer Jacques Le Goff, som hevdet at: «Mentalitetens historie er historien om historiens treghet».³²⁹ Her vil jeg hevde at vi må ta høyde for bøndenes vilje til å endre holdninger og handlingsmønster. Det er tydelig at bøndene så gunsten i å redusere voldsbruk, og så gunsten i færre drap. Noe som må ha bidratt å redusere antall skadde og drepte som følge av ulike voldshandlinger. I leiermålsutviklingen ser vi derimot en sterkere rettslig konservativ holdning, og en sterkere kontinuitet fra den gamle ekteskapsinstitusjonen. Det er flere faktorer som spiller inn her. For det første, var ikke vielsen et påkrevd i henhold til den gamle ekteskapstradisjonen. Ekteskapet var fullbyrdet etter festerølet. Et leiermål begått etter festerølet, ble derfor ikke ansett som et leiermål ifølge bøndenes tradisjon. Dette var snarere starten på et ekteskapeleg samliv. Videre innebar leiermålet også et løfte om ekteskap i bygdenormene. Å begå leiermål med en kvinne og deretter nekte å gifte seg med henne, var ifølge gammelrett møkrenkelse. Noe som skulle bøtes med en kompensasjon til kvinnen og hennes familie.³³⁰ Avslutningsvis var også den gravide brud et statussymbol. En gravid brud viste for både slekt og lokalsamfunn at jenta var fruktbar, og kunne bære barn for ektemannen.³³¹

Det er liten tvil om at dette bygdenormene har utfordret statsmakten, og at bøndene ikke har hatt en vilje til å endre handlingsmønster og mentalitet. I Oppland ser man at staten lyktes i å kriminalisere leiermål fra et rettslig perspektiv. Statsmakten klarte å innføre en ny rettskultur,

---

³²⁶ Rian, 1992. s. 122.

³²⁷ Rian, 1992. s. 123.

³²⁸ Nedrud, 2017. s. 248.

³²⁹ Sandnes, 1990. s. 118.

³³⁰ Telste, 1993. s. 18-19.

³³¹ Sogner, 2005. s. 260.

med økte bøter til både kvinnen og mannen. Dette gjenspeiles i økningen i seksuallovbruddenes antall og andel. På samme tid viser den stadig høye andelen seksuallovbrudd at statsmakten ikke klarte å overvinne bygdenormene. Selv om maktstaten klarte å innføre rettslige endringer, overlevde den tradisjonelle ekteskapsforståelsen der ekteskapet var en rent lokalrettslig avtale, frem til 1700-tallet.

5. Motstand mot øvrigheten – gamle retter og nye plikter

Frem til nå har fokuset vært rettet mot hvordan kongemakten har måtte ta i bruk ulike strategier og tilnærminger i kriminaliseringen av undersåttene. La oss nå rette fokuset mot samspillet mellom bygdenormene og kongemakten, og hvorvidt undersåttene hadde noen påvirkningsmulighet i 1600-tallets politiske system. Dette gjennom å belyse hvordan bygdesamfunnene viste sin misnøye mot øvrigheten. 1600-tallets politiske system kan gjerne framstå som et system styrt fra ovenfra og ned, hvor bøndene var forventet å være lovlige og underdanige. Til gjengjeld var kongen forventet å være streng og rettferdig. Et system vi i dag kaller paternalisme, hvor kongen ble ansett som samfunnets far.³³² I denne ideologien, ble den statlige inngripen i undersåttenes hverdagsliv beskrevet som en gjerning gjort av godhet. Kongen skulle beskytte sine undersåtter mot trusler utenfra og individer som begikk misgjerninger.³³³ Dette betyr ikke at undersåttene var en utelukkende passiv gruppe, uten noen form for makt og påvirkningsmuligheter. Statsmakten ble også påvirket av undersåttene og deres interesser.³³⁴ Steinar Imsen bruker begrepet «bondekommunalisme» for å beskrive ideologien som preget bygdesamfunnene. Dette var en ideologi som fremmet bøndenes påvirkningskraft og samhold, og innebar en rekke lovlige eller anerkjente påvirkningskanaler. På tinget kunne bøndene møte og forhandle med øvrigheten. Dette innebar blant annet å vise sin misnøye mot forordninger og nye skatter, men også mot individer i embetsstanden.³³⁵ Bøndene kunne også sende supplikker til både kongen og stattholderen. Dette var klagebrev og bønner, som representerte bygdas forhold til embetsmenn, skattematrikler, soldatutskrivning og andre saker.³³⁶

Samtidig besatt bøndene også et annet pressmiddel: de kunne yte hverdagsmotstand. Denne hverdagsmotstanden, som i seg selv var ulovlig, ble godtatt av øvrigheten så lenge den fulgte visse spilleregler. Dette var ytterligere en mulighet til å vise sin misnøye mot nye plikter og krav, og representerer en tidlig form for legalisme.³³⁷ Denne motstanden ble av Eva Österberg beskrevet som en rekke handlinger bøndene utøvde for å vise sin misnøye mot plikter og byrder. Dette kunne være handlinger som arbeidsnekt, apati og stillhet, skattenekt, uro på

---

³³² Bjerkås, 2018. s. 56.

³³³ Sandmo, 1999. s. 195.

³³⁴ Dørum, 2022b. s. 45.

³³⁵ Imsen, 1995. s. 66-67.

³³⁶ Fladby, 1986. s. 208.

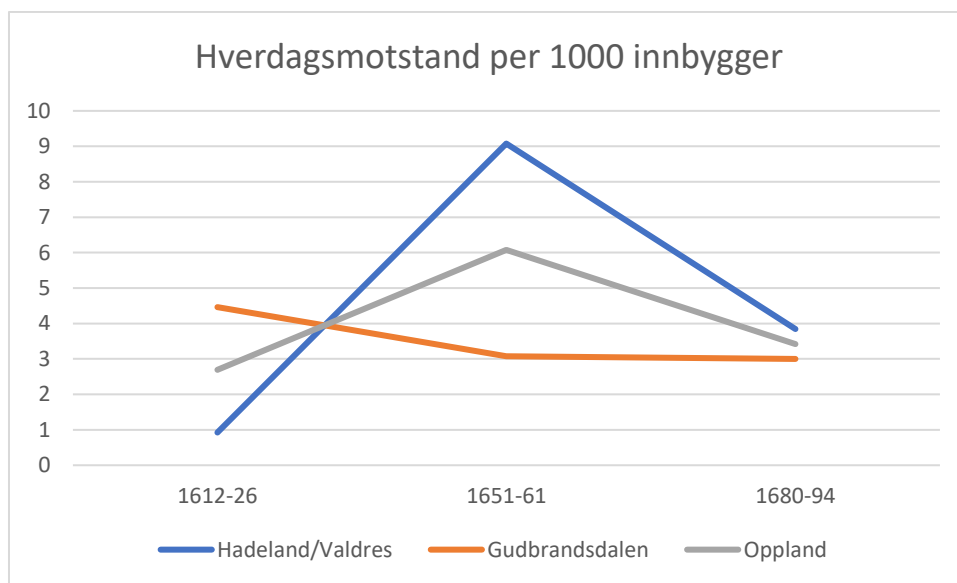
³³⁷ Dørum, 2022b. s. 46.

tinget eller i de meste ekstreme tilfellene opprør.³³⁸ Hvordan framsto bondemotstanden i Oppland, og hvordan ble den møtt av øvrigheten?

5.1 Hverdagsmotstand i Oppland – legalisme i praksis

Motstand mot øvrigheten var den neststørste kriminalitetskategorien i Oppland gjennom 1600-tallet, og utgjør snau 24% av bøtene i 1612-94. Ser man på andelen gjennom de tre periodene, finner man at denne kriminalitetskategorien gikk fra 32% i første periode, 28% i midtre periode, til 12,8% i siste periode av århundret.³³⁹ En kurve som følger en relativ lik linje som Agder-tallene, som også minsket fra 28% til 18%.³⁴⁰ Jeg vil her belyse hverdagsmotstanden slik den fremtrer i Oppland. Det vil si opposisjonsbruddene som ikke er en del av større aksjoner og åpne konflikter mellom allmuen og øvrigheten, men mindre og mer hverdagslige utløp for opposisjon. Ser på man på antallet bøter for hverdagsmotstand, slik vist i figuren under, finner man at Gudbrandsdalen hadde et relativt stabilt antall opposisjonslovbrudd i siste halvdel av 1600-tallet. Figuren viser at kriminalitetstoppen i Gudbrandsdalen var i begynnelsen av århundret, og forble stabilt på rundt 3 opposisjonsbrudd per 1000 innbygger i siste halvdel. Hadeland/Valdres så derimot en kraftig økning i antall lovbrudd inn midtre periode, før den falt igjen mot slutten av århundret.

Figur 11: Bøter for hverdagsmotstand per 1000 innbygger. Figuren tar bare med hverdagsmotstanden, og ekskluderer bøter i forbindelse med større bondeaksjoner.

³³⁸ Österberg, 1991. s. 189.

³³⁹ Se tabell 1, s. 16.

³⁴⁰ Sødal, 2010. s. 42.

Knut Dørum kategoriserer bondemotstand i 4 hovedgrupper: motstand som følge av at gamle plikter og lover ble krenket, maktmisbruk av øvrighetens embetsstand, nye og urettmessige plikter og byrder og matopptøyer.³⁴¹ De norske bøndene karakteriseres som rettslig konservative, og opposisjonsbruddene har en klar legalistisk karakter. I dette ligger det at opposisjonen ble rettet mot spesifikke plikter og ytelser bøndene anså som urettmessig på bakgrunn av gammel rett og sedvane.³⁴² Særlig møtte nye skattepålegg som ikke kunne forankres i gammel rett motstand.³⁴³ Denne legalismen kommer også til uttrykk blant opplandsbøndene. Opposisjonsbruddene i Gudbrandsdalen i 1612-26 er særlig preget av to former for hverdagsmotstand: skyssnekt og stevnefall, og som utgjør de to typene hverdagsmotstand jeg vil vektlegge i dette kapitlet.

Skyssnekt har vært en upopulær plikt blant gudbrandsdalsbøndene, og noe man ønsket å unngå. I 1578 skal allmuen i Lesja ha sendt inn en begjæring til herredagen, hvor de ba om en lignende ordning som naboene i Oppdal. Allmuen ønsket å slippe skyssplikt, alternativt å være unnlatt fra all kongeskatt.³⁴⁴ Bøndene fra Lesja viste til et kongebrev fra 1389, der bøndene i Oppdal slapp unna leidangsskatten som kompensasjon for utgiftene skyssplikten påla allmuen. Dette ble senere omgjort til fritakelse fra å stille soldater til mønstring i fredstid, en gode oppdalingene beholdt frem til 1752.³⁴⁵ For oppdalsbøndene, krevde skyssplikten å føre øvrighetspersoner over Dovrefjell, en reise som var krevende i tid og ressurser. Samtidig som veiholdet over fjellet bar med seg store byrder.³⁴⁶ Den gamle retten skulle derfor være en kompensasjon for disse byrdene, og fortsatt i skattematriklen fra 1647 var gårdsbrukene i Oppdal «frj for schatt».³⁴⁷

Bøndene fra Lesja presenterte en argumentasjon som bar klare preg av legalisme. Lesja, som utgjør Gudbrandsdalens nordligste områder på grensen til Oppdal, mente at deres situasjon var lignende som oppdalsbøndenes. Blant annet hadde Lesjas befolkning enkelte av de samme godene som oppdalsbøndene, og var selv lenge fritatt å stille soldater på militærøvelser i fredstid.³⁴⁸ I et håp om å lette byrdene som kom med skyssplikten, begrunnet bøndene dette i en rettspraksis med sine røtter i 1300-tallet. Denne holdningen ser ikke ut til å ha forsvunnet

---

³⁴¹ Dørum, 2016. s. 60.

³⁴² Dørum & Bjerkås, 2017. s. 480.

³⁴³ Sandnes, 1990. s. 97.

³⁴⁴ Thomle, 1893. s. 299-300.

³⁴⁵ Dørum, 2022a. s. 192.

³⁴⁶ Bjørkvik, 2002. s. 152.

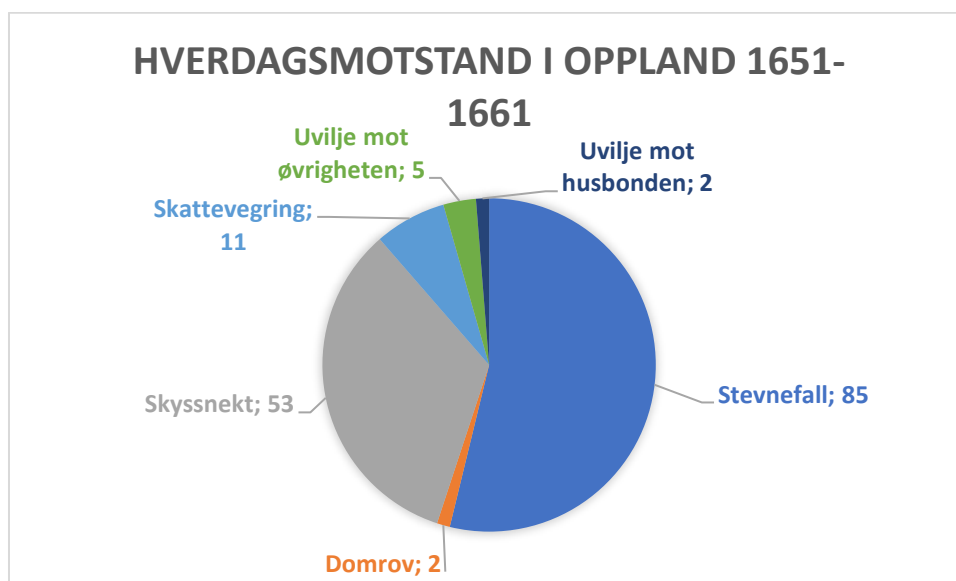
³⁴⁷ Fladby & Schou, 1974. s. 113-119.

³⁴⁸ Dørum, 2022a. s. 202.

etter 1578. I sikt- og sakfallslistene for 1622/23 finner man 10 personer dømt for skyssnekt. 6 av disse var bønder fra Lesja, som skal ha nektet å skyssse Lauritz Christensen, fogden på Sunnmøre.³⁴⁹ De resterende 4 bøndene var bønder fra Ringeby som nektet å stille hester.³⁵⁰ Dette står som et eksempel på hvordan de norske bøndene handlet etter en rettslig konservativ mentalitet. Bøndene gjennomførte plikter og byrder som ble ansett som legitime fra gammel rett, men ytte motstand mot plikter og byrder de anså som urimelige.³⁵¹ Allikevel var det viktig at denne motstanden ble begrunnet godt, hvis ikke risikerte bøndene å mota harde straffer. Legalisme ble dermed et middel bøndene tok i bruk, for å sikre seg støtte hos embetsverket.³⁵²

5.1.1 En lensmannsstevnings uteblivelse – stevnefall

Antall bøter for hverdagsmotstand per 1000 innbygger toppet ser i 1651/61, og i denne perioden var stevnefall den mest fremtredende formen for hverdagsmotstand. Det samme som i Løylands tall for Agder.³⁵³ Stevnefall, eller å ikke stille på tinget når en var stevnet, viser seg som et hyppig lovbrudd, men hvorfor stilte valgte bøndene å ikke stille på tinget?

Figur 12: Fordelingen av hverdagsmotstand i Oppland 1651-1661.

Et av svarene på dette, kan være at bøtesummene for stevnefall var små. Boten var 1 mark sølv, eller ½ riksdaler.³⁵⁴ Man finner flere eksempler i bøtelistene på bønder som var stevnet

³⁴⁹ Nedrud, 2017. s. 63.

³⁵⁰ Nedrud, 2017. s. 60.

³⁵¹ Sandnes, 1990. s. 118.

³⁵² Dørum, 2022b. s. 51.

³⁵³ Løyland, 1992. s. 73-74.

³⁵⁴ Sødal, 2010. s. 62.

for mindre forseelser, men som ikke møtte opp på tinget. I 1681 ble blant annet Kristen Gille stevnet for retten «formedelst schydsferds nechtelse ey mötte, heller sit forfald loed liuse».³⁵⁵ Fordi Kristen unnlot å møte uten å lyse sitt frafall, og ble han idømt en bot for stevnefall, ½ riksdaler. I flere tilfeller ser man at bøndene som ikke møtte på tinget i mindre saker, slapp unna med utelukkende en bot for stevnefall. Et ytterligere eksempel på dette finner man i 1657/58-årgangen, der Kristoffer Vien var stevnet for et ulovlig tak av naboen hest. Kristoffer unnlot på sin side å møte opp, men slapp unna med ½ riksdaler i bot.³⁵⁶ Slik Terje Sødal også argumenterer for, tyder dette på at bøndene som ble stevnet for mindre lovbrudd ikke så hensikten i å bruke tid og ressurser på å møte opp.³⁵⁷ Tiden det tok å komme seg til og fra tingstua, samt tiden man brukte inne i tingstua var ikke verdt bryderiet i saker som omhandlet mindre forseelser. Man betalte derfor heller ½ riksdaler for å slippe. At man i slike tilfeller slapp unna med bare en stevnefallsbot, tyder også på øvrigheten ikke brukte store ressurser på å rettsforfølge individer som ikke møtte opp for små forseelser.

Dette blir tydeligere når man ser på tilfeller der den stevnede ikke møtte opp i større og mer omfattende saker. Her kunne stevnefallet få større økonomiske konsekvenser. I 1659/60 ble Guttorm Bratt stevnet for retten i en gjeldssak. Guttorm hadde «adschillige giæld» som sto ubetalte til Karsten Gefle.³⁵⁸ Guttorm valgte å ikke møte opp på tinget, og for forseelsen ble han idømt 8 ørtuger og 13 mark sølv. Stevnefall i større saker virker dermed å ha blitt straffet strengere enn ved mindre forseelser. Man kan allikevel ikke forklare stevnefallene som ene og alene et resultat av manglende vilje, og Margit Løyland viser at dette også kunne være en taktikk tatt i bruk for å unngå å idømmes straffer man visste man ikke kunne betale. Løyland beskriver økningen i stevnefall som et resultat av bøndenes stadig mer vanskeligstilte økonomiske situasjon. Når bøndene ble stevnet for en forseelse de visste de ikke kunne betale, ble stevnefall et forsøk på å slippe unna med en enkel stevnefallsbot.³⁵⁹ Alternativt kunne stevnefall også være en mulighet for å slippe å stille i saker som kunne være potensielt vanærende eller stigmatiserende. I 1681 ble blant annet Hans Erlandsen Roden stevnet for et leiermål, men unnlot å møte i retten.³⁶⁰ På samme måte, kan man i 1681 finne Erik Knutsen Bjørnsgård, som ble stevnet for leiermål i nærskyldte ledd. Erik valgte i likhet med Hans

---

³⁵⁵ Nedrud, 2016. s. 346.

³⁵⁶ Nedrud, 2016. s. 289.

³⁵⁷ Sødal, 2010. s. 61.

³⁵⁸ Nedrud, 2016. s. 305.

³⁵⁹ Løyland, 1992. s. 78.

³⁶⁰ Nedrud, 2016. s. 347.

Erlandsen å ikke møte, og ble bøtelagt for stevnefall.³⁶¹ Stevnefall kunne derfor være et resultat av at bøndene ikke hadde vilje til å sette av tid til å stille i tingstua for en mindre forseelse, men også som et taktisk forsøk på å unngå straff. Det kunne være et forsøk på å slippe å stille i tingstua og dermed måtte svare for en sak som virket vanærende, men også et forsøk på å unngå en straff som ville forverre ens egen økonomiske situasjon.

5.1.2 Uvilje fra 1651 – en farlig skyssferd?

Ved siden av stevnefall, er også Hadeland/Valdres preget av en mengde skyssnekt. Av 53 bøter for skyssnekt i Oppland i perioden 1651-1661, fant 36 sted i Hadeland/Valdres. Vi har tidligere sett på hvordan bøndene i Gudbrandsdalen argumenterte for å få reduserte ytelser som følge av den lange reiseveien skyssplikten medførte. I likhet med Gudbrandsdalen, forsøkte også allmuen i Hadeland/Valdres å motta lettelser på samme grunnlag. Ved den samme herredagen som gudbrandsdølenes supplikk, finner man en supplikk der «fjeldmenden vdj Øde kircke szogenn udj Obdall och Vallers»³⁶² klaget på skyssplikten. Bøndene anså denne ferden som for risikabel på vinterstid. Bøndene begrunnet dette i at forholdene over Valdresfløya og Filefjell var så dårlige i vintermånedene, at bøndene måtte grave seg ned i snøen i opptil 3 dager av gangen. Flere skulle ifølge allmuen ha mistet livet. For dette fikk bøndene medhold hos herredagen, som fastslo at bøndene var pliktige til å gi husrom til reisende frem til fjellet ble fremkommelig. Bare ved tilfeller der reisen hastet, var bøndene pålagt å gi skyss over fjellet på vinterstid.³⁶³ Allmuen i Vang skrev også lignende klagemål. Fjellterrenget skapte vanskeligheter for hesten gjennom store deler av året. Bøndene måtte derfor bære bagasjen over fjellet, fremfor å stille med hester.³⁶⁴ Særlig frustrerte var valdresbøndene derimot over å måtte bistå med å få «kongl. Ma.s penge»,³⁶⁵ det vil si skatte- og tollinntektene fra Bergen, over Filefjell.

Nettopp denne motviljen får utslag i 1653/54-årgangen. I denne årgangen ble 6 personer fra Slidre og 9 personer fra Odal dømt for nettopp skyssnekt.³⁶⁶ Alle de dømte skal ha nektet å bistå da øvrigheten skulle frakte toll- og skattepengene fra Bergen til Akershus. Også skyss av enkeltpersoner skapte problemer for valdrisene. I 1659/60 nektet 6 bønder i Vang å gi Sophia Bjelke skyss, tross at bøndene var beordret av stattholderen å bistå.³⁶⁷ Denne motviljen, i

---

³⁶¹ Nedrud, 2017. s. 299.

³⁶² Thomle, 1893. s. 296.

³⁶³ Thomle, 1893. s. 296.

³⁶⁴ Rogan, 1986. s. 24-25.

³⁶⁵ Sitert i Lillebrænd, 1973. s. 213.

³⁶⁶ Nedrud, 2016. s. 269-270.

³⁶⁷ Nedrud, 2016. s. 306.

likhet med Gudbrandsdalen, har direkte sammenheng med et ønske om skatteletter. Bøndene i Valdres viste derimot ikke til et konkret kongebrev, men til at bøndene ved en tidligere anledning fikk skattelette for å kompensere for byrdene fjellferden sto for. Lettelserne bøndene viste til var en rekke kort- og langvarige skatteletter i enkeltperioder. Blant annet ble bøndene i Vang i 1639-1643 fritatt byggingsskatten, og Øye fikk fra 1648 betale halv skatt i forbindelse med en ny postrute som medførte økende reise.³⁶⁸ Flere slike klagebrev og supplikker ble skrevet på 1660-tallet, til både futer og stattholder. Alle med samme argumentasjon: bøndene viste til sin vanskeligstilte posisjon som følge av skyssplikten over fjellet, og ba om skatteletter på samme måte som i 1639-43. Valdresenes argumentasjon var bunnet ut i en rettighet de tidligere hadde hatt, om kun midlertidig, og bøndene fikk medhold først i 1689. I en permanent resolusjon fikk vangsboendene redusert skatten med en tredjedel.³⁶⁹

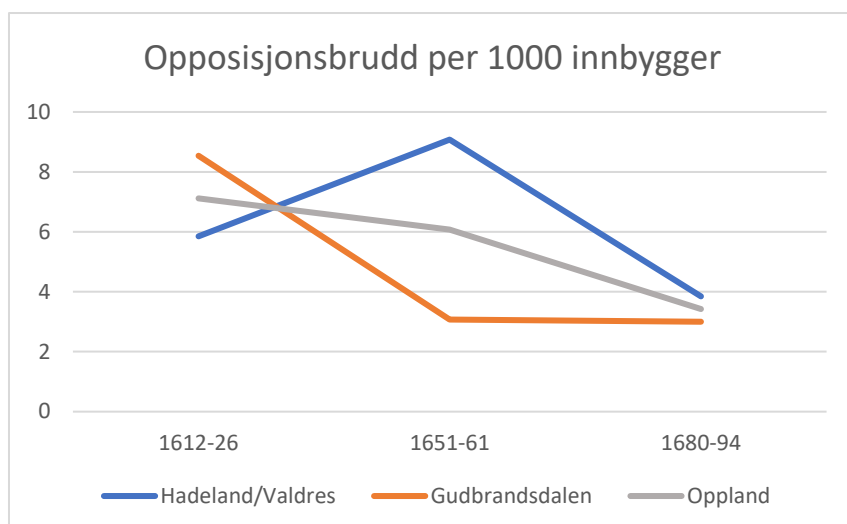
5.2 Aksjoner og opprør på tidlig 1600-tall

Til nå har fokuset vært rettet mot de hverdagslige opposisjonsbruddene, og hvordan bøndene viste sin misnøye ovenfor øvrigheten gjennom mildere ulydighetshandlinger. Selv om bøndene sjeldent gjennomførte større aksjoner, vil dette delkapitlet forsøke å vise hvordan to slike aksjoner fant sted i Oppland i begynnelsen av århundret. Figuren nedenfor viser det totale antallet opposisjonsbrudd, både hverdagsmotstand og større aksjoner. Sammenlignet med figur 12 over, ser man at bondeaksjonene utgjør en stor andel av opposisjonsbruddene i tidlig periode. Dette dreier seg hovedsakelig om to aksjoner: desertering ved Kalmarkrigen og en bondeaksjon i Gudbrandsdalen.

---

³⁶⁸ Lillebrænd, 1973. s. 200.

³⁶⁹ Lillebrænd, 1973. s. 201.

Figur 13: Antall opposisjonsbøter i Oppland per 1000 innbygger. Figuren inneholder både hverdagsmotstand og større bondeaksjoner.

5.2.1 Desertering i Hadeland/Valdres

Hadeland/Valdres har 67 bøter kategorisert som uvilje mot øvrigheten, hvorav 64 bøter finner sted i 1614/15-årgangen. Vi kan blant annet lese at «Henning Lauridssönn boesiddendis paa enn lidenn ødegaard, nemblig Holmstad for hannd uden for loff och minde affrömppte Leyerenn udj forledenn feigde, penninge – 14 rdl». ³⁷⁰ Henning Lauritssen, som 63 andre, deserterte under Kalmarkrigen og ble dømt for å ha «forlatt militærleiren uten øverstes tillatelse». ³⁷¹ Ifølge CIV 1604 skulle man for en slik handling straffes med fredløshet og døden. ³⁷² Det er allikevel tydelig at staten ikke kunne dømme alle som deserterte til døden, særlig når dette tilsier 64 henrettelser i ett fogderi. Ifølge Terje Sødal ble bøndene som deserterert lyst fredløse, men fikk umiddelbart muligheten til å kjøpe sin fred tilbake gjennom en bot på rundt 10 riksdaler. ³⁷³

Det er interessant å bemerke at alle deserteringsbøtene er sentrert rundt flatbygdene langs Mjøsa, i distriktet nærmest svenskegrensa. Samtlige av de 64 deserteringsbøtene ble idømt i Hadeland, Toten, Vardal og Biri og Land, ingen i Valdres-distriktet. ³⁷⁴ Det kan være flere grunner til dette. En mulig grunn er at dette er desertører som ble fanget opp på vei sørover, og dermed stoppet og dømt langs Mjøsbygdene. Sammenligner man derimot deserteringsbøtene og skattematriklen fra 1647, finner man at de fleste bøtene som eksplisitt

³⁷⁰ Nedrud, 2016. s. 10.

³⁷¹ Nedrud, 2016. s. 11.

³⁷² Ser digital versjon av CIV 1604, Landvernbolken kapittel 3. s. 26.

³⁷³ Sødal, 2010. s. 57.

³⁷⁴ Bøtene kan sees i Nedrud, 2016. s. 9-13.

nevner stedsnavn er fra Oppland. Blant annet nevnes Holmstad og Alm,³⁷⁵ gårder i Toten prestegjeld.³⁷⁶ Eller en person ved navn Torstein Alseth,³⁷⁷ et gårdsnavn fra Biri.³⁷⁸ Mye tyder derfor på at, om ikke alle desertørene var fra flatbygdene, så var en del av de bøtelagte flatbygdingene. En annen forklaring kan derfor være den relative nærheten og fremkommeligheten i disse bygdene. Det kan ha vært både enklere og raskere for bøndene i Mjøsbygdene å komme seg hjem, enn det var for bøndene i dalstrøkene i Valdres.

I sin bok viser Terje Sødal til Råbyggelag, som nektet å sende soldater i krig begrunnet i gammel tradisjon. Ifølge gammel rett skal Råbyggelag ha sluppet leidangsplikten, til gjengjeld ble området pålagt ekstra skatt. En sedvane bygdesamfunnet holdt ved, og brukte som begrunnelse for å ikke sende soldater til Svinesund i 1611. Allmuen i Råbyggelag argumenterte for at de kun var pålagt å forsvare eget distrikt, og bøndene presiserte at de var klare til å forsvare lenet om svenskene angrep Råbyggelag. De var derfor ikke pålagt å stille soldater.³⁷⁹ Ifølge Valdres bygdebok skal også Valdres ha hatt en lignende løsning på leidangtjenesten i middelalderen. Valdres skal ha også sluppet å stille i leidangtjenesten, men betalte derimot en ekstra skatt.³⁸⁰ Hvorvidt Valdres-bøndene brukte dette som argumentasjon for å slippe militærtjeneste under Kalmarkrigen, har jeg ikke funnet noen bekræftelse på. Man ser blant annet at bøndene i Råbyggelag ble dømt av herredagen for militærnekten. I dombøkene fra herredagen i Skien i 1613, kan man lese at bøndene i Råbyggelag ble idømt halve boet som straff for å ikke stille soldater.³⁸¹ Ingen lignende sak ble tatt opp for dalbygdene i Oppland.³⁸² Derimot ser bøndene i Vang ut til å ha vært fritatt fra å sende soldater til mønstring, igjen som kompensasjon for veiholdet og skyssplikten over Filefjell.³⁸³ Hvorvidt dette betød at valdrisene var unntatt å stille soldater i krigstid på samme måte som lærdølene, får man ingen opplysninger om. Allikevel tyder dette på at valdrisenes situasjon skilte seg noe fra setesdølene og indre Agder. Hvor Valdres ikke ble straffeforfulgt for å nekte å sende soldater til å forsvare riket.

---

³⁷⁵ Nedrud, 2016. s. 10.

³⁷⁶ Fladby & Try, 1970. s. 42 & 38.

³⁷⁷ Nedrud, 2016. s. 11.

³⁷⁸ Fladby & Try, 1970. s. 50.

³⁷⁹ Sødal, 2010. s. 56.

³⁸⁰ Lillebrænd, 1973. s. 82.

³⁸¹ Thomle, 1907. s. 54.

³⁸² Thomle, 1907. s. 210-215.

³⁸³ Dørum, 2022a. s. 211.

På den andre siden var bøndene som ble idømt en straff for å ha vært «hiemlöben».³⁸⁴ Soldatene hadde dermed stilt til tjeneste, men så desertert. Ifølge CIV 1604 var bøndene pålagt å forsvare riket, argumenterer Sødal. Men da det som skulle være forsvarsstyrker i Svinesund, i økende grad så ut til å bli en angrepsstyrke som skulle angripe Sverige, deserterte en betydelig mengde av bøndene.³⁸⁵ Det er ikke utenkelig at det kan være en sammenheng her. Sødal skriver videre at dette medførte 10 riksdaler for å kjøpe sin fred tilbake.³⁸⁶ En sum tilsvarende den bøndene i Hadeland og flatbygdene betalte. Bøtene varierte i alt fra 6 ½ riksdaler av ytterste formue, til 14 riksdaler.³⁸⁷ Det tyder altså på at vi her har med massedesertering, og sakfallslistene viser blant annet at 18 soldater fra Land ble dømt for å forlate leieren på samme tid,³⁸⁸ på samme måte som 14 personer fra Hadeland³⁸⁹ og 15 personer fra Vardal og Biri.³⁹⁰

Vi ser her tegn til en forhandlingsstat. Istedenfor å henrette alle desertørene, ga myndighetene en mulighet til å kjøpe tilbake freden. Desertørene måtte dermed godta en straff for sine handlinger, men slapp unna med livet i behold. Øystein Rian kaller dette på sin side for «taktisk mildhet». Staten kunne ikke henrette alle sine undersåtter, men likeså viktig kunne desertering ikke stå ustraffet. Ved å la bøndene bøte for motstand som i teorien var ubotamål, slapp statsmakten å benytte store ressurser på å henrette et stort antall bønder. Samtidig som det sikret inntekter i form av bøter.³⁹¹ Dette er også et tegn på samfunnets paternalistiske ideologi. Bøndene var forventet å underlegge seg lydighetsideologien, og skulle være lydige mot sin konge. Brudd på dette ble møtt med strenge straffer. Kongen var likevel omsorgsfull og rettferdig, og de harde straffene ble gjerne formildet over tid. «Kongen som streng og tuktende, men også mild og nådig far» slik Trond Bjerkås beskriver det.³⁹² Dette tar her form i at bøndene ble dømt fredløse, en ytterst streng straff. Derimot fikk man kjøpe sin fred tilbake, en måte for kongemakten å fremstå som kjærlig ovenfor undersåttene.

5.2.2 Supplikker og opprør i Gudbrandsdalen

Supplikker var, som tidligere nevnt, en viktig del av samhandlingen mellom øvrighet og allmue. Dette var bøndenes måte å vise misnøye mot ulike sider ved statsmaktens forvaltning.

---

³⁸⁴ Nedrud, 2016. s. 11.

³⁸⁵ Sødal, 2010. s. 57.

³⁸⁶ Sødal, 2010. s. 57.

³⁸⁷ Se bøtene i Nedrud, 2016. s. 9-13.

³⁸⁸ Nedrud, 2016. s. 11-12.

³⁸⁹ Nedrud, 2016. s. 9.

³⁹⁰ Nedrud, 2016. s. 11.

³⁹¹ Rian, 2020. s. 101.

³⁹² Bjerkås, 2018. s. 57.

Ofte ville klagebrevene stamme fra en misnøye mot økende byrder og nye krav som fremsto urimelige. Dette var bøndenes forsøk på å reversere bestemmelser, eller skaffe seg støtte hos embetsstanden.³⁹³ Både Fladby og Rian ser supplikkene som et ledd i å minske konfliktnivået mellom kongemakten og undersåttene. Fladby, som representerer et interaksjonsperspektiv, ser supplikkene som en ventil for misnøye. Det tillot statsmakten å høre bøndenes misnøye før dette brygget til åpen konflikt. Videre ga dette staten mulighet til å minske bruken av harde maktmidler for å tvinge undersåttene i lydighet, og tillot statsmakten å inngå kompromisser som holdt befolkningen i sjakk.³⁹⁴ Rian går et steg videre, og ser supplikkene som undersåttenes bønn, ikke som krav. Supplikkene bidro til å opphøye kongen, ved å forsterke ideen om at det var nettopp kongen som kunne endre deres livssituasjon.³⁹⁵ Dette fungerte som en underbyggelse av den paternalistiske ideologien. Det var derimot visse regler som skulle oppfylles for at en supplikk var anerkjent og lovlig. Blant annet skulle supplikken være skrevet av embetsmenn eller andre utvalgte skrivere på vegne av allmuen, og i de fleste tilfeller var det sorenskriveren skrev supplikken. Ble supplikken ansett som løgnaktig eller unødvendig, kunne de undertegnede bøndene bli møtt med straff.³⁹⁶ Dette ser ut til å være tilfeller i 1616/17, der 47 mennesker i Ringeby og Fron ble dømt i lagretten for å «till senaste Herredauge wdj Osloe, haffuer wdschiekede enn Suplication [...] och ellers wdj Anndre maader, haffuer werret Aarsag, till Samme stempling och opröer».³⁹⁷

Den «seneste herredagen i Oslo» var på dette tidspunktet 1610. I domprotokollen fra denne herredagssesjonen, ser det ikke ut til at supplikkene fra gudbrandsdalsbøndene ble behandlet.³⁹⁸ Dette antyder at supplikken ble ansett som unødvendig, og de undertegnede bøndene ble alle idømt 8 ørtuger og 13 mark sølv. Videre skal de ifølge bøtene ha startet uroligheter da denne ble avslått. Kildematerialet mangler noen beskrivelse av hva disse urolighetene var, og tingbøkene er ikke bevart i området i dette tidsrommet.³⁹⁹ Dette gjør det vanskelig å presisere hva «opprøret» er, og hvor alvorlig det har framstått for staten. Allikevel ser man en aksjon som har involvert en mengde mennesker i både Ringeby og Fron. Hvor mennene direkte involvert ble stilt til ansvar for både supplikken i seg selv, men også den påfølgende reaksjonen. Man kan allikevel tenke seg aksjonen som her ble betegnet som et

---

³⁹³ Fladby, 1986. s. 211.

³⁹⁴ Fladby, 1986. s. 212.

³⁹⁵ Rian, 2020. s. 627.

³⁹⁶ Rian, 2020. s. 158.

³⁹⁷ Nedrud, 2017. s. 28.

³⁹⁸ Thomle, 1904.

³⁹⁹ Brendnes, 2022. s. 13-14.

opprør, har vært en form for nekt av plikter og ytelser. I samme årgang, 1616/17, finner man 13 bøter jeg har valgt å plassere som uvilje mot husbonden. Dette var personer som nektet å gjennomføre pliktarbeid, som forsømte vedlikehold av kongsgården eller husmannsplassen eller simpelthen fraflyttet bruket uten lov.⁴⁰⁰ Gudbrandsdalen og Hadeland/Valdres har til sammen 19 lovbrudd kategorisert som uvilje mot husbonden, hvorav 13 fant sted i 1616/17-årgangen for Gudbrandsdalen.

Dette er bøter som varierer i både innhold og sum, men et fellestrekk for de 13 bøkene er at de omhandler forsømmelse av arbeid eller plikter. I denne årgangen finner man blant annet Ola Forset, som ble dømt 1 ½ riksdaler fordi taket på et fehus på gården var forfalt,⁴⁰¹ Rasmus Boye som ble bøtelagt 2 riksdaler for å ha latt en stall forfalle⁴⁰² eller Mikael Torsteinsen som flyttet fra, og forlot sin halvgård uten lov. Han ble derfor bøtelagt 3 ½ riksdaler.⁴⁰³ Det er ingen samsvar mellom enkeltpersonene dømt for å signere supplikkene, og personene som ble dømt for forsømmelse av eiendom. Allikevel var det å nekte å utføre byrder og plikter pålagt av øvrigheten, et av virkemidlene bøndene benyttet for å vise sin misnøye.⁴⁰⁴ Med tanke på at hovedvekten bøter for uvilje mot husbonden forekommer samme år som «opprøret», vil jeg forsiktig argumentere for at pliktforsømmelsen har en sammenheng med supplikkene. Hvorvidt det var en planlagt og organisert aksjon, eller en spontan reaksjon, kan jeg ikke konkludere med ut ifra kildegrunnet tilgjengelig. Allikevel viser materialet at bøndene virker å ha tatt i bruk midlene de hadde for å vise sin misnøye.

Å reise bøndene i bondeaksjoner var ofte risikabelt, og i slike saker var statsmakten på utkikk etter en person de kunne stille til ansvar for opptøyene.⁴⁰⁵ Som nevnt over, ble mennene som signerte supplikken hardest straffet. Allikevel valgte kongemakten å ytterligere skille ut én enkeltperson de anså som hovedansvarlig. Erik Sivertsen ble benevnt som «Hoffuidmannd till same Thumult og oprøer».⁴⁰⁶ Dette skulle etter CIV 1604 straffes med fredløshet og livet,⁴⁰⁷ men Erik ble benådet av stattholderen.⁴⁰⁸ Som straff, fikk Erik en dobbel bot. For å ikke dømmes fredløs, måtte Erik kjøpe sin fred tilbake for 8 ørtuger 13 mark. Han ble deretter

---

⁴⁰⁰ Nedrud, 2017. s. 26-31.

⁴⁰¹ Nedrud, 2017. s. 27.

⁴⁰² Nedrud, 2017. s. 31.

⁴⁰³ Nedrud, 2017. s. 27.

⁴⁰⁴ Rian, 2003. s. 99.

⁴⁰⁵ Rian, 2003. s. 113.

⁴⁰⁶ Nedrud, 2017. s. 28.

⁴⁰⁷ Se digital versjon av CIV 1604, Landvernfolk kapittel 18. s. 38.

⁴⁰⁸ Nedrud, 2017. s. 28.

idømt 8 ørtuger og 13 mark for stevnefall.⁴⁰⁹ Dette er et godt eksempel på taktisk mildhet, slik Øystein Rian beskriver det. Og nærmest en form for «splitt og hersk»-teknikk. Opposisjon skulle fremstå som håpløst i møte med den sterke maktstaten, ved å splitte allmuen og oppviglieren. Allmuen ble straffet, men gjerne langt mildere enn oppviglieren. Dette skulle skape ytterligere lydighet blant allmuen, hvor staten fremsto som nådefull. Oppviglere mottok derimot harde straffer, og ble et eksempel på hva som møtte oppviglere. Dette kunne være dødsstraff, men også i form av høye bøtesummer. I tilfeller som i uroen i Gudbrandsdalen, kunne oppviglere bli benådet. Fordelen i dette var at statsmakten slapp å betale utgiftene til skarpretter, og andre utgifter som fulgte en henrettelse. Samtidig som den mottok inntekt. Slik ble opposisjon slått hardt ned på, uten å ty til unødvendige maktmidler og utgifter.⁴¹⁰

5.3 Bondeaksjoner og hverdagsmotstand – legalisme i ulike former

Tidligere i kapittelet var fokuset rettet mot hverdagsmotstanden slik den ble ytet i Oppland. Det er tydelig at denne formen for motstand skiller seg fra de større aksjonene, som utgjør en mer omfattende form for opposisjon mot øvrigheten. Deserteringen i Hadeland/Valdres og tumultene i Gudbrandsdalen fremstår som en mer konfronterende form for motstand, der bondebefolkningen gikk i direkte og relativt åpen konflikt med øvrigheten. Dette i motsetning til hverdagsmotstanden, som fremstår som mindre irritasjonsmomenter fremfor embetsverket. Allikevel finner man trekk av den samme legalismen i aksjonene, som den som preget hverdagsmotstanden.

Dørum beskriver kongetroskapen som et instrument allmuen kunne spille på. Når bøndene protesterte, var det viktig at protestene var forankret i lov. Videre var det sjeldent man protesterte direkte mot kongen, men heller mot individuelle embetsmenn og bestemmelser. Ved å begrunne en protest på en slik måte, forsøkte bøndene å gi legitimitet til kravene sine.⁴¹¹ Ser man på deserteringssaken fra Hadeland/Valdres, og på avslutningen av Kalmarkrigen generelt, fremstår ikke dette som en aksjon mot kongemakten. Snarere som en motreaksjon til det som de utskrevne bøndene anså som urettmessige krav. I CIV 1604 står det skrevet at bøndene var pliktige å forsvare rikets grenser.⁴¹² Det skulle ifølge loven «opskiere budsticke» hvis «end kommer krigshær, eller nogen oprør begyndis i landit».⁴¹³ Slik Terje Sødal viser,

---

⁴⁰⁹ Nedrud, 2017. s. 28-29.

⁴¹⁰ Rian, 2020. 627-628.

⁴¹¹ Dørum, 2016. s. 62.

⁴¹² Se digital versjon av CIV 1604, landvernbolk kapittel 1, side 24.

⁴¹³ Sitert fra CIV 1604, landvernbolk kapittel 3. s. 25-26.

anså bøndene dette som å forsvare landet. Når bøndene innså at de selv ville utgjøre en angrepsstyrke, mente man at dette brøt med landvernsbolken.⁴¹⁴ Bøndene godtok å forsvare riket fra dets fiender, men anså deres oppgaver som gjennomførte når rikets grenser var sikret.

Uten supplikkene fra Gudbrandsdalen, er det ikke mulig å fastslå hva motivasjonen for urolighetene var. Allikevel ser man også her antydninger til den samme legalismen. Det var som tidligere nevnt, viktig at uviljen fremsto som legitim for å rettferdiggjøre handlingene. Dette kunne også være med å skape sympati, og kunne resultere i at straffereaksjonene ble mildnet.⁴¹⁵ Det er derfor påfallende at gudbrandsdalsbøndene forsøkte å bruke supplikkordningen, en legitim kanal for å nå myndighetene. Det var først når den lovlige kanalen ikke fungerte, at man tydde til uvilje og «opprør». Sandnes beskriver denne typen motstand som et symptom på en voksende maktstat. En stat som ble stadig mer synlig i undersåttenes hverdag.⁴¹⁶ Noe som kanskje kan knyttes til kriminaliseringsformene drøftet gjennom denne oppgaven, som også kan peker i retning av en stat som ble stadig mer inngrepene i undersåttenes hverdag. Hvorvidt dette er tilfellet i Gudbrandsdalen velger jeg å ikke spekulere på, og det er lite trolig at oppreisningen i Gudbrandsdalen har en direkte sammenheng med hverken kriminaliseringen av vold og leiermål. Saken viser derimot hvordan uvilje mot den stadig mer organiserte maktstaten kunne komme til uttrykk i mer organiserte former opposisjon, så vel som i hverdagslige former. Samt hvordan staten møtte motstand ved å balansere straff og deeskalering. Straffene i større bondeaksjoner var klart strengere enn i den alminnelige hverdagsmotstanden, men på samme tid valgte statsmakten å benåde oppviglere og la desertører kjøpe sin fred tilbake.

Motstanden, både aksjoner og hverdagsmotstand, understreker dog et viktig poeng i den politiske kulturen. Bøndene og allmuen var ikke en passiv aktør, helt uten påvirkningsmuligheter. Bøndenes opposisjon var heller ikke tilfeldige enkelthandlinger, men inngikk i et større, nærmest ideologisk mønster. Dette er ikke det samme som å si at bøndene hadde *stor* påvirkningskraft. Opposisjonsbrudd utgjorde sjeldent, om i det hele tatt, en reell trussel for kongemakten.⁴¹⁷ Større aksjoner og åpen motstand ble gjerne møtt med strenge straffereaksjoner. Eksempelvis i bondeaksjonene i Lærdal og Oppdal i siste halvdel av 1700-tallet,⁴¹⁸ men også til dels i Gudbrandsdalen. Allikevel viser hverdagsmotstanden hvordan

---

⁴¹⁴ Sødal, 2010. s. 57.

⁴¹⁵ Dørum, 2022b. s. 52.

⁴¹⁶ Sandnes, 1990. s. 36.

⁴¹⁷ Fladby, 1986. s. 210.

⁴¹⁸ Dørum, 2022a.

bøndene tok i bruk lov og rett for å uttrykke sin misnøye over plikter og byrder.⁴¹⁹ Denne legalismen preget bøndenes møte med øvrigheten, og ga bøndene en mulighet til å uttrykke sine meninger foran staten. Dette gjorde igjen at statsmakten måtte ta i bruk ulike strategier i møte med allmuen og dets bygdenormer.

---

⁴¹⁹ Dørum, 2022b. s. 51.

6. Ny rettskultur i møte med bygdenormer

Denne oppgavens mål har vært å undersøke hvordan kriminalitetsmønsteret i Oppland endret seg gjennom 1600-tallet, og hvordan disse endringene gjenspeiler den dansk-norske statens straffesyn og rettspraksis i møte med en folkekultur og bygdenormer. Jeg har søkt å plassere disse endringene i en større kontekst, og vise hvordan det underbygger og skiller seg fra utviklingstrekk funnet i andre distrikter. Jeg har videre forsøkt å vise hvordan kriminalisering og rettsliggjøring, oppgavens sentrale teoretiske utgangspunkt, fikk håndfaste og synlige konsekvenser i den bøtelagt kriminaliteten. På samme tid kan vi gjennom bøtelistene se hvordan kriminaliseringen av ulike kriminalitetstyper hadde sine begrensninger, og hvordan enkelte kriminalitetstyper var vanskeligere å bekjempe enn andre. Samt hvordan folkekultur og bygdenormer påvirket kriminaliseringen. Rettsliggjøringen kommer derimot til syne gjennom en ny rettskultur, der kriminalitetstyper og privatrettslige forhold ble underlagt en sterkere statlig og rettslig kontroll. Men også en prosess der samfunnsgrupper som tidligere var strafferettslig skånet, også ble ansvarliggjort for kriminelle handlinger.

Jørn Sandnes beskrev utviklingen på 1600-tallet som en overgang fra voldskriminalitet til økonomiske lovbrudd. Margit Løyland på sin side, argumenterte for at tallene fra Agder viste at vold ble erstattet med seksuallovbrudd. Mine funn for Oppland viser en noe annen utvikling. Vold er i alle tre perioder den tredje største kategorien, og utgjør på det meste i underkant av 24% av alle lovbrudd analysert. I likhet med Løyland i Agder, finner heller ikke mine analyser at Oppland i særlig grad var preget av økonomiske lovbrudd. Hverken i begynnelsen eller slutten av århundret. Seksuallovbrudd er derimot den største kriminalitetskategorien, og er dominerende i alle perioder. Opplands kriminalitetsutvikling kan derfor ikke sies å gå fra voldspreget til dominert av leiermål og seksuallovbrudd. Mer riktig vil det være å beskrive Oppland som et distrikt der kriminalitetsmønsteret var konstant preget av seksuallovbrudd, og hvor andre kriminalitetskategorier, som vold, ble ytterligere svekket.

Selv om voldskriminaliteten ikke var noen dominerende kategori, og utgjør under halvparten av andelen registrert i Agder, var dette en kategori som minsket i omfang utover 1600-tallet. Vold gjennomgikk en suksessfull kriminalisering, der vold gikk fra 24% til 9% av kriminalitetsmønsteret. Ikke bare minsket volden i omfang, men volden som ble utført var

også mildere. Når voldsbøtene ble dyrere og voldsfrekvensen minsket, tyder dette på at en mentalitetsendring har funnet sted. Denne utviklingen ser ut til å ha gått parallelt med overgangen fra forlik til henrettelse i drapssaker, og et brudd virker å ha funnet sted rundt 1630-tallet. Det skulle allikevel være etter 1660-tallet at voldssamfunnet ser ut til å være pasifisert. Det synes at kongemakten klarte å innføre en ny rettskultur, som i sin tur har bidratt til å endre bygdenormene. Strengere straffer og en endret rettsforfølgelse bidro til å stigmatisere og bryte ned ærementaliteten som lå bak vold og drap. Forlik i drapssaker i forsvant også, hvor straffeforfølgelsen av drap på begynnelsen av århundret var drevet av et todelt forlik. Det privatrettslige forliket mellom familiene involvert, og det offentlige forliket med kongen. Denne straffehåndteringen ble gjort utelukkende til en offentlig rettsprosess, ikke preget av forlik, men dom og straff. Hvor det private forliket i straffesaker falt fullstendig bort. Dette bidro til å forsterke kriminaliseringen, fordi det ga statsmakten fullstendig kontroll i rettsoppgjøret i drapssaker.

Voldsutviklingen er preget av brudd og endring, og underbygger på mange måter maktstatsperspektivet. Kriminaliseringen av vold var drevet ovenfra, og utgjør en pasifisering og disiplinering av «voldssamfunnet». Allikevel innebærer denne overgangen også kontinuitet, og peker mot viktige tegn til interaksjon. Vold var en integrert del av bygdesamfunnet, og kriminaliseringen tok tid. Det er derfor påfallende at i samme periode som voldsstatistikken var på topp på 1620-tallet, var summen for voldsbøter betydelig lavere enn i siste halvdel av århundret. De lave bøtesummene kan tolkes som et kompromiss mellom lokal og statlig mentalitet. Fra statens side satte dette en presedens om at vold skulle straffes med bøter, men for bøndene var summene så små at dette ikke var en stor byrde. Lokalsamfunnene fortsatte derfor å begå voldshandlinger, og man fikk en påfølgende periode med flere voldsbøter av lav sum. Det er allikevel tydelig at maktstaten i saker som omhandlet vold, klarte å underlegge undersåttene den nye rettskulturen fra 1650-tallet.

Seksuallovbrudd har i stor grad blitt knyttet til 1617-forordningen, og til den religiøse kampen mot synden i samfunnet. Forordningen markerer ikke starten på kriminaliseringen av leiermål, som hadde pågått lenge før 1617, men markerer allikevel en tydelig opptrapping. Med forordningen blir det tydelig at kampen mot leiermål sto sentralt for Christian IV og styresmaktene. Men mens voldskriminaliteten minsket, ble leiermål en stadig mer

dominerende kriminalitetskategori. En kategori som sto for 70% av alle bøter innen slutten av århundret. Det skulle ta lang tid å innføre de strafferettslige endringene. I 1618/19 ble den første kvinnen i Oppland dømt for leiermål, og dette kun i Gudbrandsdalen. Først fra 1651/52-årgangen ble kvinner jevnlig bøtelagt for leiermål, og det var først i kjølvannet av CV 1687 at flere kvinner enn menn mottok leiermålsbøter i Oppland. Dette var ikke bare en kriminalisering av leiermål generelt, men også en tydelig kriminalisering av kvinner. Kvinner, som ikke hadde en egen økonomi, ble tvunget til å betale 6 riksdaler i leiermålsbøter for løse leiermål. I tillegg ble kvinnene med CV 1687 også tvunget til å betale sin ekteskapsikt ved ekte leiermål. På samme tid markerer denne utviklingen også en forsiktig rettsliggjøring av kvinner, hvor kvinnene ble rettslig ansvarliggjort for sine egne handlinger, og hadde mulighet til å representere seg selv på tinget.

Leiermålsutviklingen viser hvordan kriminalisering kan innebære en rettslig og lovmessig endring, uten å føre til en mentalitetsendring. Rettskulturen ble endret som følge av kriminaliseringen av leiermål, hvor staten lyktes i å straffeforfølge leiermålene. Allikevel, tross endringer i lovverk og rettskultur, fortsatte bøndene å begå leiermål. For mens kriminaliseringen av leiermål markerte et brudd i rettskulturen, ser det ikke ut til å ha skapt et brudd i handlingsmønster og mentalitet. Det virker som om maktstaten måtte gi tapt for bygdenormene, som var preget av en vedvarende kontinuitet fra middelalderen. For bøndene var leiermålet en bindende avtale, og festerølet markerte starten på samliv og ekteskap. Like viktig var også bygdenormenes syn på den gravide brud, som i bondesamfunnene var et statussymbol, og et symbol på at ekteskapet var fruktbart. Leiermål står derfor som en kontrast til voldskriminaliteten, hvor bygdenormene aldri tilpasset seg den nye rettskulturen.

Denne holdningen til leiermål er preget av en rettslig konservativ holdning, som gjerne beskriver bygdesamfunnene. De norske bøndene var opptatt av å bevare gammel rett, noe som kommer til uttrykk i synet på ekteskap og samlivet. Selv om ekteskapsordinansen i 1589 endret de rettslige betingelsene for hva som skulle regnet som et fullbyrdet ekteskap, beholdt bøndene den gamle oppfatningen av ekteskapet. Denne konservative holdningen har blitt beskrevet i flere studier av den politiske kulturen i det tidligmoderne Norge. Norske bønder beskrives som å ha vært opptatt av å beholde gammel rett, og motsatte seg endringer som streid mot disse. Det norske bondesamfunnet beskrives som legalistisk, særlig i møte med

øvrigheten. Denne legalismen er også høyst synlig i bygdesamfunnene i Oppland. Det er en direkte sammenheng mellom supplikker og klagebrev, og lovbrudd som i denne oppgaven klassifisert som uvilje mot øvrigheten. Man kan se dette i 1614-1616, der både Gudbrandsdalen og Hadeland/Valdres så større og mindre bondeaksjoner med utgangspunkt i uenighet rundt bøndernes plikter og rettigheter. Men som også vises bøndernes legalistiske argumentasjon, og legitimeringen av hverdagsmotstanden i de to fogderiene. Dette synes særlig i Valdres- og Gudbrandsdalsbøndernes skyss nekt på 1620- og 50-tallet. Skyssnekten kan knyttes til konkrete supplikker, der bønderne i dalstrøk viste til tidligere skattelettelser som kompensasjon for de lange og tidvis farlige skyssferdene. Supplikker og hverdagsmotstand var en vei for bønderne å vise sin misnøye, men det var særlig viktig at denne var begrunnet i lov. På denne måten framsto ikke bønderne som ulydige mot kongen og øvrigheten, men snarere en misnøye mot individuelle plikter, byrder eller embetsmenn.

Gjennom mine funn vil jeg argumentere for at den politiske kulturen i Danmark-Norge må sees som et resultat en maktstat og en forhandlingsstat, men også som en del av motstand og strategier nedenfra. Kriminalisering, og medfølgende lovverks- og rettslige endringer, var gjerne et resultat av et voksende og stadig profesjonalisert embetsverk og rettsvesen. Dette peker mot en voksende maktstat, som kunne rettsforfølge vold, leiermål og annen kriminalitet mer effektivt. Gjennom kriminaliseringen av kategorier som vold og samliv, ble bøndernes samfunnsliv underlagt en voksende maktstat. Gjennom stigmatisering av forbrytere, bøter og nye straffeformer, forsøkte maktstaten å sivilisere sine undersåtter. Dette gir allikevel ingen fullverdig forklaring på hvorfor kriminalitetsmønsteret endret seg. Selv med en voksende maktstat som lyktes i å innføre en endret rettskultur, måtte denne tilpasses og endres etter lokale bygdenormer. Man kan beskrive denne prosessen på tre plan: statsmaktene iverksatte endringene i rettskultur og lovverk, lokale embetsmenn satte endringene ut i live i lokalsamfunnene, men måtte samtidig velge ulike strategier for å tilpasse endringene etter lokale normer i møte med undersåttene. Endringer ble møtt med motstand, men så undersåttene gunsten i endringen, ble den gjerne vellykket. Strittet bønderne imot, krevde dette bruk av hardere maktmidler, som høyere bøtesummer og hyppigere bøter. Dette var allikevel ikke alltid nok, og i tilfeller der bygdenormene sto for sterkt, klarte maktstaten aldri å innordne undersåttenes handlingsmønster etter det nye lovverket.

Primærkildeliste

Herredagsdombøker og domstolsprotokoller

- Kleivane, K. J. (1987). *Oppland lagtingsprotokoll nr. 1. 1611-1613*. Oslo: Kildeskrikkfondet.
- Thomle, E. A. (1893). *Norsk Herredags-Dombøger. Første Række. Dombog for 1578*. Christiania: Thronsen & Cos Bogtrykkeri.
- Thomle, E. A. (1904). *Norsk Herredags-Dombøger. Anden Række. Dombog for 1610*. Christiania: S.M. Brydes Bogtrykkeri.
- Thomle, E. A. (1907). *Norske Herredags-Dombøger. Anden Række. Dombog for 1613*. Christiania: S.M. Brydes Bogtrykkeri.

Lensregnskap

- Nedrud, R. (2016). *Regnskapene for Akershus på 1600-tallet. Oppland del 1: Hadeland, Toten, Vardal, Biri, Valdres og Land. Sikt- og sakefall 1612-1695*. Oslo: Slekthistorisk forlag.
- Nedrud, R. (2017). *Regnskapene for Akershus på 1600-tallet. Oppland Del 2: GuldbRANDSDalen. Sikt- og sakefallslistene 1606-1695*. Oslo: Slekthistorisk forlag.

Lovbøker, forordninger og ordinanser

- Christian IVs norsk lovbog. (1604). *Christian IVs norsk lovbog*. Hentet 06.12.2023 fra <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr4web/chr4innhold.html>
- Christian Vs norske lov. (1687). *Christian Vs norske lov*. Hentet 02.04.2024 fra <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr5web/chr5register.html>
- Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. (1981). *Christian IVs recess 1643*. Oslo: Den retthistoriske kommisjon.
- Secher, V. A. (1894). *Corpus constitutionum Danicæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660. 3. bind 1596-1621*. København: Selskabet for udgivelse af Kilder til dansk Historie.
- Winge, H. (1988). *Lover og forordninger 1537-1605. Norsk lovstoff i sammendrag*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.

Skattematrikler

- Fladby, R., & Try, H. (1970). *Skattematrikkelen 1647. IV: Oppland*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fladby, R., & Schou, T. (1974). *Skattematrikkelen 1647. XIV: Sør-Trøndelag fylke*. Oslo: Universitetsforlaget.

Litteraturliste:

- Aschehoug, T. H. (1890). *Statistiske studier over folkemængde og jordbrug i Norges landdistrikter i det syttende og attende aarhundrede*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Bjerkås, T. (2018). Legitimere protester: Bondemotstandens rolle i eneveldets politiske kultur. I B. Seland (Red.), *Opprør og opposisjon under eneveldet* (s. 43-66). Kristiansand: Cappelen damm akademisk.

- Bjørkvik, H. (2002). *Aschehougs Norges historie. Folketap og sammenbrudd 1350-1520*. Oslo: Aschehoug og Co.
- Bjørkvik, H., & Holmsen, A. (1972). *Kven åtte jorda i den gamle leigendingstida? Fordelinga av jordeigedomen i Noreg i 1661*. Trondheim: Tapir.
- Blichner, L. C., & Molander, A. (2005). *What is juridification?* Center for European studies (ARENA), Universitetet i Oslo.
https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/2001-2010/2005/wp05_14.pdf
- Brendnes, E. (2022). *Fra Forlik til Henrettelse. En studie av overgangen fra bot og forlik til henrettelse, ved drap i Oppland 1550-1700*. (Masteroppgave). Universitetet i Agder.
- Dobbe, J. (1996). *Blant granner og myndigheter. Konfliktløsning og disiplinering på bygdedetinget i Nordhordland*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Dübeck, I. (2013). Voldtægtsforbrydelsen i retshistorisk belysning. *Historisk tidsskrift (dk)*, 103(1). doi:<https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/56016>
- Dørum, K. (2016). *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660 til 1884*. Oslo: samlaget.
- Dørum, K. (2022a). Militærnekt i Norge på 1700-tallet – legalistiske opprør? I T. E. D. Slettebø, O. Teige, & Ø. L. I. Viken (Red.), *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807*. Oslo: Dreyers forlag.
- Dørum, K. (2022b). Statsutvikling nedenfra i Norge ca. 1500–1814. I F. Meyer (Red.), *Arbeid, arbeidere og arbeiderbevegelse på Agder 1500-2020*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Dørum, K., & Bjerås, T. (2017). Bondemotstand og folkelig opposisjon. I T. Bjerås & K. Dørum (Red.), *Eneveldet før undergangen* (s. 469-504). Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Dørum, K., & Sandvik, H. (2012). Nytt om opptøyer og opprør. I K. Dørum & H. Sandvik (Red.), *Opptøyer i Norge 1750-1850*. Oslo: Scandinavian academic press.
- Elias, N. (2000). *The civilizing process*. Oxford: Blackwell publishing.
- Eriksen, V., & Fladby, R. (1989). *Norske supplikker 1660-1662. Annet bind*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Fladby, R. (1986). *Samfunn og vekst under fremmed styre 1536-1660*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, R. B. (2012). Forfølgelse av trollfolk i fortid og samtid. *Kirke og kultur*, 117(1), 27-41. doi:<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3002-2012-01-04>
- Høgasaas, T. K. (2023). *Frå bot til dødsstraff for drap i Rogaland på 1600-tallet*. (Masteroppgave). Universitetet i Agder.
- Imsen, S. (1995). *Norsk bondekommunalisme. Fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart*. Trondheim: Institutt for historiske studier - NTNU.
- Imsen, S., & Winge, H. (1999). *Norsk historisk leksikon*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Lillebrænd, P. (1973). *Valdres bygdebok III. Band I*. Leira: Valdres bygdeboks forlag.
- Lundeberg, I. R. (2005). Rettsligjøringens makt. *Nytt norsk tidsskrift*, 22(1), 30-44. doi:<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2005-01-03>
- Løyland, M. (1992). *Slagsmål, leiermål og bøtelagte egder 1600-1700*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Muchembled, R. (2012). *A history of violence*. Cambridge: Polity press.
- Nedkvitne, A. (2011). *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*. Oslo: Scandinavian academic press.
- Nedrud, R. (2016). *Regnskapene for Akershus på 1600-tallet. Oppland del 1: Hadeland, Toten, Vardal, Biri, Valdres og Land. Sikt- og sakefall 1612-1695*. Oslo: Slekthistorisk forlag.

- Nedrud, R. (2017). *Regnskapene for Akershus på 1600-tallet. Oppland Del 2: Guldbrandsdalen. Sikt- og sakefallslistene 1606-1695*. Oslo: Slekthistorisk forlag.
- Netterstrøm, J. B. (2017). Criminalization of Homicide in Early Modern Denmark (16th–17th Centuries). *Scandinavian Journal of History*, 42(4), 459-475.
doi:<https://doi.org/10.1080/03468755.2017.1349578>
- Norsk historisk kjeldeinstitutt. (1981). *Christian den fjerdes recess 1643*. Oslo: Den rettshistoriske kommisjon.
- Næss, H. E. (2005). *Med bål og brann. Trolldomsprosessene i Norge*. Stavanger: Universitetsforlaget.
- Rian, Ø. (1992). Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter. I H. Winge (Red.), *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden* (s. 117-159). Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Rian, Ø. (2003). *Embetsstanden i dansketida*. Oslo: Det norske samlaget.
- Rian, Ø. (2020). *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige yringer 1536-1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Riisøy, A. I. (2006). *Sex, rett og reformasjon*. Oslo: Unipub.
- Rogan, B. (1986). *Det gamle skysstellet. Reiseliv i Noreg frå mellomalderen til førre hundreåret*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Rudihagen, I. E. R. (2023). *Seksualnormer og rettspraksis i Nedenes på 1600-tallet sett i et kjønnsperspektiv*. (Masteroppgave). Universitet i Agder.
- Sandmo, E. (1994). *Æren og æreskrenkelsen* (Rapport II. Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet.). Oslo.
- Sandmo, E. (1999). *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandnes, J. (1990). *Kniven, ølet og æren*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandvik, H. (1992). Rettsvesenets utbygging i Norge. Lokale konsekvenser og reaksjoner 1550-1700. I H. Winge (Red.), *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1700*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Sandvik, H. (2002). *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinnens myndighet i 1888*. Oslo: Unipub forlag.
- Sandvik, H. (2005). Tidligmoderne tid i Norge 1500-1800. I I. blom & S. sogner (Red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Sogner, S. (2005). *Aschehougs Norges historie bind 6. Krig og fred 1660-1780*. Oslo: Aschehoug.
- Spellman, W. M. (1998). *European political thought 1600-1700*. London: Palgrave macmillan.
- Sødal, T. (2010). *Til skræk og eksempel. Trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca. 1550-1700*. Kristiansand: Portal.
- Sødal, T. (2019). Bot eller henrettelse? Straffemetoder for 199 drap på Agder 1601 - 1663. *Egde*, 43(2), 29-34.
- Telste, K. (1993). *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Terjesen, H. M. (1994). *Blodskam og leiermål i forbudne ledd. En studie med utgangspunkt i kilder fra Rogaland i tidligperioden 1602–1659/1660*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Weidling, T. (2000). *Eneveldets menn i Norge. Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660-1814*. Oslo: Riksarkivaren.
- Österberg, E. (1991). *Mentalities and other realities*. Lund: Lund university press.
- Österberg, E. (1992). Criminality, Social Control, and the Early Modern State: Evidence and Interpretations in Scandinavian Historiography. *Social Science History*, 16(1), 67-98.
doi:<https://doi.org/10.2307/1171322>

Vedlegg 1. Tabeller med antall lovbrudd i de ulike årgangene, fordelt i kategorier og fogderi.

2.1 Antall voldslovbrudd i de utvalgte årgangene fra Hadeland/Valdres

	Hadeland og valdres Fogderi	Drap		Knivstikk og øksehugg		Slagsmål og slag		Annen (udefinert) vold		Ærekrenking (verbal vold/ uærlighet)		Sum hver årgang	Sum hver periode
		antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel		
1612-1626	1612-13	0	0,00 %	5	8,20 %	7	14,29 %	0	0,00 %	0	0,00 %	12	46
	1614-15	1	11,11 %	1	1,64 %	5	10,20 %	0	0,00 %	0	0,00 %	7	
	1616-17	0	0,00 %	4	6,56 %	4	8,16 %	0	0,00 %	0	0,00 %	8	
	1618-19	0	0,00 %	0	0,00 %	3	6,12 %	0	0,00 %	0	0,00 %	3	
	1620-21	3	33,33 %	3	4,92 %	1	2,04 %	0	0,00 %	1	16,67 %	8	
	1622-23	0	0,00 %	1	1,64 %	1	2,04 %	0	0,00 %	0	0,00 %	2	
	1624-25	0	0,00 %	4	6,56 %	2	4,08 %	0	0,00 %	0	0,00 %	6	
1651-1661	1651-52	0	0,00 %	3	4,92 %	3	6,12 %	0	0,00 %	2	33,33 %	8	52
	1653-54	0	0,00 %	3	4,92 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	3	
	1655-56	0	0,00 %	9	14,75 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	9	
	1657-58	0	0,00 %	5	8,20 %	2	4,08 %	1	50,00 %	0	0,00 %	8	
	1659-60	0	0,00 %	6	9,84 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	6	
	1660-61	0	0,00 %	10	16,39 %	3	6,12 %	0	0,00 %	0	0,00 %	13	
	1661	0	0,00 %	4	6,56 %	1	2,04 %	0	0,00 %	0	0,00 %	5	
1680-1694	1681	4	44,44 %	0	0,00 %	3	6,12 %	0	0,00 %	0	0,00 %	7	29
	1683	1	11,11 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	1	16,67 %	2	
	1685	0	0,00 %	0	0,00 %	3	6,12 %	0	0,00 %	0	0,00 %	3	
	1688	0	0,00 %	0	0,00 %	4	8,16 %	0	0,00 %	0	0,00 %	4	
	1690	0	0,00 %	2	3,28 %	2	4,08 %	1	50,00 %	1	16,67 %	6	
	1692	0	0,00 %	0	0,00 %	2	4,08 %	0	0,00 %	0	0,00 %	2	
	1694	0	0,00 %	1	1,64 %	3	6,12 %	0	0,00 %	1	16,67 %	5	
sum		9		61		49		2		6		127	127

2.2 Antall voldslovbrudd i de utvalgte årgangene fra Gudbrandsdalen

	Gudbrandsdalen	Drap		Kniv og øks		Slagsmål og slag		Annen vold		Ærekrenking		Sum hver årgang	Sum hver periode
		antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel		
1612-1626	1612-13	1	11,1 %	13	31,71 %	5	5,26 %	0	0,00 %	0	0,00 %	19	93
	1614-15	1	11,1 %	2	4,88 %	5	5,26 %	0	0,00 %	2	100,00 %	10	
	1616-17	0	0,0 %	1	2,44 %	3	3,16 %	0	0,00 %	0	0,00 %	4	
	1618-19	2	22,2 %	0	0,00 %	5	5,26 %	0	0,00 %	0	0,00 %	7	
	1620-21	1	11,1 %	4	9,76 %	14	14,74 %	0	0,00 %	0	0,00 %	19	
	1622-23	0	0,0 %	3	7,32 %	18	18,95 %	0	0,00 %	0	0,00 %	21	
	1624-25	0	0,0 %	4	9,76 %	9	9,47 %	0	0,00 %	0	0,00 %	13	
1651-1661	1651-52	1	11,1 %	0	0,00 %	2	2,11 %	0	0,00 %	0	0,00 %	3	25
	1653-54	2	22,2 %	0	0,00 %	4	4,21 %	0	0,00 %	0	0,00 %	6	
	1655-56	0	0,0 %	1	2,44 %	6	6,32 %	0	0,00 %	0	0,00 %	7	
	1657-58	0	0,0 %	1	2,44 %	1	1,05 %	0	0,00 %	0	0,00 %	2	
	1659-60	0	0,0 %	1	2,44 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	1	
	1660-61	0	0,0 %	5	12,20 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	5	
	1661	1	11,1 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	1	
1680-1694	1681	0	0,0 %	2	4,88 %	9	9,47 %	0	0,00 %	0	0,00 %	11	30
	1683	0	0,0 %	1	2,44 %	5	5,26 %	0	0,00 %	0	0,00 %	6	
	1685	0	0,0 %	1	2,44 %	3	3,16 %	1	100,00 %	0	0,00 %	5	
	1688	0	0,0 %	1	2,44 %	1	1,05 %	0	0,00 %	0	0,00 %	2	
	1690	0	0,0 %	0	0,00 %	4	4,21 %	0	0,00 %	0	0,00 %	4	
	1692	0	0,0 %	1	2,44 %	1	1,05 %	0	0,00 %	0	0,00 %	2	
	1694	0	0,0 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	0	
	sum	9		41		95		1		2		148	148

2.3 Antall opposisjonsbrudd i de utvalgte årgangene fra Hadeland/Valdres

	Hadeland og valdres	Stemnefall		Skyssnekt		Uvilje mot øvrigheten		Domrov		Brudd på skatt		Helligdagsbrudd		Uvilje mot husbonden		SUM hver årgang	SUM hver periode
		antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel		
1612-1626	1612-13	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %	0	0,0 %	1	76
	1614-15	4	3,6 %	0	0,0 %	64	85,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	68	
	1616-17	0	0,0 %	1	2,4 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	
	1618-19	2	1,8 %	0	0,0 %	3	4,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	5	
	1620-21	0	0,0 %	1	2,4 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	
	1622-23	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1624-25	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
1651-1661	1651-52	9	8,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	16,7 %	10	118
	1653-54	16	14,3 %	15	36,6 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	31	
	1655-56	5	4,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	12,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	6	
	1657-58	15	13,4 %	7	17,1 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	25,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	24	
	1659-60	6	5,4 %	8	19,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	25,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	16	
	1660-61	15	13,4 %	6	14,6 %	1	1,3 %	0	0,0 %	3	37,5 %	0	0,0 %	1	16,7 %	26	
	1661	4	3,6 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	100,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	5	
1680-1694	1681	16	14,3 %	2	4,9 %	5	6,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	3	50,0 %	26	50
	1683	15	13,4 %	1	2,4 %	1	1,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	16,7 %	18	
	1685	3	2,7 %	0	0,0 %	1	1,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	4	
	1688	2	1,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	
	1690	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1692	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1694	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	sum	112		41		75		1		8		1		6		244	244

2.4 Antall opposisjonsbrudd i de utvalgte årgangene fra Gudbrandsdalen

	Gudbrandsdalen	Stemnefall		Skyssekt		Uvilje mot øvrigheten		Domrov		Brudd på skatt		Helligdagsbrudd		Uvilje mot husbonden		SUM hver årgang	SUM hver periode
		antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel	antall	andel		
1612-1626	1612-13	2	4,5 %	1	3,1 %	0	0,0 %	4	17,4 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	7	111
	1614-15	0	0,0 %	0	0,0 %	2	3,6 %	1	4,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	3	
	1616-17	3	6,8 %	0	0,0 %	40	72,7 %	4	17,4 %	0	0,0 %	0	0,0 %	13	100,0 %	60	
	1618-19	0	0,0 %	0	0,0 %	2	3,6 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	
	1620-21	1	2,3 %	0	0,0 %	2	3,6 %	2	8,7 %	0	0,0 %	3	20,0 %	0	0,0 %	8	
	1622-23	2	4,5 %	10	31,3 %	0	0,0 %	8	34,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	20	
	1624-25	6	13,6 %	1	3,1 %	1	1,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	3	20,0 %	0	0,0 %	11	
1651-1661	1651-52	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	40
	1653-54	0	0,0 %	9	28,1 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	25,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	11	
	1655-56	2	4,5 %	7	21,9 %	1	1,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	10	
	1657-58	2	4,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	4,3 %	1	12,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	4	
	1659-60	3	6,8 %	0	0,0 %	2	3,6 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	5	
	1660-61	8	18,2 %	1	3,1 %	1	1,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	10	
	1661	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
1680-1694	1681	8	18,2 %	2	6,3 %	4	7,3 %	0	0,0 %	5	62,5 %	2	13,3 %	0	0,0 %	21	39
	1683	4	9,1 %	1	3,1 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	6,7 %	0	0,0 %	6	
	1685	3	6,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	3	
	1688	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1690	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	1	4,3 %	0	0,0 %	4	26,7 %	0	0,0 %	5	
	1692	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	2	8,7 %	0	0,0 %	2	13,3 %	0	0,0 %	4	
	1694	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	sum	44		32		55		23		8		15		13		190	190

2.5 Antall eiendoms- og økonomiske lovbrudd i de utvalgte årgangene fra Hadeland/Valdres

	Hadeland og valdres	Innbrudd/ Hærverk		Ressursbrudd		Sum hver årgang	SUM hver periode
		antall	andel	antall	andel		
1612-1626	1612-13	0	0,0 %	1	2,4 %	1	10
	1614-15	0	0,0 %	2	4,9 %	2	
	1616-17	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1618-19	0	0,0 %	1	2,4 %	1	
	1620-21	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1622-23	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1624-25	0	0,0 %	6	14,6 %	6	
1651-1661	1651-52	0	0,0 %	2	4,9 %	2	16
	1653-54	0	0,0 %	1	2,4 %	1	
	1655-56	1	25,0 %	6	14,6 %	7	
	1657-58	1	25,0 %	0	0,0 %	1	
	1659-60	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1660-61	2	50,0 %	3	7,3 %	5	
	1661	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
1680-1694	1681	0	0,0 %	6	14,6 %	6	19
	1683	0	0,0 %	7	17,1 %	7	
	1685	0	0,0 %	1	2,4 %	1	
	1688	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1690	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1692	0	0,0 %	2	4,9 %	2	
	1694	0	0,0 %	3	7,3 %	3	
	sum	4		41		45	45

2.6 Antall Eiendoms- og økonomiske lovbrudd i de utvalgte årgangene fra Gudbrandsdalen

	Gudbrandsdalen	Innbrudd/ Hærverk		Ressursbrudd		Sum hver årgang	SUM hver periode
		antall	andel	antall	andel		
1612-1626	1612-13	0	0,0 %	0	0,0 %	0	15
	1614-15	0	0,0 %	2	10,0 %	2	
	1616-17	0	0,0 %	2	10,0 %	2	
	1618-19	0	0,0 %	4	20,0 %	4	
	1620-21	0	0,0 %	4	20,0 %	4	
	1622-23	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1624-25	1	9,1 %	2	10,0 %	3	
1651-1661	1651-52	0	0,0 %	0	0,0 %	0	3
	1653-54	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1655-56	1	9,1 %	2	10,0 %	3	
	1657-58	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1659-60	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1660-61	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1661	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
1680-1694	1681	5	45,5 %	1	5,0 %	6	13
	1683	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1685	3	27,3 %	0	0,0 %	3	
	1688	0	0,0 %	3	15,0 %	3	
	1690	1	9,1 %	0	0,0 %	1	
	1692	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	1694	0	0,0 %	0	0,0 %	0	
	sum	11		20		31	31

2.7 Antall tyveri og ulovlige tak i de utvalgte årgangene fra Hadeland/Valdres og Gudbrandsdalen

	Hadeland og valdres	Tyveri	SUM hver periode
1612-1626	1612-13	3	6
	1614-15	0	
	1616-17	2	
	1618-19	0	
	1620-21	1	
	1622-23	0	
	1624-25	0	
1651-1661	1651-52	2	18
	1653-54	4	
	1655-56	2	
	1657-58	3	
	1659-60	1	
	1660-61	3	
	1661	3	
1680-1694	1681	4	5
	1683	0	
	1685	0	
	1688	1	
	1690	0	
	1692	0	
	1694	0	
	sum	29	29

	Gudbrandsdalen	Tyveri	SUM hver periode
1612-1626	1612-13	1	9
	1614-15	5	
	1616-17	1	
	1618-19	0	
	1620-21	0	
	1622-23	2	
	1624-25	0	
1651-1661	1651-52	1	4
	1653-54	0	
	1655-56	1	
	1657-58	0	
	1659-60	1	
	1660-61	1	
	1661	0	
1680-1694	1681	2	8
	1683	1	
	1685	5	
	1688	0	
	1690	0	
	1692	0	
	1694	0	
	sum	21	21

2.8 Antall seksuallovbrudd i de utvalgte årgangene fra Hadeland/Valdres

	Hadeland og valdres	Nærskylde ledd		Leiermål		Hor		Div/ ukjent		Sum hver årgang	SUM Periode
		Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel		
1612-1626	1612-13	0	0,0 %	17	6,3 %	2	8,7 %	0	0,0 %	19	82
	1614-15	0	0,0 %	11	4,1 %	3	13,0 %	0	0,0 %	14	
	1616-17	0	0,0 %	12	4,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	12	
	1618-19	0	0,0 %	7	2,6 %	1	4,3 %	0	0,0 %	8	
	1620-21	0	0,0 %	17	6,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	17	
	1622-23	0	0,0 %	4	1,5 %	2	8,7 %	0	0,0 %	6	
	1624-25	0	0,0 %	5	1,9 %	0	0,0 %	1	100,0 %	6	
1651-1661	1651-52	0	0,0 %	10	3,7 %	1	4,3 %	0	0,0 %	11	139
	1653-54	0	0,0 %	26	9,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	26	
	1655-56	0	0,0 %	28	10,4 %	1	4,3 %	0	0,0 %	29	
	1657-58	0	0,0 %	17	6,3 %	3	13,0 %	0	0,0 %	20	
	1659-60	0	0,0 %	8	3,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	8	
	1660-61	2	66,7 %	19	7,1 %	3	13,0 %	0	0,0 %	24	
	1661	1	33,3 %	18	6,7 %	2	8,7 %	0	0,0 %	21	
1680-1694	1681	0	0,0 %	7	2,6 %	1	4,3 %	0	0,0 %	8	74
	1683	0	0,0 %	18	6,7 %	3	13,0 %	0	0,0 %	21	
	1685	0	0,0 %	4	1,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	4	
	1688	0	0,0 %	14	5,2 %	0	0,0 %	0	0,0 %	14	
	1690	0	0,0 %	4	1,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	4	
	1692	0	0,0 %	20	7,5 %	0	0,0 %	0	0,0 %	20	
	1694	0	0,0 %	2	0,7 %	1	4,3 %	0	0,0 %	3	
	sum	3		268		23		1		295	295

2.9 Antall seksuallovbrudd i de utvalgte årgangene fra Gudbrandsdalen

	Gudbrandsdalen	Nærskylde ledd		Leiermål		Hor		Div/ ukjent		Sum hver årgang	SUM Periode
		Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel		
1612-1626	1612-13	0	0,0 %	16	2,4 %	2	16,7 %	0	#DIV/0!	18	142
	1614-15	0	0,0 %	11	1,6 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	11	
	1616-17	0	0,0 %	31	4,6 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	31	
	1618-19	2	9,5 %	10	1,5 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	12	
	1620-21	2	9,5 %	24	3,6 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	26	
	1622-23	0	0,0 %	21	3,1 %	1	8,3 %	0	#DIV/0!	22	
	1624-25	1	4,8 %	20	3,0 %	1	8,3 %	0	#DIV/0!	22	
1651-1661	1651-52	0	0,0 %	21	3,1 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	21	146
	1653-54	1	4,8 %	18	2,7 %	1	8,3 %	0	#DIV/0!	20	
	1655-56	3	14,3 %	34	5,1 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	37	
	1657-58	4	19,0 %	15	2,2 %	3	25,0 %	0	#DIV/0!	22	
	1659-60	0	0,0 %	6	0,9 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	6	
	1660-61	0	0,0 %	35	5,2 %	1	8,3 %	0	#DIV/0!	36	
	1661	0	0,0 %	4	0,6 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	4	
1680-1694	1681	0	0,0 %	35	5,2 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	35	412
	1683	2	9,5 %	17	2,5 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	19	
	1685	1	4,8 %	24	3,6 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	25	
	1688	0	0,0 %	135	20,2 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	135	
	1690	0	0,0 %	75	11,2 %	2	16,7 %	0	#DIV/0!	77	
	1692	1	4,8 %	64	9,6 %	1	8,3 %	0	#DIV/0!	66	
	1694	4	19,0 %	51	7,6 %	0	0,0 %	0	#DIV/0!	55	
	sum	21		667		12		0		700	700